

**УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»**

Говірка і культура мого села

Матеріали Інтернет-конференції

**Черкаси
2018**

Упорядники:

Січкач С.І., завідувач лабораторії суспільно-гуманітарних дисциплін комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Архипова В.П., методист української мови і літератури комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Рецензенти:

Лісова Н.І. – проректор із питань ЗНО та моніторингу якості освіти комунального навчального закладу «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради».

Чернега Т.М. – учитель української мови і літератури, учитель-методист Черкаської спеціалізованої школи I-III ступенів № 18 імені В'ячеслава Чорновола Черкаської міської ради Черкаської області.

Посібник призначений для вчителів-словесників,
студентської та учнівської молоді

Матеріали статей відображають винятково позицію авторів
За вірогідність фактичного матеріалу і точність цитування відповідають автори

Зміст

ТЕМА	Автор	Стор.
Говірка і культура мого села	Аргат Людмила Ісаківна	
Особливості говірки і культури села коврай у системі середньонаддніпрянського говору	Опалінська Валентина Олександрівна Малимон Людмила Михайлівна	
І ціла історія в назві	Горбенко Діна Олександрівна	
Народ скаже – як зав'яже	Забіяка Ганна Петрівна	
Весільна лексика в говірці села Квітки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області	Набок Оксана Юрійвна	
Говірка і культура мого села	Остапець Тетяна Леонідівна	
Говірка – невичерпне джерело культури	Прокопенко Світлана Миколаївна	
Говірка і культура мого села	Тертична Ірина Мирославівна	
Особливості говірки села Дмитрівка Золотоніського району	Фатіф Світлана Миколаївна	
Говори південно-східного наріччя	Береговенко Вікторія Володимирівна	
Говірка і культура мого села	Кабачок Людмила Іванівна	
Говірка і культура мого села	Дядюра Ірина Миколаївна	
Говірка і культура мого села	Коваленко Вікторія Олександрівна	
Сахнівська говірка	Мелешко Віра Олександрівна	
Говірка нашого села	Полюга Людмила Михайлівна	
Говірка і культура мого села	Сайфудінова Ганна Петрівна	
Говірка і культура мого села	Токаренко Ніна Сергіївна	

ПРЕДМОВА

«Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності», – зазначав В.О.Сухомлинський. Мова належить до найважливіших ознак і сутностей людини. У ній акумулюється енергія народу, вона є головною ознакою і символом нації.

Українська літературна мова, така багата й різноманітна, особлива своєю єдністю на всій території держави. Однак, говорячи про народну мову, не можна оминати той факт, що тут уже наявні певні відмінності, обумовлені приналежністю до певного регіону, провідною діяльністю його жителів, звичаїв та обрядів, особливостями етнокультури тощо. Дуже часто, закарбована у віках, самотність народу нашого і, звичайно ж, мови обумовлена його історичною дійсністю, специфічними особливостями територіального поділу, впливом правлячої влади на мову та жителів, серед яких наша мова і функціонувала. Жива мова кожного народу в місцях його поширення характеризується різними фонетичними, морфологічними, синтаксичними та лексичними рисами чи відмінностями. Вони у кількісному і якісному відношенні можуть бути різними за їхнім територіальним виявленням.

В українській мові вчені-лінгвісти вирізнили три діалектні групи: північну, південно-західну та південно-східну. Крім того, кожна з цих діалектних груп умовно поділяється на менші одиниці – говірки невеликих регіонів або говіркові групи. Статті посібника «Говірка і культура мого села» подають аналіз використання різних видів лексики за активністю та сферами вживання у мовленні місцевого населення Черкащини, представляють зразки південно-східного наріччя.

Глибоке знання української мови та її найрізноманітніших відтінків-діалектів, висока культура мовлення є необхідною ознакою високого інтелекту освіченої людини. Дбати про чистоту й високу мовну культуру, знати, наскільки розмаїтим є її багатство – це обов'язок кожної людини, адже саме місцева говірка і є складовою мовної культури.

У матеріалах посібника «Говірка і культура мого села» подано матеріал, який сприятиме збагаченню мовного словника учнів, узагальненню всіх найпоширеніших особливостей місцевого слововживання.

Матеріали посібника можуть бути корисними для тих, хто самостійно підвищує свої знання з теми «Лексикологія», матеріал можна використовувати під час проведення факультативних та гурткових занять.

*Аргат Людмила Ісаківна, учитель
зарубіжної літератури
Цибулівського закладу загальної
середньої освіти I-III ступенів
Монастирищенської районної ради
Черкаської області*

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

***Анотація.** У даній роботі зібрані спостереження за говіркою кількох сіл Монастирищенського району Черкаської області: Степівки, Копіюватої, Теоліна, Леськового, Цибулева, Антоніни, Івахнів – за період з другої половини ХХ століття до нинішнього часу.*

Американський письменник Джеймс Фенімор Купер у романі «Останній з могікан» розповідає, як європейські колонізатори цілком винищили один з корінних народів Північної Америки – могікан. Як же може безслідно зникнути весь народ? Дуже просто: його нечисленні представники змішуються з іншим народом, асимілюються і фактично розчиняються між іншим етносом, перейнявши його культуру і – основне – мову. Так зникли хазари, печеніги.

У моїй рідній Степівці Монастирищенського району сусідкою моїх батьків була жінка з типовими для половців рисами обличчя та кольором шкіри. Чоловік її зовні нагадував китаїця. Ці люди не говорили ні китайською, ні кипчацькою мовами. Вони розмовляли українською і були українцями! Неслов'янські риси обличчя не змушували нікого замислитись, чи українці ці люди, бо жили вони в Україні і розмовляли українською мовою, звісно, однією з її говірок, говіркою свого села, про яку йтиме далі мова.

Чому ж зникли половці-кипчаки? Відповідь на це питання знаходимо у книзі Олжаса Сулейменова «АЗІЯ». Ось що розповідає вчений, письменник про асиміляцію кипчаків: *«У XIII столітті монголи розгромили кипчаків. Частина їх опинилася в Угорщині. До ХХ ст. вони забули мову, ім'я своє, прийняли християнство, але щось тримало їх разом, хоча залишилось їх обмаль. І коли, виходячи з християнської церкви в Карцазі, вони сідали колом і починали нехристиянську молитву, люди, оточивши їх, сміялись над їхніми словами: Тенґрі, Тенґрі, амен! Тенґрі, Тенґрі, амен!*

...Із усієї своєї рідної кипчацької мови ці старі запам'ятали лише одне Ім'я, що не належить до основного фонду». [6, 281-282] Іменем Тенґрі давні тюркомовні племена називало верховного бога. За сім століть з усієї мови залишилось тільки ім'я бога. Зникла мова – зник народ!

Мета даної роботи не скрупульозне дослідження, а виклад спостережень за мовою рідного краю та органічного використання цієї мови самим автором. І

останнє. Автор роботи є уродженкою села Степівка Монастирищенського району і нині проживає в смт Цибулів цього ж району. Отже, спостереження вестиметься за говірками Степівки, Цибулева, інших сіл цибулівсько-степівського куца: Копіюватої, Леськового, Антоніни, Івахнів. Досвід вказує на те, що відмінностей у говірках цих сіл мало, або ж вони несуттєві. Таким чином, можна говорити про «говірку мого села», пригадавши та узагальнивши всі найпоширеніші особливості місцевого слововживання.

В українській мові вчені-лінгвісти вирізнили три діалектні групи: північну, південно-західну та південно-східну. Крім того, кожна з цих діалектних груп умовно поділяється на менші одиниці – говірки невеликих регіонів, або говіркові групи.

Народна мудрість зазначає: «Кожне сільце має своє слівце». За територіальним поділом діалектів, моє село лежить у площині південно-східного діалекту середньонаддніпрянської говірки. Ця говірка не тільки охоплює великий ареал, а ще й покладена в основу української літературної мови. Учитель Дорошенко О. А. у праці «Говірка села Великий Хутір» зазначив: *«На цій території на початку зародження української літературної мови і аж до наших часів працювали або жили чи тут народилися такі письменники: Тарас Шевченко, Іван Котляревський, Євген Гребінка, Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Петро Гулак-Артемовський, Андрій Головка, Олександр Корнійчук, Микола Бажан, Василь Симоненко...»*. [1]

Сьогодні варто додати: «На цій території, у Звенигородці, майже в сусідстві з нами, народились, вчилися в одній школі два видатних письменники сучасності Василь Шкляр і Вадим Стеблівський, автори численних романів про історію України минулого століття та про наше непросте й нелегке сьогодення».

А вчитель Дорошенко О. А. дослідив говірку жителів села Великий Хутір Драбівського району і виявив значну кількість особливостей місцевої мови. У говірці мого села є теж чимало відхилень від літературних норм. У більшій частині вони співпадають з тими відхиленнями, які дослідив О.А. Дорошенко, однак є і чимало відмінностей місцевої говірки. Не будемо зупинятись на спільному та відмінному у говірках названих населених пунктів – дослідимо говірку смт Цибулів.

У Цибулеві кажуть: *бураки, бараболя, тия, гоїрки, сояшники, слоїчок, горнятко, близнята* (про спарені горнята, у яких носили орачам обідати), *гинчий, гиначий* (інший).

У нашій місцевості до деяких слів перед голосним додається звук *г* і виходить у вимові: *Гумань, гаптека, гулиця, гоного, гондого* (он), *горачі, гобід, госеледець, гобідати*. Існувала на цю тему навіть жартівлива примовочка: *«Гандрій вузьенькою гуличкою повіз горачам гобідати»* (Андрій вузьенькою вуличкою повіз орачам обідати), або *«В Гумані коло гаптеки продавали голію й гоїрки»* («В Умані біля аптеки продавали олію й огірки»).

Автору статті доводилося чути в кінці 60-х років минулого століття, як один немолодий селянин звертався до колгоспівського комірника такими словами: «Ходьомо, паночку, та я возьму таза, та набиру солі – бика в СОЗі зарізали». Звернемося до слів, відмінних від літературно унормованих, вжитих у наведеному вище висловлюванні. Це слова «ходьомо», «возьму» замість «ходімо», «візьму». Потрібно відмітити, що такі форми слововживання продовжують побутувати серед багатьох категорій населення. І врешті «СОЗ». Доколективізаційні спілки селян називалися «СОЗами» – спільний обробіток землі, «ТОЗами» – товариство обробітку землі. Школярам шестидесятих років ці слова були незрозумілими аж до моментів вивчення тем про колективізацію на уроках історії. Нині ці слова вийшли з активного вжитку, однак зрідка ще зустрічаються у спілкуванні старших мовців.

Назви технічних досягнень теж мають свої особливості у місцевому слововживанні. Як тільки не називають *velosiped*! Це «*велесипед*», «*волосипед*», «*волосіпеда*», у мові старіших людей – «*лісанет*», а у молодіжному сленгові – «*велік*». Останнім часом у словнику односельців навіть галицьке «*ровер*» з'явилося. Мотоцикл трансформується у «*матоцикол*». Автомобілі ніхто й не називає до цього часу «*авто*», «*автівка*». Все населення називає автомобілі машинами. Значна частина мешканців називає трактор *трактором*. *Комп'ютер* дехто називає «*комп'ютор*».

У мові жителів села збереглося вживання двоїни: *дві руці*, *дві нозі*, *дві аї*, *дві відрі*, *дві хлові*, *дві му' сі* (*дві мухи*), *дві кварти*, *дві кумі*.

Перевіримо правила вживання двоїни за матеріалами Вікіпедії: «Двоїна — граматична категорія [числа](#), яку вживають, щоб позначити дві особи чи парні предмети. Двоїна була відома ще в [праіндоєвропейській мові](#), від якої її успадкувала [праслов'янська мова](#), а від неї — усі слов'янські мови, включно з українською.

Двоїна відома у багатьох давніх індоєвропейських мовах: [санскриті](#), [староцерковнослов'янській](#), давньогрецькій, старолитовській. Зараз майже всі індоєвропейські мови втратили цю категорію, двоїна існує лише у деяких слов'янських мовах: [словенській](#), [верхньолужицькій](#), [нижньолужицькій](#) і в деяких говірках української і [хорватської](#). В інших мовних родинах двоїна трапляється в [афразійських](#) ([іврит](#), [арабська](#)), [уральських](#) ([хантійська](#), [мансійська](#), [ненецька](#)) і деяких інших (див. [«Двоїна в мовах світу»](#)).

Була в давніх [тюркських мовах](#), зокрема [половецькій](#).» [2]

Як бачимо з визначення двоїни, на кінець XIX – початок XX ст., двоїна повинна вживатись лише на позначення парних предметів або двох осіб. У нашій говірці збереглось архаїчне вживання двоїни, більш розширене, не пов'язане з парними предметами чи двома особинами.

Для місцевої говірки характерна усічена вимова дієслів у формі третьої особи однини: *ходе, носе, робе*.

Відмінні від норм орфоєпії особові закінчення дієслів у формі другої особи однини та другої особи множини: *читаїш, читаїте, дихаїш, дихаїте, сїїш, сїїте, малюїш* і т. п.

Дієслова у третій особі однини і множини вимовляються з твердим кінцевим [т]: *косит, носит, біжит, литит (летить), стелит, шклит, варит*.

Не піддаються літературній вимові дієслова з чергуванням *д – дж, с – ш, т-ч* при словозміні: *ходити – ходжу, сидіти – сиджу, носити – ношу, місити – мішу, косити – кошу, тремтіти – тремчу*. У розмовній мові вживають такі форми дієслів: *ходю, сидю, нося, місю, прося, кося (кошу), тремтю*. З цієї вимови дієслів витікає і вимова дієприкметників: *трава накосяна* (накошена), *бараболя наносяна* (картопля nanoшена), *корова неходяна* (вистояна з зими), *тісто замісяне, огірки, помідори, капуста квасяні* і т. п. Наречений чи наречена, обходячи рідню з калачами, щоб запросити на весілля, поклавши калач на стіл, промовляє: «Просили батько й мати і я *прося* (прошу) на хліб, на сіль, на коровай, на *вісіля* (на весілля)».

На місці апострофа у наших селах вимовляють [н]: *мнясо, мнягко, мняч, мнятка, мняти*.

Прислівники вживаються у такій формі: *тамички, тутички, ондички, осьдички, кудюю, тудюю, сюдюю, сюдиго, тудиго, тамого, гондого (он), осіосьо, оніно*.

У розмовній мові дуже часто такі прислівники обростають ще й здрібнілими або пестливими суфіксами для більш точної передачі часу або місця дії: *допірісичку, допірісінько, тілички шо* (тільки що),

Запевнення у правдивості сказаного супроводжується штампами клятвенних слів: *ййбогу, ей-же-ей, ййбогу-присяйбогу, ейбо-присійбо*.

Часто вживається займенник *ню* замість *неї*.

Часто ознакою місцевої мови є неправильне наголошування слів. Так, замість слова «*шкарпетки*» вживається слово «*но́ пк*» з наголосом на першому складі, «*буду́*» замість «*бу́д*».

Українське радіо проводить велику просвітницьку роботу в галузі мовознавства. Неоднократно в таких радіопередачах наголошували і радіожурналісти, і запрошені фахівці-мовники, що слово «*виши́ ви*» потрібно вимовляти, наголошуючи другий склад, однак жителі села продовжують наголошувати у цьому слові передостанній склад. Зустрічаються і полонізми: «*завше*» замість «*завжди*», «*нех*» замість «*хай*», «*штири*» (чотири).

У власних іменах вживаються такі форми: *Галька, Надька, Манька* (Марія), *Тоська, Антоська* (Антоніна), *Сонька, Катька, Люська* (Людмила), *Зінька, Дарка, Голька* (Ольга), *Гапка, Гашка* (Гафія) *Льончик, Сірожка, Сірожка*.

Цікавої трансформації набуло в сільській говірці одне жіноче ім'я. Було в селі три жінки, яких звали *Патя, Петя і Капітоня*. Виявляється, що названі вони були при народженні Клеопатрами.

Міграційні процеси теж впливають на мовну культуру жителів мого села. Переселенці з інших регіонів привносять своє, немісцеве, але з часом набуте зливається з місцевим і це становить складову мовної культури даного населеного пункту. Так, переселенка з Теплицького району Вінницької області *ставить* гроші у кишеню і *кладе* відро з водою на стілець. Автору статті доводилось бувати в

Теплицькому районі і почути, що таке слововживання характерне для тієї місцевості.

Майже чотирьохсотрічна історія лінгвоциту української мови, тобто свідомого нищення мови як головної ознаки етносу, супроводжувалась величезною кількістю державних документів, спрямованих на знищення української мови. О. Забужко нарахувала 173 урядові постанови за неповних 200 років. Найжорстокішими з них були Валуєвський циркуляр, який зазначав, «что никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может, и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши». [3]

- Емський указ доповнював основні положення так званого [Валуєвського циркуляра 1863](#) року. [4]

Продовжувався цей лінгвоцит ще з більшою жорстокістю і терором і за часів Радянського Союзу. Великодержавний шовінізм був провідною політикою. Навіть такий незаперечний факт як наявність тюркізмів у російській мові викликав люті нападки сторожових псів радянської системи проти вчених, що вказали на таку обставину. Це стосується казахського вченого, геолога, поета Олжаса Сулейменова. Володимир Білінський у книзі «Країна Моксель, або Московія » зазначив: «Згадайте гоніння ЦК КПРС і московською псевдонауковою елітою Олжаса Сулейменова, казахського поета, який посмів зазіхнути на святая святих – російську історичну міфологію, довівши запозичення російською мовою безлічі слів із тюркської групи мов». [5, 15]

А в говірці мого села безліч тюркізмів і обійтись без багатьох із них неможливо, бо слова ці прийшли у мову разом із запозиченими предметами чи явищами: *вінегрет, очкур, шашлик, ковпак, клобук, кулак, казна, сарай, могорич, гарбуз, килим, кишимши, отара, туман, тютюн, штани, карий* і багато інших. Хоча стосовно слова «сарай» треба ще посперечатись із земляками, бо донедавна в активному словнику українців була назва приміщення для утримання худоби «хлів». За останні десятиліття це слово витіснене тюркським «сарай». Тюркізми – найдавніші запозичення української мови. За тривалий час її розвитку мова мала чимало й інших запозичень переважно з європейських мов. Зустрічаються вони і в нашій говірці.

Під впливом довготривалого засилля російської мови у побуті значною мірою поширилися русизми або українські слова, вимовлені по-російськи. У цибулевій був потужний цукровий завод. Готовий продукт цукроваріння рідко хто називав *цукром*, більшість вживали «сахар» не тільки на виробництві, а й у побуті.

У називному відмінку слово *мазут* звучало у відповідності з нормами –а у родовому *мазут* став якимсь мовним покручем: і не російською, і не українською: «*мазута* ».

Ще один енергоносій – *бензин* – як у значної частини колгоспників, так і у заводян часто перетворюється на слово «*бензіна*» або «*бездзіна*», родовий –

«бендіни». Останнім часом все більше слововживання «бензин» витісняє «бендіна».

Особливої уваги заслуговують форми привітання заводян. Це російське «*здравствуйте*», але настільки зредуковане, що від нього залишилось навіть не «*здрасьте*», а щось на кшталт «*дрсьть*». Спробуйте прочитати і вимовити!

А як красиво вітаються і прощаються у нас люди третього віку! Звісно, це не заводяни.

Уявімо їх привітання: «Добрий день!» – «Доброго здоров'ячка!»

Прощаючись, промовляють: «Оставайтесь здорові!» – «Щасливо йдіть здорові!»

З поверненням Україні національної незалежності значна частина громадян, особливо чиновники, яким доводиться часто виступати з промовами перед населенням, взялася за чистку власного мовлення з метою позбутися зокрема і русизмів. Звичайно, такого прагнення не можна не вітати, але як часто така чистка звучить надто недолуго! Особливо ріже слух невдало перекладене з російської «*я считаю*» як «*я рахую*» замість «*я вважаю*». Здається, Українське радіо спочатку з професором Пономаревом, потім з Олександром Авраменком охрипло виправляти цей мовний ляп у мові чиновників, а він закоренів – ані руш! Та що там у місцевій говірці посадовців! Цією помилкою грішать багато народних обранців, депутатів Верховної Ради!

Вплив російської мови значною мірою позначився і на власних іменах мешканців Цибулева. Тут бачимо Кірілів, Нікіт, Альон.

Значних змін зазнала мовна культура мого села з революційним вторгненням у життя односельців цифрових технологій, розваг, комп'ютерних ігор. Людей третього віку ці нововведення майже не зачепили. Зате у молоді активні словники поповнились новими термінами або сленговими формами на означення цифрових понять та назв цифрових пристроїв: гаджети, айфони, смартфони, монітори, хмарні технології, вай-фай. Часто чуємо: боулінг, спойлер, фейк, хайп, фоловер, геймер, лайк, дизлайк, зафрендитись.

Після всього сказаного приходиться глибоке усвідомлення того, що з таких от тонесеньких струмочків-говірок і зливається могутня ріка – рідна мова.

Висновки

1. Мова – засіб спілкування, складова суспільного життя. Змінюється суспільство – змінюється мова. Це стосується як літературної мови, так і говірок, діалектів в цілому.

2. Зі зміною епох, під впливом школи, радіо, телебачення, газет, художньої та наукової літератури розмовна мова наближається до літературної, хоч і залишається засобом неофіційного спілкування.

3. Місцеві говірки мають право на існування паралельно з літературною мовою. Вони є вираженням самобутності народу. Як констатує народна мудрість: «Кожне сільце має своє слівце».

4. Без говірок, з використанням тільки літературної мови, людське спілкування втратило б розкіш і пишність живої розмовної мови, її задушевність і простоту.

5. Саме місцева говірка і є складовою мовної культури мого села.

6. На хвилі патріотичного підйому все більше українців почали свідомо вивчати та користуватися українською мовою.

Список використаних джерел

1. <https://www.google.com/search>
2. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
3. <https://uk.wikipedia.org/wiki>. Валуєвський циркуляр
4. <https://uk.wikipedia.org/wiki>. Емський указ
5. Володимир Білінський «Країна Моксель, або Московія ». Тернопіль: Богдан, 2018, с. 15
6. Олжас Сулейменов. «Азія» Київ. Видавництво Жулинського. 2009, с. 281-282

Опалінська Валентина Олександрівна, учитель української мови і літератури Коврайського навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа I-III ступенів - дошкільний навчальний заклад» імені Г.С.Сковороди Золотоніської районної ради,

Малимон Людмила Михайлівна, учитель російської мови і зарубіжної літератури Коврайського навчально-виховного комплексу «загальноосвітня школа I-III ступенів - дошкільний навчальний заклад» імені Г.С.Сковороди Золотоніської районної ради

ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ І КУЛЬТУРИ СЕЛА КОВРАЙ У СИСТЕМІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО ГОВОРУ

Анотація. Дана стаття містить матеріали про говірку села Коврай у системі середньонаддніпрянського говору. У ній проаналізовано особливість живої народної мови та зазначено приклади повсякденного мовлення та культури села.

Мовна культура –
це живодайний корінь культури розумової,
усього розумового виховання,
високої справжньої інтелектуальності.

В.О.Сухомлинський

Жива мова кожного народу в місцях його поширення характеризується різними фонетичними, морфологічними, синтаксичними та лексичними рисами чи відмінностями. Вони у кількісному і якісному відношенні можуть бути різними за їхнім територіальним виявленням.

Щодо місцевих різновидів мови вживаються такі основні поняття: говірка, діалект, наріччя. Говірка – це мова якогось одного або кількох однорідних населених пунктів (сіл). Група споріднених говірок утворює діалект. Нарешті, група споріднених фонетичними, граматичними та лексичними рисами діалектів об'єднуються в наріччя – найпоширеніше діалектне утворення.

Відомий український мовознавець Й. О. Дзендзелівський указував наявність на території Середньої Наддніпрянщини діалектного масиву, який став підґрунтям сучасного південно-східного наріччя. Основою «південнокиївської говірки» (термін Й. О. Дзендзелівського) дослідник вважав мовлення полян. У північне наріччя влилася лише незначна частина говірок нащадків цього племені. Залучивши історичні свідчення, Й. О. Дзендзелівський стверджував, що «ні в XIII, ні в XIV та XV ст. мовно-етнічні традиції попередніх поколінь, аж до полян включно, на цій території не переривалася».[3,126]

До висвітлення цієї проблеми зверталось чимало науковців: К.П. Михальчук, В. М. Ганцов, М. Ф. Наконечний, О. М. Маштабей, І. Г. Матвіяс, А.Ю. Кримський, Ф.Т. Жилко, І.О. Варченко, Б.А. Шарпило, Й.О. Дзендзелівський, Г. П. Півторак, В. В. Німчук, Г. В. Воронич. Дослідження є дискусійними, нерідко мають лише характер припущень, але вони спонукають до пошуку та розробки спеціальної методики історико-діалектологічних досліджень, яка б забезпечила доказовість таких наукових побудов, що й становить актуальність цієї статті.[3,126]

Мета статті – показати особливості говірки жителів села Коврай Золотоніського району Черкаської області та виявити місцеві діалекти і вплив «русизмів» та «англіцизмів» на чистоту мовлення. Охарактеризувати вживання «топонімів» та прислів'їв і приказок у повсякденному житті і побуті.

Мова жителів нашого села є не тільки засобом спілкування, а й природним резервуаром інформації про світ, насамперед про свій народ. Мовна культура – це надійна опора у вираженні незалежності думки, розвиненості людських почуттів, у вихованні діяльного справжнього патріотизму.[4, с.3-4]

Чистота мови з точки зору лексики означає відсутність в ній просторічних слів, діалектизмів, вульгаризмів, жаргонізмів, слів-штампів, слів-паразитів тощо.

У людини, яка бедоганно володіє мовою, діалектизми можуть звучати надзвичайно доречно, влучно, і навіть збагачувати словник, надавати словам більшої соковитості і барвистості. І, навпаки, в устах людини, яка «неохайно» відноситься до своєї мови, без потреби пересипає її місцевими словами, вони мають відтінок грубості, нагадують про обмеженість, низький рівень загальної культури мовця. І це, в першу чергу, стосується не тільки вчителів-філологів, чия мова повинна бути зразком для учнів, а й кожного громадянина України. Ось чому до використання діалектної лексики в літературній мові потрібно ставитися дуже обережно і вживати її лише

тоді, коли це стилістично виправдано, дбаючи про те, щоб діалектизми справді не засмічували мову.

Опираючись на мову, на історію та на особливості місцевості, досліджуються географічні назви. Невипадково топоніміку називають архівом землі, адже вона є безцінним джерелом інформації про минуле нашого краю.

Село наше тепер зветься Ковраєм, але його первісна назва Каврай (за назвою річки Кавраєць). Власні назви навколишніх сіл і хуторів вживаються жителями села в просторічній формі: Гельмязів (Глимязов, Глимнязов), Леонівщина (Льовщина, Льовівщина), Рецюківщина (Рацюківщина, Совхоз), Подільське (Моцоківка), Золотоноша (Город). Цікава вимова власних імен: Платон (Палтін), Полікарп (Паліпарт), Явдоха (Йовдоха), Єлизавета (Лисавета, Лизавета), Клавдія (Окладія) – перестановка складів і асиміляція звуків. У зменшувально-пестливих формах власних назв вживається закінчення –ко: Васько, Ванько, Сашко, Колько, Манька, Дунька, Варка, Галька, Санька.

Цікаве походження топонімічних назв нашого села. Краєзнавці Степан Степанович Нехорошев та Людмила Леонідівна Різник так пояснюють назви вулиць і кутків села Коврай:

Хутір Дубинка і вулиця Лісова свою назву отримали через те, що тут в кінці ХІХ століття ріс дубовий ліс, який вирощували для будівництва мосту. Та коли пан Тоцький будував завод, ці дуби було спиляно. Дерева на цей час вже були придатними для використання. Товщина стовбура сягала до двох метрів (коли на пеньок лягав чоловік, то не звисали ні ноги, ні голова).

Провалля – ділянка річки Кавраєць в хуторі Дубинка. Отримала свою назву завдяки великій глибині.

Куток Бурти зветься так тому, що спиртовий завод Дубинки на цьому місці зберігав сировину (картоплю), у великих кагатах – буртах (кінець ХІХ – початок ХХ ст). Перші поселенці: Різник Полікарп, Чижик Олексій Якович.

Дугеня – це і ділянка річки Кавраєць, і місцевість, де вона протікає у вигляді дуги.

Левада – за пана Томари ця місцевість слугувала сінокосами, лугами. Він так і називав цю ділянку землі. Вулиця, паралельна до Левади, зветься Залевадою. На початку ХХ століття Каврай-2 стали називати Каврай-Левада.

Загребля – великий куток села, що знаходиться за греблею річки Кавраєць.

Демківщина – куток с.Коврай-2.

Ревіщина – вулиця села, розташована під горою, названа так, що там проживало декілька сімей із прізвищем Рева. А також, коли збігала вода із гори, то несамовито ревіла. Або верби у березі шуміли і ревли.Звідси – і назва.

Узвіз. Це відбувалося в роки Великої Вітчизняної війни. Німці наближались до села. Обоз із радянським солдатами відступав по нинішній вулиці Сковороди, але під горою їх атакували 4 німецькі літаки. Врятувалося небагато. Їм довелося три дні не виходити на відкриту землю. Після бою ще 2 дні звозили і зносили тіла бойових побратимів до великої ями під горою. Це місце трагедії стали називати узвозом.

Береги – куток села, що розкинувся попід берегом річки Кавраєць (протяжність до 3 км).

Притуловка – куток села, по ліву сторону центральної дороги, що «притулився» до села.

Леонівщина – хутір села Каврай-1, заснований у кінці ХУІІІ століття Левом Томарою. Спочатку – «Льовщина», «Львовщина»,тепер – Леонівщина.

Кравцева гора (Михайлова гора) – Михайловою гору назвали тоді, коли Томара віддав синові Михайлові землю за річкою, навпроти маєтку. Пізніше там проживав селянин на прізвище Кравченко, тому гору стали називати Кравцевою.

Вплив російської мови на говірку коврайчан дуже помітний. Найчастіше невмотивоване вживання російських слів зустрічається у просторіччі. Кому з нас не доводилось чути з вуст україномовних людей слова «спічки», «командіровка», «отюг», «носки», «часи», «нравиться», «бомага», «вещі», «діла», «щас або січас», «обув», «всьо», «харашо», «первий», «пойнятно» замість – «сірники», «відрядження», «праска», «шкарпетки», «годинник», «подобається», «папір», «речі», «справи», «зараз», «взуття», «все», «добре», «перший», «зрозуміло». Але така недбалість у мові зустрічається часто і на сторінках газет і журналів. Особливо це трапляється тоді, коли не враховується повністю явище міжмовної омонімії, що призводить до перекручування значення слів (луна, неділя, рибалка). Псує мову наших односельчан невмотивоване калькування (тобто утворення слів і словосполучень за російським зразком. Наприклад:

Принимать участие – брати участь;

Несмотря на – незважаючи на;

Другий – інший;

Место – місце;

Следующий – наступний;

Текущий – поточний;

Упасть в обморок – втратити свідомість.

Найбільш виразною ознакою говірки є збереження опозиції твердість : м'якість передньоязикових приголосних, зокрема фонемних протиставлень /р/ : /р'/ [буквар', [кобзар', /ц/ : /ц'/, /ж/ : /ж'/[лиж'ат', [множ'ат', /ш/ : /ш'/[лош'а], /ч/ : /ч'/ [курч'а], [ч'ай], наявність альвеолярної /л'/ – [мол'око], [бул'о], [сел'о]. М'якість шиплячих приголосних – це одна з диференційних ознак, яка чітко виділяє середньонаддніпряньський діалект між іншими діалектами.[3,132]

Часто спостерігається ослаблення функції навантаження африкат [дз] > [з] (звін, зёркало), ; [дж] > [ж] (хожу́, сижу́); зміна звуків [г] > [г] (дзига , гудзик); [ф] > [х], [кв], [хв], [п], [в], [м] (кварту́х, хва́брика, кохве, хорма); [т] > [к] (кісто, кісно); [к] > [х] (трахтор).

Поширеними є зміни ненаголошених фонем [е] > [e^и], [и] (сеило́, по́пил, по́гриб, ві́тир,неиді́ля).

Форми 3-ї особи однини дієслів І дієвідміни з основою на -j відсікаються (чита, зна, дума,збира,склада) і повні (читає, знає, думає,збирає,складає).

Спостерігається пропуск приголосних [н], [ж], [б], [л] між голосними: (сояшник, кау, сее, скіки)

Мову людина пізнає впродовж усього життя й шліфує своє мовлення в постійному протиборстві і взаємодії усних і писемних чинників. Наприклад, спостерігаючи за мовою жителів села Коврай, ми виявили такі прислів'я і приказки, що найчастіше вживаються у мовленні:

Товчешся, як воша на гребінці.

Відпочинь, та рову покопай.

Заливаєшся, як дурень сироваткою.

Ряжанка левадянська.

«Нехай» – поганий чоловік.

На Бога надійся – і сам не плошай.

Спішить, як свекор пелюшок прать.
Хоч кухоль на голові став.
Добре, як три меди разом.
Своїми ручками та пучками.
Уже б і теля можна було б навчить.
Гарний, як чорнобривець.
Не лупи зубів.
Теля ще в гузні, а ти вже з довбнею.
Хропе, як трактор.
Не буде Галя, то буде другая.
Є квас, та не для вас.

Цікавою є «дитяча» лексика. Як правило, це коротенькі слова, що складаються переважно із двох складів, для полегшення вимови дітей. Це назви продуктів харчування:

Молоко – моня;
М'ясо – няньо;
Хліб – папа;
Вода – пипа;
Їжа – няма;
Яйце – коко;
Цукерка – кетя.
Домашніх тварини:
Куриця – путя;
Качка – вутя;
Корова – миня;
Кінь – кося;
Порося – паця;
Кішка – киця;
Собака – цюця;
Предметів повсякденного побуту дитини:
Іграшка – цяця;
Лялька – ляля;
Кроватка – люля.
Одягу та взуття:
Сорочка – льоля;
Черевики – боті;
Колготи – котки.

Молодіжний сленг – це окремий пласт національної мови, який відображає певною мірою рівень культури, освіченості, розвитку суспільства. У наш час він контрольований масовою культурою, під вплив якої потрапляють різні категорії молоді. [2].

Молодь села прагне не відставати від часу, вдягатися стильно і вживати відповідно «модні» слова. Агліцизми входять в повсякденне спілкування: (хай, окей, ес, супер, бьозднік, бай, мажор). Виникнення англійських сленгізмів є результатом не лише експансії самої англійської мови (через вивчення іноземної мови в школі, поширення літератури англійською мовою, захоплення англійською музичною культурою, інтенсифікація міжнародних зв'язків), а й результатом популяризації західного способу життя, бажання молодих людей бути схожими на популярних

зірок музики та кіно, бажання уподібнюватись їм у стилі життя та мовлення, звідки як наслідок виникає лексична інтерференція [4,8].

У молодіжному середовищі зростає популярність гаджетів, комп'ютерів та Інтернету і визначає моду на комп'ютерний сленг: 1.*скорочення слів*: комп'ютер – комп, фотографії – фотки, фотоапарат – фотік, ноутбук – ноут, інтернет – нет; 2.*заміна понять і дій*: шукати – гуглити, вподобати – лайкнути, спілкуватися – чатитися.

Отже, проаналізувавши мовлення молодих людей села, доходимо до висновку про те, що в молодіжній говірці активно використовують запозичення. При цьому україномовні терміни вилучаються із лексичного обігу і, внаслідок, мова втрачає активний словниковий запас, втрачає свою самобутність та традиційність.

У Коврайському НВК імені Г.С.Сковороди проводяться різноманітні заходи для збереження і популяризації рідної мови. Це і Всеукраїнські мовні та літературні конкурси – імені П.Яцика та Т.Г.Шевченка, районний – «Літературний жовтень», де кожного року маємо призові місця. В школі діють музеї «Тарасова світлиця», Літературний музей імені Г.С.Сковороди, кімната народознавства «Світлиця». Вся робота учнівського і педагогічного колективів спрямована на виховання культури мови як загальної культури людини.

Список використаних джерел

1. Василенко Ю.А. Сучасний український молодіжний сленг // Ю.А. Василенко. Львівський національний університет імені Івана Франка. – 2009 – С. 8.
2. Діолог О.В. Загальна характеристика складу новітніх англіцизмів в українській мові. – [Електронний ресурс] / О. В. Діолог. – Режим доступу до статті: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=251>
3. Мартинова Г. Генеза середньонаддніпряньського діалекту у світлі ізоглос // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 24. – Ужгород : УЖНУ «Говерла», 2011. – С. 128 – 131
4. Культура української мови : довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець [та ін.]; за ред. В. М. Русанівського. – Київ: Либідь, 1990. – 301 с.

*Горбенко Діна Олександрівна
вчитель української мови та літератури
Вершацької ЗОШ I-III ступенів
Чигиринської районної ради*

I ЦІЛА ІСТОРІЯ В НАЗВІ...

***Анотація.** Матеріали даної статті знайомлять із деякими особливостями культури та побуту села Вершаці Чигиринського району та можуть бути використані у подальшій роботі над дослідженням цієї теми.*

*«Мене ліси здоров'ям напували,
Коли бродив у їхній гущині,
Мені поля задумливо шептали
Свої ніким не співані пісні...»*

В. Симоненко

Українська літературна мова, така багата й різноманітна, особлива своєю єдністю на всій території держави. Однак, говорячи про народну мову, не можна оминати той факт, що тут вже наявні певні відмінності, обумовлені приналежністю до певного регіону, провідною діяльністю його жителів, звичаїв та обрядів, особливостями етнокультури тощо. Дуже часто, закарбована у віках, самотність народу нашого і, звичайно ж, мови обумовлена його історичною дійсністю, специфічними особливостями територіального поділу, впливом правлячої влади на мову та жителів, серед яких наша мова і функціонувала...

Всі ці процеси більш посилювалися усталеними традиційними особливостями етнічно-культурної основи життя та зайнятості жителів. Коли йдеться про певну територію, зокрема, Чигиринщину, відбиток історичних подій в ході формування та становлення, долі жителів ні в кого не викликає сумнівів. Навіть більше, сліди історії береже мало не кожна будівля, хатина, подвір'я, стара фотографія.

Увага нашого невеликого дослідження спрямовується на невеличке село на Чигиринщині – Вершаці. Цей край, оповитий красою природи – лісами, річечками, різноманітністю рельєфу і, звичайно, особливою окрасою є самі жителі. Адже саме тут – із уст в уста, від серця до серця передаються різні легенди й оповідки, казки, пісні, що тягнуть тоненьку, але міцну ниточку у сиву давнину, у те багатюще джерело людських долі та історичних подій, про які не пише жоден підручник і жодне періодичне видання.

Є у жителів Вершаць якась особлива любов до різних цікавих і таємничих історій, які своїм сюжетом нічим не поступаються працям Гоголя чи Основ'яненка...

Нинішні Вершаці раніше були Нестерівкою, а до цього (мається на увазі події Другої Світової війни) село було розташоване неподалік, в іншому місці, однак відбулося переселення і тодішня Самбросівка перемістилася на північний схід, спочатку поступово, але впевнено. Самбросівчани були дуже дружньою та трудолюбивою спільнотою, стояли горою одне за одним, допомагали, підтримували. Деякі жителі цього села були нащадками панської родини Маржанових. Рештки панської садиби і до сьогодні можна знайти на пагорбі за переліском, а також залишилися згадки саду та бузкової алеї. Панська жилка проявлялася в особливому ставленні до праці, обов'язків, домашньої худоби, одягу, стосунках з людьми. Один чоловік був позашлюбним сином пана Маржанова, якому батько лишив певний спадок. У селі його пам'ятають як діда Савку. Його знають як доброго і

працьовитого господаря. Пережив зміну влади, «розкуркулення», яке нанесло тяжкого душевного удару і підкосило невтомного господаря та його родину. Потроху починаючи все спочатку – заводити господарство, «стягувати утвар, обробляти земельку» (тоді до землі ставилися з особливою пошаною та вдячністю), чоловік зрештою оговтався. Та коли «розкуркулювали» вдруге – «душа не витримала і попросилася до Бога». Гніт такої несправедливості таки зламав дух і життя не одного господаря на Україні. Лишилися нащадки і пам'ять...

З точки зору психологічної культури із тих часів у нащадків згаданої вище родини лишилась «господарська жилка». Від них була записана приповідка, яку казали після того, коли хтось частував: «От і спасибі за обід, що наївся дармоїд». Хоча при цьому, людина жодним чином не була лінивою чи користолубною, це лише знову наголошує на скромності і жорсткій самокритиці жителів, з тонкою іронією, з крихтою гумору – як по життю, з тим і на вустах...

Ще одні згадки чарують своєю містичністю. Так, наприклад, у південно-західному напрямку від села розкинувся старезний мішаний ліс. Щоправда, до наших днів від нього лишилась значно менша частина, але, тим не менш, вона в собі береже таємниці. У лісі цьому ростуть і хвойні, і листяні дерева, а нині ще й багато чагарників. Зараз уже багато місцевості розорано на поля, а та частина, що лишилась, знаходиться на крутосхилі, у самих витоків якого є глибокий яр. Ліс той зветься Глинищанським. І є дві версії походження його назви. За першою – поблизу було велике глинище, де видобували глину для будівництва та як сировину для цегляного заводу, що був неподалік. З іншого ж: у лісі росло багато груш-гниличок, і звідси назва, але у процесі мовлення звуки сплутались, і стало не «гнилище», а «глинище». Як було насправді – хтозна, та коли дві версії «живуть», можливо, обидві й правильні.

Нині поміж дерев на початку крутосхилу стоїть дерево, уже зовсім сухе, але розлоге, колись поросле омелою. На тому дереві, особливо в негоду, дуже часто сидять ворони, круки. Недивно, що й дерево те прозвали Відьминим, а деякі чоловіки жартують, що на те дерево «зліталися відьми на шабаш». Цікаво, що жінки про це мовчать. А ще вартим уваги є факт, за яким поблизу цього місця біля самого початку глибокого яру, на дні, видніється із землі величезний камінь. У тому камені є тріщина, розкол, з якого б'є джерельна вода. Джерельце те потім стікає в річку, нижче і нижче, у долину. Вода в тому джерелі чиста, як кришталь, прозора і свіжа. Місцеві жителі говорять, що вона цілюща, що сила в неї неабияка, бо б'є в такому місці із самої землі, крізь камінь. Вірити чи ні, але в прозорості її і смаку сумнівів не виникає, вона аж солодка. Так її і прозвали: «вода з Глинищанського лісу»...

Коли село Вершаці застало на нинішньому місці розташування застало Радянські часи, в окрузі велася активна і потужна робота сільськогосподарської галузі: кілька колгоспів, тракторна бригада, ферма і т. д. З-поміж іншого була й качина ферма. Велике поголів'я птиці, яке треба нагодувати і доглянути як слід. Створили ставок, нижче ферми, де пташки могли жити в кращих умовах, та й інших переваг було багато... Та минав час, змінювалися режими – господарство занепало, качиною ферми давно немає, лісом заросла місцевість навколо. І лише ставок, який є й нині, має назву Качатник. Зараз у цій водоймі розвивається рибальство, і качка тут плавають хіба що дикі, із лебедями разом – але назва лишилась, як і згадка про минуле.

У більшості українських сіл цікавою особливістю є поділ на «мікрорайони» -- невеличкі частинки села (1-2 квартали чи вулиця або куток), які мають власні назви.

І у невеликому селі Вершаці такі теж маються. Утворені вони з найрізноманітніших назв: було то прізвище родини, яка проживає на цій вулиці; кличка чия чи наявність «певних стратегічних об'єктів», таких як ринок, скажімо, тощо. Особливостями Вершаць (з півночі на південь) є: Заміст (на в'їзді до села є два мости: через річку Ірклій та Косминка відповідно), коло Картуза (кличка), Петер, Чубинівка (сім'я Чубинів), Базарна (головна вулиця), Довга (найдовша вулиця в селі), Молодіжна (вулиця, де будували будиночки порівняно недавно і їх жителі призывали «доміки»), Пирогівка, Капкас, Хуркина, Калона, Когутівка. При чому, це не зовсім назви вулиць, скоріше – кутків. Окрім того, свої власні унікальні та оригінальні назви (топонімів у Вершацях багато!) мають окремі місцевості, ділянки землі, поля. З-поміж них найбільш відомі: Небо, Нова Земля, Цибеки (хутір), Панська Могила, Кар'єр, Третя Бригада, Гненний (хутір), Перехресне інші. Всі вони утворилися від назв чогось чи імен, пов'язаних із провідною в цьому краї сільськогосподарською діяльністю і господарюванням.

Так, ми бачимо, що на появу приналежних певній місцевості назв та інших мовних одиниць впливали як рід діяльності, міфологічні вірування, особливості рис ментальності малої етнічної групи, особливості індивідуальних якостей, способу життя тощо. Таких переказів, легенд, приповідок та просто цікавих історій ще дуже багато, при чому в кожному селі та містечку. Одначе треба вміти і хотіти їх почути, поки є від кого... Адже хто як не ми повинні це робити...

Список використаних джерел

1. Розповіді жителів села Вершаці.
2. Фото з особистого архіву жителів Вершаць.

*Забіяка Ганна Петрівна, учитель
української мови і літератури
Руськополянської загальноосвітньої школи
I-III ступенів №1 Черкаської районної ради*

НАРОД СКАЖЕ - ЯК ЗАВ'ЯЖЕ

Анотація. *Ми по праву гордимся народною мудрістю, неоцінимою духовною спадщиною нашого народу. В статті краєзнавчої розвідки про прізвиська людей і назви вулиць створюється своєрідна картина життя наших пращурів села Руська Поляна. Дослідження прізвиськ дають змогу дізнатися про походження прізвищ людей та назви вулиць, на яких вони жили.*

Життя... Яке воно таємниче, мудре, цікаве!? Скільки криє воно в собі таємниць, спогадів. А як задуматись, то воно складається з мудрості і спостережливості народу, бо народ, його пам'ять – це енциклопедія життя. Цю народну мудрість ми бачимо скрізь: в прислів'ях, приказках, казках і навіть у назвах вулиць та прізвиськах людей.

Я проживаю на вулиці майора Петріва. Це вже вчетверте перейменовано «моєю» вулицю. Була вона і вулиця Петровського, Хутірська, Бабіївська. Хутірська – зрозуміло, бо розмежовувала моє село на дві частини: центр і хутір, от де починався хутір, то і вулиця - Хутірська. А от чому Бабіївська? Це вже я звернулася до спогадів своєї бабусі.

Колись на цій вулиці жила сім'я середнього достатку. В сім'ї був лише один син. Батьки хлопчика рано померли, а його виховувала бабуся. Пестила його, любила, виховала його доброю працюючою людиною. І прикипів він всією душею і серцем до бабуні. До неї за порадою, з радістю і смутком. От і прозвали його «бабій», а вулицю, на якій він придбав чимало землі, збудував хату, оселився і посадив ще біля себе п'ятьох синів, назвали Бабіївська, а народ вже скаже, то як зав'яже.

А вулицю цю заселяли Голуби й Осики, Лукашки й Іванки, Поштарі й Пшики, Вергуни й Віхтарі та ще й Харчовівни. Немає в селі Руська Поляна, мабуть, жодної вулиці з такою кількістю прізвищ. Невже на цій вулиці жили такі вигадливі люди на прізвиська?

Здебільшого прізвища від імен: Лукаші, бо батько Лукаш, Іванки – від Івана, Віхтарі – від Віктора. А от Харчовівни – це інша історія.

Жила в селі бідна вдова Марина з дітьми. Землі був якийсь там клаптик. Прогодувати сім'ю було важко. От і ходила жінка за харч працювати. Сама пообідає та ще й дітям щось добрі люди дадуть. От і прозвали Марина Харчовівна.

А Голуби... Оженився Іван Пономаренко на дівчині з села Дубіївка, а там прозивали її голубка, бо була дуже доброю і голубила старого і малого. А з чоловіком жила у великій злагоді, як голуб з голубкою. То і пристало прізвисько Голуби.

Живуть на цій вулиці проти Голубів ще й Осики. Після революції Ненада Федір отримав землю для свого обійстя, яка прилягала до лісу. На ній росли різні дерева а найбільше осик. Викорчував дерева Федір, а люди стали прозивати його Осика. Рід Осиків розростався, члени родини селилися всі поруч та й куток тепер Осиківський.

До вулиці Бабіївської прилягала трішки менша вулиця Петрусівська (нині Мазепи). Чому таку назву носила вона? Знову її ім'я пов'язане з ім'ям людини.

У 1890 році Петрусь прикупив чимало землі, що прилягала до лісу і виходила на центральну дорогу села. Він був багатий чоловік. І вирішив добро людям зробити. Викопав біля центральної дороги колодязь на своїй землі. А пізніше вирішив викопати ще один колодязь на Бабіївській вулиці, і ходили люди від одного колодязя до іншого - стежечку втоптали, а потім і дорогу наїздили. Ось так і з'явилася вулиця Петрусівська. Пізніше ці землі заселили руськополянци, забудували вулицю, назвали її Котовського, Мазепи, а Петрусівська змін не зазнає.

Недаремно кажуть: життя прожити - не поле перейти. В житті наших пращурів відбита історія нашого народу.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Знання, 1990. – 48 с.
3. Краєзнавство Черкащини. Збірник / С.Г.Кондич. – Черкаси: «Вертикаль», 2011. – 252с.
4. Цікава топономіка Черкащини / Щербина М.М. – Ужгород: Карпати, 2012. – 88 с.
5. Поріднені долею / Ненада М.М. – Друк АПК: «ПРЕС-ІНФО», 2010. – 328с.

*Набок Оксана Юріївна, учитель
української мови та літератури
Квітчанського навчально-виховного комплексу
«Дошкільний навчальний заклад –
загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів»
Корсунь – Шевченківської районної ради*

ВЕСІЛЬНА ЛЕКСИКА В ГОВІРЦІ СЕЛА КВІТКИ КОРСУНЬ- ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

***Анотація.** Подана стаття може бути використана при укладанні монотематичного словника з весільної лексики Середньої Наддніпряниці, загальноукраїнського діалектного чи інтегрального словника; для виявлення специфічних мовних ознак, характерних для цієї говірки; для доповнення матеріалів АУМ та матеріалів етнографічного характеру.*

Для різнобічного й повного вивчення лексичної системи мови (на сучасному етапі чи в історичному розвитку) необхідно здійснити повний опис окремих шарів лексики, тобто її тематичних груп, особливо словникового запасу діалектів. Дослідження української діалектної лексики залишається надзвичайно актуальною проблемою мовознавства. Відсутність докладних лексичних атласів (як національного, так і регіональних), недостатня кількість обласних і тематичних діалектологічних словників, монографій, присвячених аналізу діалектних лексичних систем загалом чи окремих тематичних груп, створює труднощі у визначенні особливостей українських діалектів, у вивченні їх генези. Недостатньо вивчена й лексика традиційної народної духовної культури, обрядова номінація, яка є важливою складовою лексичної системи, тому що незважаючи на додаткові надмовні символічні функції зберігає й виявляє, як правило, найбільш архаїчні сторони своєї семантики. Такі особливості обрядової лексики дають можливість виявити, виділити найбільш давні мотиви номінації, що має велике значення для історії мови й народу.

Актуальність ґрунтовного різнобічного вивчення обрядової номінації зумовлено насамперед тим, що вона пов'язана з одним із головних компонентів

духовної культури народу – обрядами. Аналіз цієї лексики дає можливість робити деякі висновки про взаємозв'язок духовної й матеріальної культури народу, про його світосприйняття тощо. Особливе місце серед явищ традиційної народної духовної культури має весільна обрядовість, пов'язана з основною умовою існування будь-якого народу – із його відтворенням, тому найбільш розгалужена й збережена, що зумовлює її наукову цінність.

Українське весілля було об'єктом наукових досліджень Н. Здоровеги [6, с. 80], окремим його елементам, зокрема обряду сватання, присвячені роботи О. Курочкіна [8, с. 77–80], О. Карпової [7, с. 69–72]; форми побутування весільного короваю описала В. Борисенко [1] тощо. Незначна кількість праць, у яких досліджено весілля українського народу, присвячена опису й вивченню весільної лексики, хоча вона є невід'ємною її частиною, яка функціонує для позначення окремих обрядових актів та елементів, учасників, предметів та їх функцій. Весільну лексику фіксували в описах весільних обрядів, у словниках, інколи використовували при аналізі тієї чи іншої обрядодії, але комплексне її дослідження, тобто дослідження у взаємозв'язку з особливостями весілля розпочав П. Романюк [9, с. 225–251]. Номінація весільної обрядовості віддзеркалена у мові культури, тому її дослідження сприяють повнішому й глибшому розумінню походження та значення деяких елементів весілля. У значній кількості наукових робіт подано опис весільної лексики в контексті культурної традиції окремих говірок. Вивчення середньонаддніпрянської весільної обрядовості в лінгвістичному аспекті передбачає, насамперед, збір фактичного матеріалу, його фіксацію для введення в науковий обіг нового автентичного матеріалу, оскільки, незважаючи на відносну стійкість багато елементів весільного обряду частково втрачені чи взагалі зникають.

Мета дослідження: вивчення семантики й структури номінацій весільного обряду в говірці села Квітки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Сформульована мета передбачає вирішення таких завдань:

1. З'ясувати склад тематичної групи весільної лексики.
2. Проаналізувати семантичну структуру весільних номінацій та лексичне наповнення сем.
3. З'ясувати етимологію номенів.

У процесі розвитку мови склалася техніка номінації – способи називання предметів і явищ навколишньої дійсності. Але номінацію як процес характеризує не лише використання мовних засобів і моделей для номінації, а й мисленнєвий процес – намагання виділити в іменованому десигнаті ту рису, яка лягає в основу називання і в момент пізнання відрізняє іменовану реалію від суміжних чи інших реалій. Тому в номінації важлива не лише техніка номінації, а й пізнавальні, психологічні моменти, які супроводжують називання чи корелюють із ним.

Весілля в середовищі українців являло собою справжню урочисту драму, що супроводжувалася музикою, співами, танцями, іграми, набуваючи характеру народного свята.

Українська весільна обрядовість поділяється на три взаємопов'язаних цикли: *передвесільний*, *власне весілля* і *післявесільний*. У свою чергу кожен із циклів включає ряд обрядів: *передвесільний* – *сватання, умовини, оглядини, заручини, бгання короваю і дівич-вечір*; *власне весілля* – *запросини, обдарування, посад молодих, розплітання коси, розподіл короваю, перевезення посагу, перезву, рядження*; *післявесільний* – *хлібини, сваини та гостини*. У говірці села Квітки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області функціонують варіативні та

синонімічні назви власне весілля як комплексу ритуальних обрядодій: *с'вал'ба*, *с'вад'ба*, *ве^uс'іл':а*. Усі вони реалізують сему «свято побрання; цикл обрядів, що йдуть один за одним» [5, Т. 1, с. 362–363; Т. 5, с. 186]. Етимологічно вони мають праслов'янські корені: лексема *ве^uс'іл':а* походить від псл. **veselъje*, що утворилося від прикметника **veselъ* «веселий»; вживалося спочатку в значенні «радощі, веселощі», а значення «шлюб» розвинулося згодом, не пізніше II пол. XV ст.; номінації *с'вал'ба*, *с'вад'ба*, що є фонетичними варіантами, використовуються як синонімічні до *ве^uс'іл':а* і походять від стсл. *свадьба*, що утворене від **svatъ* [5, Т. 1, с. 362–363; Т. 5, с. 186].

Повертаючись до циклічної структури весільної драми, слід зазначити, що власне весілля передують дошлюбні обряди, важливим компонентом яких є ритуалістика молодіжного спілкування. Система дошлюбного спілкування передбачала певні норми залицяння, що ґрунтувалися на патріархальних засадах. Цю лексико-семантичну підгрупу репрезентують такі назви: *ве^uчор'ниці'і*, *досв'ітки*, *іти на вулиц'у*, *іти на виг'ін*. Лексема *ве^uчор'ниці'і* мотивована семою «форма дошлюбного спілкування осінньо-зимового періоду, коли молодь збирається увечері разом, оповідає казки, танцює, поєднує дозволя з роботою». Етимологічно вона пов'язана з стсл. *вечерьь* [5, Т. 1, с. 367].

Все починалося зі *сватання*, коли представники родів молодого й молодої домовлялися про весілля. Так, сема « розмова старостів з батьками нареченої, обмін хлібом, перев'язування нареченої хустиною на знак згоди, а старостів рушниками» представлена лексемою *с'ватан':а*. Лексема походить від ст. сл. *сватъ*. Звідси: ст. сл. сватовство, укр. сватати, висватати [5, Т. 4, с. 229]. На позначення цієї реалії зафіксовано такі найменування, які вживаються у досліджуваній говірці: *радіє*, *п'іч колу'пайє*, *готуйє подарк'и*, *с'ідає тай се'дит'*, *сидит' під г'рубою*, *готувиц':а*, *жде сват'ів*, *хочайец':а*, *поки ййй знайдут'*. Найпоширенішими є номени *п'іч колу'пайє*, *готуйє подарк'и*.

В селі Квітках Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, де більше турбуються про майновий стан молодих, напередодні сватання роблять оглядини – оглядають їхнє господарство. Сема *оглядини* – «обряд знайомства батьків молодого чи молодої з господарством своїх майбутніх сватів» представлена назвою *огл'адини*. Основне призначення обряду оглядин – обговорити умови весілля.

Невдовзі після цього влаштовували заручини – перший весільний обряд, що набував законної чинності: тепер дівчина і парубок вважалися нареченими і не мали права відмовитися від шлюбу; якщо таке траплялося, то винні мусили відшкодувати збитки та ще й заплатити «за образу». Сема «урочисте скріплення згоди обох сторін на весілля» представлена номенами *заручини*, *с'ватан':а*, *домовленіст'*. Вони завжди відбувалися в домі нареченої у вихідний день. Окрім родичів, на заручини запрошуються подруги молодої та друзі молодого.

Заручини за своєю структурою і функціями нагадували весілля. Молодий і молода з друзями запрошували гостей, сватів і родичів до хати молодої, де відбувалися церемонії поєднання двох родів. Власне, довкола цієї ідеї і вибудовувалася вся передвесільна обрядовість. Вона включала три основні ритуальні дії: *посад*, *благословення* та *обдарування*. Так, сема *посад* – «місце, куди сідали наречений і наречена на заручинах» представлена найменуванням *посад*; сема « згода батьків на одруження молодих, виражене в урочистій формі в присутності гостей» представлена назвою *благослов'ен':а*; сема «після благословення молодий і молода

обмінюються подарунками: наречений пов'язує дівчину хусткою, а наречена дарує квітку з барвінку і калини» – *обдарув'ан'*:а.

Опісля починалося урочисте благословення молодих їхніми батьками. Останні, за звичаєм, сідали на лаву, застелену кожухом (символ благополуччя родини), а староста підводив до них молодих за хустку: один кінець він тримав сам, а два інших – молоді. Батьки хлібом-сіллю тричі благословляли наречених, а молоді, стоячи на рушнику, тричі вклонялися батькам, приймаючи благословення. У говірці села Квітки Корсунь – Шевченківського району Черкаської області фіксуємо дериват *поклони* для номінації обрядодії, коли наречені врочисто вклонялися родичам перед шлюбом (символічне «прощання» з рідними). По його закінченні родичі обмінювалися подарунками, а головне – обдаровували наречених; як правило, не обходилися рушниками та хустками, а дарували хто худобу, хто клопоть землі.

Між заручинами та весіллям відбувалася підготовка до торжества, обставлена низкою обрядів. Основними були *дівич-вечір*, *випікання короваю* та *запросини*. У селі Квітках Корсунь-Шевченківського району Черкаської області більш поширеним передвесільним обрядом був *дівич-вечір* (*дівичник*). На позначення цієї реалії уживаються такі номени: *прошч'ал 'ни'і*, *веч'ір*, *вечор'ниц'і*, *ді'вішнік*, *дівич – вечір*. Цей вечір також пов'язаний із барвінковими обрядами: адже, крім виготовлення *весільного гільця*, дівчата плели й вінки. Ними не тільки прикрашали молодих та дружок, а й вдягали на руки всім, кого запрошували на весілля. Сема «збирання подруг у будинку молодої в останній вечір перед весіллям» представлена лексемою *дівич – вечір* (*дівичник*, *ді'вішнік*).

Власне весілля розпочиналося із *запросин*, що включали урочисте вирядження дочки та сина та ритуал запрошення гостей. Сема «збір дружини та запрошення гостей на весілля» представлена номеном *запросини, запроше"н'*:а. Найменування *запрошенн'*:а походить від ст. сл. просити. Знаходимо вживання номена і в інших мовах: лит. **praszyti** [3, Т. 2, с. 81–82]. Запросини проводили завжди зранку. Запрошуючи на весілля, обов'язково заходили до хати, щоб не казали люди: «*просили на до'розі, щоб не були на по'розі*». Молода в хаті вклонялась, цілувала всіх і говорила: «*просили 'мама, просили 'тато і 'я вас про'шу на х'ліб, 'с'іл' і на ве'с'іл':а*». Для номінації уживаються найменування: *запроше"н'*:а, *запросини на ве"с'іл':а*, *запроше"н'*:а *гостей*, *скли'кан':а на ве"с'іл':а*. Найбільш частотним є уживання назви *запрошен'*:а.

Перешкоду на шляху весільним гостям нареченого, вимагаючи викуп за молоду репрезентують лексичні варіанти: *перепон*, *перейми*, *ворітне*.

Після проходження всіх перепон до молодої, наречена чіпляє весільну квітку молодому та вони їдуть розписуватися. Сема «громадянський шлюбний обряд» представлена назвою *ро'писуватис'а*. Назву обряду репрезентують такі найменування: *ро'писуван':а*, *до ро'пис'і 'їйдут'*, *ро'пису'ї':а*, *ро'пис'*, *ро'писуватис'а*.

Важливою складовою весільної обрядовості є *вінчання* – церковне освячення шлюбу, впроваджене церквою відповідно до указу Синоду 1843 року воно повинно було проводитись в один день із народним весіллям, але за традицією відбувалося переважно до посаду – центрального дійства в народній весільній обрядовості. Цю сему репрезентує лексема: *в'ін'чан':а*. Слово походить від ст. сл. **вѣнъць** – лат. **corona** [5, Т. 1, с. 156]. Найпоширенішим є номен *в'ін'чан':а*, який має фонетичні варіанти *в'ін'чан':е* та *в'ін'чайуц':а*, який вживається один раз.

Кінцевим обрядом весілля є *обряд дарування*. Так сема «дарування молодим грошей та інших дарунків» на обстеженій території представлена номеном *даруван':а*. Ця лексема мотивована дієсловами: *даруван':а*, *дарувати*. Власне завершення весілля характеризується такими найменуваннями: *поділ коро вайу*, *ми т':а посуду*, *кі нец' ве" с'іл':а*.

Другий день після весілля, власне його перша частина, – послідовне продовження власне весільної урочистості, оскільки вранці відбувається ритуальне будіння подружньої пари, прихід гостей, які гуляли на весіллі, родичів та знайомих з ритуальною їжею (*с'нідан':ам*) для молодих, продовження святкування й на завершення, різні фізичні випробовування молодих. *С'нідан':а* походить від ст. сл. **сньѣту**. Блг. обяд – сніданок і обід, ч.с. **snidati** – їсти сніданок [5, Т. 4, с. 285]. Обряд проходив вранці, наступного дня, після весілля. Обряд будіння молодих у селі Квітки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області відбувається урочисто, весело, з різного роду дотепними примовками, приспіваними. Термінологія деякою мірою розкриває конкретні сторони цієї обрядової церемонії, хоча не скрізь обрядодія будіння молодих позначається весільними лексемами: *на молодих*, *нес'ти с'нідан':а молодим*. Ці номінації по-різному реагують на обрядові дії й відтворюють найсуттєвіші моменти.

Допоміжним компонентом цього процесу було *колихан':а гостей у р'адні*, *танц'уван':а на р'адні*. Сема «весільна забава на другий день, пов'язана з колиханням на рядні у воротах і отриманням за це грошей для молодих» представлена назвою *колихан':а на р'адні*. В досліджуваній говірці наявна пропозитивна номінація: *всі гості приходили на другий день ве"с'іл':а / на воротах стоїала з'група родичів / м'їц'них чолов'їків / які по'вин':ї були катати гостей на р'адні / дра'бині / коже"н ко'го пока'тали мав в'кинути в' банку з'роші для молодих*. Сема «весільна забава на другий день, пов'язана з танцюванням на рядні і отриманням за це грошей для молодих» представлена назвою *танц'уван':а на р'адні*.

Із віруваннями у появу богів серед людей, побутує обряд, який зберігся й у весільній обрядовості – *переодягання*. Для села Квіток Корсунь-Шевченківського району Черкаської області цей обряд широковідомий під назвами *ци'гани*, *ци'ганищина*, *цигануван':а*, важливим компонентом якого є участь ряджених з традиційними персонажами – фальшивими молодими, циганами, лікарем, дідом, бабою, козою, ведмедем та ін. Сема «весільний обряд у понеділок, який складається із збирання циганами та іншими весільними гостями різної данини, яку потім пропивають; люди, які беруть участь в обряді, та подаровані речі» представлена назвою *ци'ганищина* [3, Т. 11, с. 210]. Ця номінація має прозору мотивацію за весільними персонажами – циганами.

Під кінець весільної церемонії кількість обрядів зменшується, але кожний із них не повторює попередні в ритуальному призначенні, термінології або символізації.

Найважливішими обрядовими діями післявесільного святкування є *іти на курі*, *курі їсти*. Сема «гуляння на другий день в батьків молодого, де кожний гість приходить в оселю з птицею: чи то курка, чи качка, чи гуска» представлена лексемою *іти на курі*. Терміносполучення *іти на курі*, *курі їсти* є номінаціями ритуального дійства, коли у понеділок у хаті молодого варять курей, або гості самі приносять варену чи печену курку. Власне курка, яйце в обрядовості східних слов'ян наближаються за значенням до зерна, символізуючи плодючість, багатство, відродження життя.

Терміни, що об'єднані морфемою -від- (відвідини, одвідини), мотивовані обрядовою дією «відвідувати» – *ходити, їхати до когось, бувати в когось або де-небудь* [3, Т. 1, с. 564] і у весільному обряді села Квітки Корсунь – Шевченківського району Черкаської області виступають полісемантичними: називають як відвідання молодого подружжя родини молодої, так і зворотній візит батьків нареченої до батьків нареченого.

У весільній обрядовості села Квітки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області набуває обрядового вираження в період післявесільного святкування, коли гості та родичі молодого йдуть на гостину до батьків нареченої. Зазначена обрядова одиниця, на відміну від попередніх термінів цього семантичного ряду, емоційно забарвлена, показує позитивний момент традиційного візиту до батьків молодої. Мета цієї зустрічі – своєрідна данина домівці нареченої, її батькам, рідним за молоду дружину.

Таким чином, проаналізована весільна лексика дає підстави для виділення певних ознак говірки села Квітки Корсунь – Шевченківського району Черкаської області.

- Тематична група весільної лексики в говірці села Квітки Корсунь-Шевченківського району Черкаської області виявляє також варіативність на фонетичному (*с'вал'ба* – *с'вад'ба*; *ку'жух* – *ко'жух*; *коро'вайниц'а* – *коров'гайниц'а*), акцентуаційному (*п'ридане* – *при'дане*), граматичному (*'бути ко'нем* – *'бути за ко'ней*; *му'зика* – *му'зики*; *ш'кафа* – *ш'каф*), словотвірному (*ог'л'адини* – *роз'гл'адини*; *с'ватан':а* – *зас'ватуван':а*; *'мати* – *'мат'інка*) рівнях.
- Найпродуктивнішими способами номінації весільних понять є афіксація (*с'ватан':а*, *'шише'чка*, *ху'стина*, *ро'динок'а*), аналітична номінація (*д'і'лити коров'ай*, *пок'рити 'голову*, *пек'ти 'шишки*, *в'а'зати рушн'иками*), вторинна номінація (*'с'ійати 'жито*, *'бути ко'нем*, *цигану'вати*), менш продуктивними – морфолого-синтаксичний (*п'ридане* (*при'дане*), *моло'да*, *зас'ватана*), безафіксний (*'виг'ін*, *'викуп*), запозичення (*бу'кетик* – з фр. **bouquet**, *бо'йарин* – дтюрк. **boila**), словоскладання (*д'і'вич-веч'ір*). Походження більшості лексем є загальнослов'янських коренів: *с'н'іданок* – від стсл. **съNздати**, *благосло'вен':а* – від стсл. **verecha**, *в'інчан':а* – **вѣнць**, *му'зика* – від стсл. **моуסיкиа**. Але в досліджуваній говірці є лексеми, які мають і інше походження. Назва *ні'в'еста* походить від псл. **nevěsta**, *вє'с'іл'ні'гос'ті* псл. ***gostь**, *кавал'ер* походить від іменника кавалер, який запозичений через посередництво польської, німецької та французької мов від італійського слова **cavaliere**. У структурному плані переважають однослівні цільнооформлені лексеми (*в'ін'чан':а*, *'розстис'*, *дів'ічник*).
- Значна частина назв належить до одного дериваційного гнізда (напр.: *догово'риц':а*, *'догов'ір*; *викуп'л'айут'*, *'викуп*; *зап'рошен':а*, *зап'рошуйут'*; *в'ін'чан'а* та *в'ін'чайуц':а*; *рос'писуван':а*, *рос'писуйуц':а*, *'роспис'* та ін.).
- Щодо номінативних засобів, то вживаються **однокомпонентні** назви (напр.: *'догов'ір*, *сва'ти*, *до'мовленіст'*, *тор'гуйут'*, *'викуп*, *с'ватан':а*, *'шишки*, та ін.), **двокомпонентні** (напр.: *при'ходили сва'ти*, *тор'ги ні'в'ести*, *п'іч колу'пайе*, *го'тує по'дарки*, *гарбу'за дає*, *прош'чал'ний'веч'ір*, *крайут' коро'вай*, *'післ'а в'ін'чан':а*, *винести стола* та ін.), а також виявлено **цілі пропозитивні номінації** (напр.: *'приход':ат' сва'ти / во'на дес' там заха'вайєц':а в ку'точку ййй не'' видно / і вже шу'кайут'...* Із погляду способів словотворення найменування обрядів весільної лексики в говірці села Квітки Корсунь-

Шевченківського району Черкаської області характеризуються деякою різноманітністю. Найбільшу групу становлять прості назви, утворені суфіксально-префіксальним способом: *зап'роше"н":а, закінче"н":а, за|ручини*.

- Значно меншою активністю в утворенні простих слів відзначається суфіксальний спосіб. Фіксуємо суфікси: **-ан-** (*с|нідан':а*), **-ен-** (*хреш|чена*), **-к-** (*подарки*).
- Зафіксовано назви, утворені префіксальним способом: **-пере-** (*пере|зови*), **-до-** (*договір*).
- Присутнє також найменування, утворене за допомогою основоскладання: благо+словити (*благословен':а*).

Список використаних джерел

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні: Історико-етнографічне дослідження/ АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; відп. ред. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1988. – 192 с.
2. Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Борисенко. – К. : Унісерв, 2000. – 191 с.
3. Гриценко П. Ю. Середньонаддніпрянський говір / П. Ю. Гриценко // Українська мова : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 175–183.
4. Словник української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – 318 с.
5. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / [ред. О. С. Мельничук] / НАН України; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні – К. : Наукова думка, 1982-2007. – (Серія «Словники України»). – Т. 3. – С. 89–118.
6. Здоровега Н. І. Нариси весільної обрядовості на Україні / Здоровега Н. І. ; АН УРСР, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1974. – 158 с
7. Карпова О. В. Український весільний обряд «сватання» (Аналіз структури і картографування) / О. В. Карпова // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 4. – С. 69–72.
8. Курочкін О. В. До історії сватання на Україні / О. В. Курочкін // НТЕ. – 1971. – № 4. – С. 77–80.
9. Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду правобережного Полісся / П. Ф. Романюк // Дослідження з української діалектології. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 225–251.

*Остапець Тетяна Леонідівна,
учитель української мови і літератури
Будищенської загальноосвітньої
школи I-III ступенів
Черкаської районної ради*

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

Анотація. *Говірки центральної України здавна привертали увагу дослідників, що зумовлено насамперед їхнім місцем і значенням в історії формування української літературної мови. У статті розповідається про говірку села Будища, яка, належить до середньонаддніпрянського говору – одного з архаїчних говорів південно-східного наріччя, його генетичного ядра. Представлено особливості говірки та діалектні тексти, які подані у фонетичному записі.*

За 25 кілометрів від міста Черкаси, між грядою Мошенських гір, річкою Вільшанкою та сосновим лісом розкинулося мальовниче село Будище. Появі населеного пункту передували промисел із заготівлі й переробки лісу: стовбури спиляних дерев вивозили, а залишки деревини йшли на виробництво дьогтю або спалювали. Частина попелу використовувалася для виробництва поташу. Такі виробництва називалися «буда».

Слово «буда» походить від німецького «Bude», що в перекладі означає намет, будка, сторожка. З часом навколо таких виробництв із переробки деревини утворювалися поселення.

Перша згадка про населений пункт Будище датована 1036 роком. Однак історія сучасного села розпочалася більше двох віків тому – у другій половині XVIII століття. Свого часу село Будище належало князю Воронцову. Саме з його іменем місцеві історики пов'язують появу у селі майже 60-ти метрового «Святославового стовпа» або «Святославової вежі», названої на честь київського князя Святослава. Мабуть, Воронцов, коли воював на Балканах, у пам'ять про свої молоді роки, так само, як і князь Святослав, який теж ходив на Балкани, назвав цю вежу Святославою. Старожили розповідають, що в ясну погоду із верхівки вежі було видно навіть Канів, Лівобережжя і Києво-Печерську лавру. Проіснувала ця вежа аж до 1943 року. Тоді, під час війни, її як стратегічний об'єкт зруйнували німці, а саме село – майже вщент спалили.

Для того, щоб пізнати всю колоритність села Будища, потрібно познайомитися не тільки з його історією, культурною спадщиною, а й розглянути особливості говірки. Дуже часто ми розуміємо, що говорити зі співрозмовником однією мовою – ще не гарантія стовідсоткового його розуміння. В різних регіонах України існують свої мовленнєві особливості. Місцеві жителі звикли вживати свої слівця в повсякденній мові, чим можуть дуже здивувати приїжджого, який впевнений, що говорить із ними тією ж мовою.

Говірки Черкащини здавна привертали увагу дослідників, що зумовлено насамперед їхнім місцем і значенням в історії формування української літературної мови. До того ж цей мовно-територіальний континуум викликав значний інтерес вчених і тим, що він неоднорідний у діалектному відношенні: його центральна частина належить до середньонаддніпрянського діалекту, західна периферія є зоною

контактування середньонаддніпрянського й подільського говорів, відповідно південно-східного і південно-західного наріч, у північній частині помітні риси поліських діалектів, а в східній та південній – виявлено сукупність явищ, притаманних різним говорам української мови [5, 112]. У зв'язку з цим матеріали з говірок Черкащини евристично цінні не тільки для характеристики їхньої структури, вивчення наслідків міждіалектної взаємодії, але й для картографування, адже тут можливе послідовне розрізнення протиставних діалектних явищ, виявлення їхнього центру і периферії, специфіки говірок контактної зони [7, 76].

Мова села Будища входить до складу середньо наддніпрянської говірки, яка лягла в основу української літературної мови.

Готуючись до проведення засідань мовного гуртка, учні дійшли до висновку, що говірка мешканців села має такі особливості:

приголосний [л] пом'якшується перед голосними: мол'око, мал'енький, гол'осно;

пом'якшення шиплячих: біж'ать, крич'ать, мовч'ать, спіш'ать;

неправильне вживані И, Е в ненаголошеній позиції: сило, очерет, зимля, тия, верисень, чирвоний;

неправильне наголошування слів: прЕдмет, шОфер, чИтання, маГазин, олЕнь; и замість І на початку слів: Инколи, Иначий, Инший.

заміна Є на Ї в дієсловах: миЇш, питаЇш, малюЇш, читаЇш, хвилюЇш.

заміна апострофа звуком [н]: мНята, мНясо, мНяч, мНякий;

вживання пом'якшеного [н'] у словах: саНЬчата, паНЬчохи, паНЬщина, меНЬше;

уживання пом'якшеного [р'] у словах: ІгоРЬ, кобзаРЬ, димаРЬ, злидаРЬ, бондаРЬ, писаРЬ, букваРЬ, різьбяРЬ, комоРЯ, перевіРЬ, байкаРЬ;

заміна звука [в] на [м] у деяких словах: ріМно, всеріМно, Медвідь, ріМняйсь;

використання [хв] замість [ф]: Хвіртка, ХВедот, ХВабрика, ХВарба, ХВартух, ХВарбований, кухХВайка;

уживання [х] замість [ф]: коХта, Хундамент;

відсутність звука [г]: Ганок, Грунт, Гудзик, Геgetати, Гава, Грунт;

використання інфінітивних закінчень на –ть: робиТЬ, казаТЬ, писаТЬ, махаТЬ, думаТЬ, стрибаТЬ, спаТЬ, місиТЬ;

заміна префікса ВІД (ВІДІ) на ОД (ОДІ): ОДІбрав, ОДчинив, ОДписав, ОДнадив, ОДнадився, ОДцуратися, ОДсадив, ОДсіяв, ОДмовився, ОДвів;

неправильне вживання закінчень жіночих імен по батькові: ЛеоніДівної, Іванівної, Петрівної, Олегівної, Василівної, Тимофіївної, Миколаївної;

неправильне вживання форм іменників в орудному відмінку: коньом, стільцьом, дньом, ножом;

неправильне вживання займенників: ваший, нашій, мого, твого, свого, всьо, всих, тіх;

неправильне вживання прислівників: тамічки, туточки, тудою, сюдою, осьо, оно, ондички, дальші, тута, тама;

знак м'якшення в числівниках: п'ятьсот, вісімьсот, шістьсот, п'ятьдесять;

неправильне вживання числівників: міліон, тища;

заміна [е] на [і] в словах іншомовного походження: тЛіВізор, тЛіФон, тЛіГрама, калІндар, дІзель, бІнзин, вІнтІлятор;

вживання таких дієслівних форм: зна, пита, ма (має), руба, коха, чита, співа, пиля;

неправильне вживання неозначеної форми дієслова: робе, ходе, любе, баче, віре;

заміна дієслівних закінчень –ться на –ця: купаця, вмиваця, граця, кусаця, дивиця, ділиця;

скорочення слів: мать(мабуть), скіки (скільки), тіки (тільки), сято (свято), сячений (свячений), та (тато), ма (мама).

Учні школи, збираючи діалектний матеріал нашого села, записували особливості мовлення корінних жителів. Для кращого розуміння говірки розглянемо діалектні тексти, які подані у фонетичному записі.

Інформант Іщенко Ульяна Яківна, 1924 р. н., освіта – 8 кл., працювала у колгоспі, корінна жителька.

– *Розкажіть, як ви випікаєте хліб?* – Зараз ни вип'ікайу/ зараз купл'айимо хлі'б / ранше були так і д'іжі чи мак'ітри вил'ик'і / вч'ин'али на н'іч' / зам'ішувал'и / затопл'увал'и п'іч' / пикл'и хл'іб / пикл'и на капус'т'ан'іх листках // оце т ак ми пикл'и хл'іб //

– *А які назви хліба за розміром, сортом, формою?* – Ну хвормоч'ки так і ж / йак і типер / зал'ізн'і / то в хвормоч'ках / а н'і на сковородах // мол'ол'и і пшиниц'у мол'ол'и на / йак вам сказат' // домаш'н'і ц'і / дируни бул'и так і / ну ни дируни / а так і // млини / шо ми // руками його крутили / і б'ігло там уже ізтого борошно / оце таке /

– *А які ви ще знаєте вироби з тіста? Як вони готуються?* – Ну а шо ж вареники / мл'ин'ц'і пикл'и / коржики пикл'и / оце таке / інач'их видумок ни бул'о /

– *Розкажіть, як саме ви пекли паску?* – Ну йак пикл'и паску / ну старал'ис'а мол'оч'ка туди влит' / йайеч'ко ж уб'єш / смал'ч'іку трошки можна покласти / ну м'ісили і тод'і вже ж таки чи в кострул'ки чи шос' і йіх пикл'и паски //

Інформант Остапець Тетяна Захарівна, 1931 р. н., освіта – 8 кл., працювала у колгоспі, корінна жителька.

– *Який раніше був посуд для пиття рідин?* – Ран'іше пил'и /вопш'ім бул'и кружки мал'ірован'і і ал'ум'ін'ійеив'і //

– *А який посуд для пиття рідин ви використовуєте зараз?* –Зараз чашки / стакани / шо там ше //

– *А який посуд використовували для приготування їжі в печі?* – У пич'і варил'и йіжу у спиц'іал'них гл'ин'аних горшках / вони бул'и із так'іми кришичками бул'и на йіх / накривал'ис'а / і боршч так гарно у йіх упр'івав /

– *А в сучасному побуті який посуд для приготування в печі використовують?* – Зараз пичут' пир'іжки і хл'іб / в нас бл'ахи / а от скр'із' кажут' деко / йе спиц'іал'но хворми так і дл'а ц'ого хл'іба жил'ізн'і хвормочки //

Унаслідок соціально-економічних і культурно-побутових змін, що сталися і відбуваються сьогодні, говірка змінюється, поповнюється новими словами [6, 32]. Наша мета - зафіксувати і допомогти досягнути, зрозуміти особливості говірки села Будища.

Список використаних джерел

1. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів. — Х., 1962. – 260с.
2. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. — Дп., 1968. – 198с.
3. Гриценко П. Ю. Середньонаддніпрянський говір // [Українська мова](#) : енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія, 2000. – 245с.

4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. — К., 1966. — 185с.
5. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія Правобережної Черкащини. — Черкаси, 2000. — 178с.
6. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. — Черкаси, 2003. — 220с.
7. Щербина Т. В. Середньонаддніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос. — К., 2003. — 175с.

*Прокопенко Світлана Миколаївна, учитель
української мови і літератури Дубіївської
загальноосвітньої школи I-III ступенів
Черкаської районної ради*

ГОВІРКА - НЕВИЧЕРПНЕ ДЖЕРЕЛО КУЛЬТУРИ

***Анотація.** У статті розглянуто взаємозв'язок мови та культури села Дубіївки, вміщено легенду та переказ як зразок культурної спадщини жителів села, проаналізовано вміння користуватися діалектизмами.*

Олесь Гончар писав: «Мова – не просто знаряддя спілкування. Це щось значно вагомніше. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть, мова – це ще й музика, мелодика, барви буття»[1, 202].

За Русанівським, «людина, народ у цілому, творячи свою духовну культуру, самовиражаються у мові. Головним чином, це стосується діалектизмів – потужних джерел, які живлять велику ріку нашої мови». Діалектна лексика виділяє найдрібніші деталі явищ, предметів, реалій навколишньої дійсності. Живе народне мовлення відіграє важливу роль у розвитку української культури та літературної норми.

Дійсно, мова й культура перебувають зовсім поряд і як духовні вартості пов'язані між собою[2, 132].

Дубіївка – моє рідне село, це частина великої і мальовничої Черкащини, що має давню історію та багаті традиції. Перш за все, це село, яке здобувало протягом довгих років багату, неперевершену культуру. Уже назва села говорить сама за себе.

Від своєї старенької сусідки, Липи Ганни Іванівни, я колись почула легенду про Дубіївку. Вона розповідала, що у лютий час, коли стороною котились орди кочівників, багато людей шукали для себе надійний притулок. Вони вирушали в дорогу, ішли через непрохідні нетрі. І ось одного дня прийшли до мальовничої місцевості. Розлогі лани та чудовий дубовий гай привабили одного із козаків, який і сам був схожий на дуба. Він був високим та міцним, про таких кажуть: «Дуб, а не людина!» Козаку Дубію сподобалося це місце, і він вирішив тут будувати хатину. Згодом на цьому місці утворився хутір, а потім – село. З того часу і почали називати наше село Дубіївка.

З давніх часів люди, які жили в цій місцевості, передавали своїм нащадкам дивовижну культуру, вчили їх зберігати її, збагачувати та передавати своїм нащадкам, як найбільший скарб.

Зберегли односельці й спогади про річку Рудку, яка колись текла в селі. Чому вона зникла, ніхто не знає. Старі люди розказують, як колись купалися в ній та раділи прохолодній воді у літню спеку. Існують навіть казки та перекази про річку. Один такий переказ (спогад) я записала із слів жительки села Штаф Мотрони Данилівни. Ось, що вона розповіла.

Мальовничою околицею села Дубіївки весело струмувала невеличка річечка Рудка.

Цілісіньке літо купалися в ній діти. Барвистими килимами простягались луки вздовж берега. А понад річкою росли густі очерети та верболози.

Та ранньої весни картина змінювалася. Щороку широко розливались води Рудки, заливаючи городи, льохи. По коліна у воді стояли прибережні сади і навіть будинки.

Розсердились люди на річечку і вирішили закрити витік.

Працювали наполегливо і завзято. І річечки не стало ... Люди зітхнули з полегшенням. Побороли непокірну !

Та не скорилась маленька річечка. Через деякий час з'явилися озерця чистої води в різних місцях, «кринички» в обійстях людей.

Служить і досі невдячним людям річечка. П'ють водичку в лісі корівки і телятка. Купаються в найбільшій «криничці» діти.

Річечка терпляче чекає сміливця, який повернув би її до життя. Мріє про час, коли знову вільно і весело потече зеленими лугами на радість добрим людям.

Дивовижна культура нашого села манить та чарує кожного, хто пізнає її суть. Це наше багатство, наша гордість, наше минуле та майбутнє, наш вічний, дорогоцінний скарб.

Багато хто з культурою пов'язує вміння правильно говорити й писати. Уміння користуватися словами – це, виявляється, мистецтво.

Чи помічаєте ви, що з кожним роком наше життя дедалі частіше пов'язується з мовою? Можливо, й ні. А от я, скільки себе пам'ятаю, завжди вмiла розмовляти. Коли я зростала, мене все більше цікавило, що і як зветься. Так розширювався мій кругозір і збагачувався словниковий запас. Пам'ятаю й досі, як моя бабуся говорили: «гірок», «лавка», «пшінка», лісопета» - замість «огірок», «магазин», «кукурудза», «велосипед».

Тепер це звучить дивно, як ознака неосвіченої людини. А тоді я слухала ці слова і думала, що все це правильно, так, як і має бути. Виявляється, що більшість слів, які ми чуємо зараз, це втілення колективного досвіду моїх односельців. Такі слова тепер називають діалектними.

Найцікавішими серед усіх слів є лексичні діалектизми. Це місцеві назви понять загальнонародної мови. У нашому випадку це назви предметів побуту, ознаки та дії, назви тваринного та рослинного світу.

- Вичахати – холонути (Борщ у мисці уже вичах);
- мямляти – нерозбірливо говорити (Андрій мямляв щось собі під носа);
- пшінка – кукурудза (Наталка полола на грядці пшінку);
- пацьорки – довгі нитки по краях тканини (Бабуся запнула хустку з пацьорками);
- лісопета – велосипед (Микола їхав на новій лі сапеті).

Науковці виділяють ще етнографічні діалектизми. Є вони і в нашій місцевості. Це назви страв, одягу, господарських та житлових приміщень, предметів побуту тощо.

- Георгіни – жоржини (На клумбі яскраво горіли георгіни);
- капуста – страва, капуста (Мама зварила смачну капусту);
- очкур – ремінь (Данило поправив очкур на штанях);
- топтанка – страва, картопляне пюре (На сніданок зварили топтанку із салом);
- сажик – невеликий сарай для свиней (У сажика були годовані свині);
- вишкварки – смажене м'ясо (На стіл подали вишкварки).

Змінюється суспільство, змінюємося ми, відходять у вічність наші бабусі і дідусі – носії мовної культури. Поступово забуваються слова, які ми вважали не літературними. Ми намагаємося говорити здебільшого літературною мовою. Але кожен, кому дорога доля рідної мови, не повинен забувати, навіть записувати діалектні слова рідної говірки. Адже наша говірка – це частинка історії нашого народу, яку не можна знищити [3, 20]. Мова – це цілюще народне джерело. За словами В.Сухомлинського: «Хто сам не припаде до нього вустами, той сам висихає від спраги» [4, 45].

Черпаймо досвід і знання із чарівного горнятка рідної мови !

Список використаних джерел

1. Коваль А.П. Життя і пригоди знайомих незнайомців: Розповіді про мову: Для мол. та серед. шк. віку. – К.: Веселка, 1990. – 215 с.
2. Культура української мови: Довідник/ С.Я.Єрмоленко, Н.Я.Дзюбишина-Мельник, К.В.Ленець та ін.: За ред. В.М.Русанівського. – К.: Либідь, 1999. – 304 с.
3. Мова наша - українська: Навчально-методичний посібник для вчителя/Л.І.Мацько, О.М.Семенов, Н.Б.Голуб та ін. / За ред. Л.І.Мацько. – К.: Богданова А.М., 2011. – 512 с.
4. Чак Є.Д. Мандрівка в Країну слова: Наук.-худож. Книга. – К.: Веселка, 1996. – 167 с.

*Тертична Ірина Мирославівна, учитель
української мови і літератури
Руськополянської загальноосвітньої школи
I-III ступенів №1 Черкаської районної ради*

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

Анотація. Говірки Черкащини здавна привертали увагу дослідників, що зумовлено насамперед їхнім місцем і значенням в історії формування української літературної мови. До того ж це мовно-територіальне середовище викликало значний інтерес вчених і тим, що воно неоднорідне у діалектному відношенні. Зосередимо увагу на використанні спадкових родових прізвищ жителів села Руська Поляна.

Матеріали з говірок Черкащини цінні не тільки для характеристики їхньої структури, вивчення наслідків міждіалектної взаємодії, але й для картографування, адже тут можливе послідовне розрізнення протиставних діалектних явищ,

виявлення їхнього центру і периферії, специфіки говірок контактної зони. Прізвиська Середньої Наддніпрянщини, зокрема Черкащини, не були об'єктом окремого висвітлення. Тому за об'єкт дослідження взято прізвиська жителів села Руська Поляна Черкаського району Черкаської області.

Село розташоване на лісовій рівнині міжДніпром й Ірдинським болотом, яке було найдавнішим руслом Дніпрової протоки, за вісім кілометрів від обласного центру– міста Черкаси. Найбільш раннє свідчення про Руську

Полян у міститься в «Люстраціях (описах) володінь Речі Посполитої воєводства Київського, Подільського і Вроцлавського» 1622 року. Офіційна дата заснування села – 1633 рік.

Мова села Руська Поляна входить у склад середньо-наддніпрянської говірки, межа якої проходить через міста:Фастів – Біла Церква – Ставище –Тальне – Новомиргород – Чигирин – Кременчук – Полтава – Зіньків – Суми – Конотоп – Прилуки – південніше Києва – Фастів. В основному це східна частина Черкаської, західна частина Полтавської та південна частина Київської областей, що охоплює такі міста, як Біла Церква, Звенигородка, Черкаси, Канів, Чигирин, Кам'янку, Корсунь, Золотоношу, Драбів, Переяслав-Хмельницький, Пирятин, Лубни, Полтаву, Оржицю, Кременчук, Чорнобай.

Мета роботи – здійснити класифікацію прізвиськ досліджуваної говірки з врахуванням їхніх національних особливостей. Етнокультурну специфіку прізвиськ Руської Поляни становлять родові або сімейніпрізвиська. Вони належать до найдавніших способів ідентифікації особи, властиві цілій родині й охоплюють щонайменше два або більше поколінь однієї сім'ї, відомі переважно на вулиці, кутку, оскільки населення села більше 8 тисяч осіб, тому особи з інших частин села можуть не знати людину ні за офіційним прізвиськом, ні за неофіційною назвою.

Грамотичною особливістю таких найменувань є вживання їх переважно у множині [3, 331], тоді ці назви можуть лягти в основу номінації вулиці (неофіційної назви), наприклад: Ключки (вулиця Ключківська), Петрусі (Петрусівська), Зозулі (Зозулівська). Сьогодні втрачається розмовна назва вулиць, оскільки більшість людей-носіїв інформації вже померла. Вивчення етимології, мотивації таких найменувань часто є складним процесом, що зумовлено тим, що хоч ці назви сьогодні й залишились функціонувати, проте не завжди представник роду – носій прізвиська – може пояснити походження цієї назви. Досліджуючи спадкові прізвиська, жителям села було поставлено запитання:«Чому вас так називають?» Відповідь була такою:«Так казали на мого батька (матір, діда, бабу). Нас так називають по-вуличному».

Мене зацікавила етимологія нашого сімейного прізвиська Мигуни. І значення його змогла пояснити лише найстаріша наша родичка:«Да, ми з Мигунів, хоча прізвисьце наше Тертичні. Ось чому. Мій дід працював у селі листоношею. Завжди спішив швидко рознести листи, телеграми, газети. Коли господарів не було вдома, то він старався кореспонденцію запахнути чи в двері, чи в форточку – і бігом далі. Миг і нема! Тому в селі й казали, що Мигун пошту вже розніс».

У межах сімейно-родових прізвиськ було виокремлено такі групи:

- 1) відантропонімічні;
- 2) відапелятивні.

У межах відантропонімічних існують такі різновиди:

1.Прізвиська, утворені від власного імені батька чи діда: Хомчики (батько Хома), Віхтарі (батько Віктор), Петрусі, Петрики, Павлики, Панасики (батько Петро,

Павло, Панас), Юхимчикові або Юхимцеві, Оврамці, Григоренки (так називають дітей, батька яких звали Юхим Кирилович, Оврам, Григорій), Семенчуки (предок Семен).

2. *Прізвиська, утворені від прізвища одного із предків*, оскільки в родині офіційна назва не збережена: Лебеді, Дацьки (у селі жителів з таким прізвиськом немає).

3. *Прізвиська, утворені від прізвища*, у якому відбулася трансформація суфікса: Ковальчуки (офіційне Коваленко, носіїв офіційного прізвища Ковальчук у селі не існує), Нишпарі (від Нишпарчук), Луці (від Луценко), Перевальчуки (від Перевала).

Відапелятивні прізвиська можуть позначати осіб за національністю: Грузини (батько грузин), Каці або Кацапи (батько росіянин), за соціальним станом: Панчуки, Бідневичі (як варіант Бідньовичі), за етнічною належністю: Ляхи (носії цього прізвиська мали офіційне прізвище з суфіксом -ськ: Фіалковські), Вергуни (родину Оницька Володимира Трохимовича до цих пір так називають, бо переїхали з села Вергуни), за родом занять, діяльності, професією: Колісники, Поштарі; за зовнішністю: Ковбасюки (товсті, неохайні), Дони (повні, здорові люди), Пишняки (красиві); за внутрішніми якостями: Щури (противні, недобррозичливі); за способом проживання: Кулички, Пунзі (пияки). Є в селі й оніми, мотивація яких є непрозорою: Бігуни, Сисуні, Замелюхи, Посягуни, Щипії.

Крім сімейно-родинних прізвиськ, нами виокремлено особисто-індивідуальні найменування, властиві окремій людині. У селі вони давалися кожному за іменем або прізвиськом чоловіка, батька, матері, діда, баби, чи цю назву давали самі батьки своїй дитині, або ж ця назва закріплювалася за молодою людиною в шкільному чи юнацькому віці. Вони, як правило, однопокоління, рідко передаються в спадок. Семантика цих прізвиськ різноманітна. Найбільшу групу становлять прізвиська, що характеризують людину за зовнішністю та внутрішніми рисами. Повних, товстих людей найменовано назвами – похідними від апелятивів, що мають національний колорит: це, як правило, назви українських страв, предметів побуту, персонажів українських народних казок тощо: Перепічка, Бодня, Колобок, Ковбасюк, Ковбасючка. У процесі дослідження не помічено причинно-наслідкового зв'язку між повнотою людини та її працелюбністю. Повні люди не завжди ліниві. Повнота в розумних межах може бути ознакою здорової, сильної людини.

Метафоричні перенесення форми, розміру предмета, частин тіла людини, тварини переносяться на людину – носія прізвиська: Бомбочка, Булочка, Морда, Кабан. Національний колорит має й прізвисько Борщ з апелятивною основою на позначення української страви. Шраменко Катерина Марківна розповідала, що їхня сім'я була багатодітною. Коли дітям не було чого їсти, вони ходили до сусідів і просили борщу.

Красивих молодих людей прозвали Молдаванчик, Яблучко, Коржик. Зовнішній вигляд людини представлено такими одиницями: Картощи́ха (ніс нагадує картоплину), Невми́та (брудна жінка, бідно й неохайно одягається), Капчьо́ний (був завжди брудний через любов до чарки), Монго́л, Яку́т, Ци́ган (зовні люди схожі на представників цих народів), Гори́ла (дуже великий чоловік), Длі́нний, Кара́ндаш (високі чоловіки, належать до двох родин), Лупа́шка (низький, опецькуватий чоловік), Лімо́н (худий хлопець, у якого довге витягнуте обличчя, що за формою нагадує лимон), Бі́лий (сивий чоловік похилого віку, хоча за родинним прізвиськом він Клок). Бе́лий (чоловік середнього віку зі світлим волоссям, офіційне прізвище

Швед), Рижий (Рижа) (таке прізвисько в селі мають представники двох родин з різними офіційними прізвищами: Хряпак і Шевченко, у яких руде волосся), Чорна (смуглява жінка з чорним, як смола, волоссям), Чума (некрасивий чоловік з темним волоссям), Грязюка (чоловік з чорним волоссям), а дружина відповідно Грязючиха, Чолочка (жінка, коротко стрижена).

Інокли в прізвиську поєднано дві семи. Так, назва Чорт або Чортик має сему «колір волосся» і «поведінка». Прізвисько Чорноволи носії пояснили, як «дуже працьовиті люди», «колись прадід завіз чорних волів».

Український народ підмічав у своїх земляках й те, як вони одягалися. За манерою одягатися виокремлено такі прізвиська: Солдатка (родинне – Колісничка, замолоду жінка одягалася в чоловічий військовий одяг, завжди ходила у військових штаних, оскільки це був повоєнний період, проте навіть у складних життєвих ситуаціях сільськаукраїнська жінка носила переважно жіноче вбрання, тому за названою манерою до жінки «приклеїлося» відповідне прізвисько. Плетеною назвали приїжджу до села стару жінку, яка ходила у всьому в'язаному, навіть головний убір був різнокольоровий в'язаний. На кутку люди не знали її прізвища та імені. Куфайкою названо жінку, яка пила й завжди в холодний період ходила у фуфайці.

Не залишилися поза увагою українців і фізичні вади людини, які завжди вважалися відхиленням від норм. На думку Н. Д. Арутюнової, «фіксація відхилень і патологічних властивостей дуже ефективно служить цілям ідентифікації об'єктів, виділення їх з класу, подібних до них» [1, с. 11]. У говірці села засвідчено такі прізвиськові назви на позначення вад: Безрука (родинним прізвиськом жінки до трагічного випадку, який стався в колгоспі й у результаті якого вона позбулася руки, було Товарячиха), Сліпенька (мати жінки-носія назви була сліпою), Кривенька (жінка з вадами ноги), Горбата (жінка з вадами хребта), Больненька, Дурненька (жінка, з якої у війну познущалися фашисти, стала не сповна розуму), Карнаухий (чоловік з вадами вуха: закручене й дуже велике, працював конюхом), Зуб (чоловік з великими зубами й заячою губою), Жаба (чоловік з великими булькатими очима), Носата (дівчина з великим носом). Викликає сміх антропонім Безносий, який дістався носієві, у якого великий ніс. Він виник на основі внутрішньої або прихованої антонімії.

Популярність у певний час персонажа художнього фільму чи літературного твору, артиста знайшла своє відображення в неофіційних назвах. Через схожість з певним літературним персонажем, героєм фільму виникли такі прізвиська: Нікулін, Тьоркін, Штірліц. Назву Рембо жінка отримала через те, що була дуже товстою й біла свого чоловіка, коли той не слухав її;

Радістка Кет – молодою жінка була дуже допитливою, відому інформацію про людину вона швидко передавала знайомим; Фантамас – учитель фізики, був повністю лисий, за характером – суворий, його дуже боялися учні. Джексон, бо мав чорняве хвилясте волосся.

Манера говоріння, особливо його вади, що певною мірою відбито в прізвиськах, свідчать про таку рису характеру українця, як спостережливість, акцентуація уваги переважно на негативному: Коколя, Дудунька (заїкуваті в молодому віці люди), Шам (чоловік, який у шкільному віці не вимовляв ес, замість нього говорив ша: не сам, а шам). Окремі носії порізвиськ самі давали собі назву. Так, хлопець, будучи напідпитку, на запитання про його ім'я відповідав: «Я Гріша», хоч офіційно хлопець звався Сергій. Тому й у зрілому віці чоловіка прозивають

Грішею. Інший чоловік любив часто говорити: «Я завжди молодий», за що отримав прізвисько Молодий. Ця назва закріпилася й за його синами. Хлопця, який у дитинстві говорив, що він хитрий та розумний, так і прозвали: Хитрий та Розумний. Насправді цими рисами хлопець не відзначався. Назву Тиба отримала жінка від свого чоловіка за те, що часто говорила йому: «Ти би зробив те то й те». Про чоловікові глузування жінка навіть не здогадується, однак сусіди про це знають. Мовчазного чоловіка назвали Німцем (від слова «німий»), прізвисько Шановний дісталася держчиновнику, улюбленим і часто вживаним словом у якого була відповідна апелююча назва.

Трапляються в селі прізвиська, що характеризують людину за місцем проживання: Бугрова (жінка проживала на горбі), Польовичка, а сім'я Польовики (на полі).

На внутрішні якості людини вказують такі назви: Культурний (чемний, вихований чоловік, охайно одягається. Сусіди розповідають, що коли треба витрусити брудний одяг, він виходив обов'язково на вулицю, щоб не смітити у дворі), Капер (носії цього прізвиська вирізнялися задиракуватим характером: капер (нім. *Kaper*, фр. *corsaire*, англ. *privateer*) – приватні особи, які з дозволу влади держави, що воює, використовують озброєне судно (назване капером) з метою захопити купецькі кораблі ворога. Топчії (всі представники роду невисокого зросту, повільні у роботі, довго думають. Перш, ніж щось робити, топталися на місці), Мирові (прадід любив усіх мирити).

Руськополянци люблять своє село, пишаються його історією. Приїжджі з інших регіонів, якщо вони не пристосовувались до того способу ведення господарства, яке властиве корінним жителям, отримували прізвиська: так, вихідців із західних регіонів країни називають Бендера, Бендерка, Бендериха (ці назви належать трьом різним родинам), представників інших областей названо Полтавка, Полтавчиха. Прізвиська Грузін, Білорус, Рая Белоруска отримали вихідці з відповідних країн. По-різному ставилися жителі села до росіян. Помічено таку тенденцію: якщо вихідець з Росії позитивно зарекомендував себе перед сусідами, то його називали або за офіційною назвою, або лексемою, що не містить негативного змісту, наприклад, Валя Руськая (приємна, порядна, вихована й дуже охайна й працелюбна жінка, яка, живучи тривалий час в Україні, не говорить українською з тих міркувань, що вимова її буде лише засмічувати мову). Росіян, які виокремлюються якоюсь негативною рисою, названо Кацап (п'яниця), Кацапура (протиний, жадібний чоловік), Ленка Кацапка (жінка, яка торгує горілкою). Її сусідка Ляшевська І. Ф. розповідає: «Так, на мою куму по-вуличному казали трохи зневажливо Кацапка. Покарав її Бог важкою хворобою за людські сльози, бо горілку продавала всім: і останнім алкоголікам, і молодим, і немощним».

Негативно ставилися українці й до чоловіків, які любити погуляти. Так, ласих до чужих жінок чоловіків названо Бабії. Прізвисько існує кілька поколінь. Проте, моя колега Забіяка Г.П. розказала: «Так, я теж з Бабіїв. Наш родич залишився рано сиротою, його виростила баба. Він так прив'язався до неї, що завжди казав: «Моя баба – моя мама» Звідти і пішло прізвисько». Помічали жителі села й людей, що вирізнялися своєю поведінкою з-поміж інших. Так виникло прізвисько Муха або Мушиха (проворна дівчина). Жінку, яка поважно ходила, прозвали Лебідкою або Лебідкою. За особливу відзнаку – звання Героя Соціалістичної Праці – моя землячка отримала прізвисько Геройша. Прізвисько Ярки отримала родина, в якій колись прадід украв овечку-ярку.

Прізвиська присвоювались і людям, які володіти певним об'єктом, що вирізняв їх з-поміж інших. Так, хлопця, який у 80-і роки мав мотоцикл марки «Чизета», прозвали Чизою (Чізою), а дівчину, з якою він зустрічався, – Чизихою. Ці прізвиська закріпилися за цими людьми й до цього часу.

Національний колорит мають прізвиська з апелятивною основою на позначення українських страв: Борщ, Ковбасючка, Часничка (жінка гарно готує на весіллях і часто навіть без потреби додає у страву часник), Варениха. Так, наприклад, останнє мотивоване апелятивом вареник, бо жінка майстерно готує вареники не тільки для власної сім'ї, а й залюбки пригощає сусідів.

Не залишилися поза увагою українців і прізвиська, мотивовані національним одягом, наприклад: Кожушко, Гуньки. Останню назву можемо тлумачити через апелятив гуня – «заст. Верхня одежа з домотканого грубого, перев. нефарбованого, сукна» [2, с. 202]. Національний колорит має й онім Бардалиха. Сьогодні втрачена мотивація цього прізвиська, воно має непрозору семантику. Не відома мотивація й прізвиська Марваха, яке належить кільком поколінням жителів села.

Десятиріччями мої земляки вживають у щоденному спілкуванні родові неофіційні найменування – спадкові прізвиська. Це стало настільки звичною і зручною справою, що ніхто не ображається на те, коли в розмові використовується родове прізвисько. Та й село наше в районі жартома називають Гладунівка або Шапранівка. Зрозуміло, що розрізнити однофамільців легко можна за спадковим вуличним прізвиськом.

Отже, проведені дослідження вказує на специфіку асоціативного мислення представників черкаського регіону, більшість прізвиськ жителів села мотивовані апелятивами з національним колоритом. Специфіка прізвиськ відображена у звичаях, традиціях українського народу, у манері говорити, одягатися, поведінці, способі існування й господарювання [5, 35]. Сімейні прізвиська у говірці моїх односельців свідчать про міцну родинну пам'ять. Саме спадкові прізвиська жителів села Руська Поляна Черкаського району були об'єктом вивчення учнів гуртка «Юні науковці». Результати роботи висвітлено в дослідницькій роботі МАН.

Список використаних джерел

1. Арутюнова Н. Д. Аномалия и язык (к проблеме языковой картины мира) / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 3. – С. 3–19.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. – К. : Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с.
4. Лучик В. Про нові напрями української ономастики / В. Лучик // Філологічні дослідження // Режим доступу : www.ekmair.ukma.kiev.ua/bit
5. Марочкіна О. Відапелятивні імена та пізніші індивідуальні прізвиська в основах прізвищ Розточчя / О. Марочкіна // Режим доступу : [litmisto.org.ua / ?p=7805](http://litmisto.org.ua/?p=7805).
6. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвища / Л. Т. Масенко. – К. : Знання, 1990. – 48 с.
7. Наулко В. І. Культура і побут населення України / В. І. Наулко. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

*Фатіф Світлана Миколаївна,
вчитель української мови та літератури
вищої категорії, учитель-методист
Дмитрівського навчально-виховного
комплексу «загальноосвітня школа I-III
ступенів – дошкільний навчальний заклад»
Золотоніської районної ради Черкаської
області*

ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРКИ СЕЛА ДМИТРІВКА ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ

***Анотація.** У статті представлено дослідження говірки мешканців села Дмитрівка Золотоніського району Черкаської області, пропонується зібраний діалектний словниковий матеріал, на основі якого визначено фонетичні, граматичні та лексичні риси даної одиниці територіальної диференціації діалектної мови.*

Ключові слова: генетичні корені, говір, говірка, ареал, діалектні риси.

Діалект, а ми його надишем
Міццю духу і огнем любови,
І натертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови...

І. Я. Франко

Мова – серцевина духовної культури кожного народу, не лише основний засіб спілкування, а й стержень його життя, скарбниця мудрості і мрії. Українська мова відображає багату, щирю і співучу душу українця, тому й називаємо її солов'їною, калиною. Багатогранна і різнофункціональна, вона слугує нам в усіх сферах життя. Та поряд з літературною, унормованою мовою, завжди будуть існувати народні говори, бо, як і літературна мова, що виникла з їх надр, – це живий організм. Він розвивається, вдосконалюється, до певної міри нівелюється під тиском лінгвістичних норм, але все ж функціонує. «Без народних говорів літературна мова пересихає, як річка без живлющих джерел», – переконливо засвідчує М. Никончук [6, 65]. Тому прагнення зафіксувати особливості територіальних говорів і зберегти їх для науки, для наступних поколінь повинно стати завданням не лише для вчених-діалектологів, а й для кожного, кому дорога доля рідної мови. Адже кожна говірка – це пам'ять тисячоліть, це частина історії нашого народу.

Село Дмитрівка розташоване на берегах річки Супій, лівої притоки Дніпра, і територіально належить Золотоніському району Черкаської області. А отже, говірка даного населеного пункту відноситься до середньонаддніпрянського говору південно-східного наріччя сучасної української мови.

Наукові дослідження засвідчують, що середньонаддніпрянський говір є архаїчним говором давньої формації, початок якої сягає глибин XIII – XIV ст. Він є генетичним ядром південно-східного наріччя, структурно близький до української літературної мови, тому й становить її основу. Ось чому говірки Середньої Наддніпрянщини, а разом з нею і Черкащини, здавна привертала увагу вчених-діалектологів [4, 3]. Ще на початку XX ст. з'являється наукове дослідження В.О. Богородицького про фонетичні особливості говірки села Сушки Золотоніського

району. Спостереження особливостей говірок Черкащини знаходять місце і у роботах К.П. Михальчука, В.М. Ганцова, П.Й. Горецького, Л.А. Булаховського. Уперше характеристику морфологічних і фонетичних рис діалектної лексики, поширеної у даному регіоні, та її семантики здійснив Ф.Т. Жилко у праці «Деякі підсумки дослідження середньонаддніпрянських говорів». Умови формування середньочеркаських говірок, їх граматичної будови та фразеологічних особливостей висвітлює А.П. Могила у лекційних матеріалах «До характеристики середньочеркаських говірок». Належної уваги заслуговує і ґрунтовне дослідження В.С. Ващенко «Лінгвістична географія Наддніпрянщини», в якому докладно коментуються словникові матеріали, зібрані діалектологічними експедиціями, картографуються найбільш поширені мовні явища, що дає змогу систематизувати цікаві фактичні дані про сучасний стан живих говорів. Особливо слід відзначити монографію Г.І. Мартинової «Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика». У праці подається детальний аналіз фонологічної і фонетичної системи даного говору з чітким визначенням зовнішніх меж і внутрішньої структури, додаються цікаві та змістовні матеріали регіонального картографування.

Саме опрацювання таких наукових розвідок збуджує потребу прилучитися до вивчення діалектного пласта лексики української мови Черкащини, поповнивши її власними дослідженнями говірки рідного села, поділитися спостереженнями місцевого діалекту на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях. Зібрані матеріали повинні стати основою для визначення діалектних рис і чинників формування говірки села Дмитрівка та вихідним джерелом для укладання словника діалектизмів зазначеного ареалу. Такі завдання і визначають мету даної статті.

Серед фонетичних рис говірки села Дмитрівка найвиразнішими є такі:

- 1) відсутність розрізнення фонем [e] і [и] в ненаголошеній позиції: [зимл'а], [висна], [нису], [верисин'], [зилений], [кориневий];
- 2) зміна приголосних [ф] на [х] чи [хв], [дж] на [ж], [дз] на [з]: [тухл'і], [шохвер], [торх], [сажу], [сизу], [хожу], [з'еркало], [кукуруза];
- 3) заступлення [т'] на [к'] в окремих словах: [к'існий], [к'іс'н'ава] [к'істо];
- 4) пом'якшення шиплячих приголосних: [н'іч'], [ч'огос'], [поч'ути], [хоч'е], [мовч'ати], [шч'авел'];
- 5) поява приставного [в] перед приголосним: [вг'ірок], [вд'анутис'а];
- 6) втрата початкових етимологічних приголосних [в] та [г]: [улиця], [ухо], [улик], [ор'іх];
- 7) відсутність чергування приголосних [г] – [ж] – [з'], [к] – [ч] – [ц'], [х] – [ш] – [с']: [рук'і], [ног'і], [у банк'і], [на вух'і], [на коробк'і];
- 8) заміна [м] на [н] у певних словах: [шанпан'с'ке], [конпот], [конбайн];
- 9) порушення норм правильного наголошування окремих слів: [оди'нац':ат'], [це'мент], [цинтне'р], [ру'сло], [но'вий], [оле'н'], [ч'ирго'вий];
- 10) заміна [і] на [и] у формах непрямих відмінків займенника *всі*: *всих, всим, всіма, на всіх*;
- 11) вживання вставного вторинного [н'] на місці апострофа в окремих словах: [мн'ясо], [мн'який], [мн'яч], [т'імн'я].

Поряд з фонетичними у місцевому діалекті мають місце і морфологічні риси такі, як:

- 1) заміна закінчення іменників жіночого роду I відміни мішаної групи в орудному та кличному відмінках -єю, -е на типові закінчення іменників твердої групи -ою, -о: *кашою, мишою, калошою, мишо, Наташо*;

- 2) заміна закінчення іменників I та II відміни у формі місцевого відмінка множини -ах, -ях на закінчення давального відмінка множини -ам, -ям: *по берегам, по лісам, по магазинам, по гілкам, по горам*;
- 3) заміна закінчення орудного відмінка -ми на -ями в окремих іменниках, що вживаються тільки у множині: *курями, гусями, людьми, дітьми*;
- 4) вживання окремих іменників у невластивій для них формі множини: *млинці з малинами, вареники з ожинами*;
- 5) вживання іменників чоловічого роду на позначення професій у невластивій їм формі жіночого роду з відповідним словотворенням: *аптекариша, директорша, завучка, агрономша, продавиця*;
- 6) вживання окремих іменників чоловічого роду у формі жіночого: *біла тюль білої тюлі, зла собака, злій собаці, густа шампунь, густою шампунню*;
- 7) усічення форм 3-ї особи однини дієслів I дієвідміни: *кида, зна, чита, співа*;
- 8) вживання у дієсловах II дієвідміни у формі 3-ї особи однини закінчення -е: *носе, возе, ходе, робе*;
- 9) вживання в окремих дієсловах I дієвідміни у формі 3-ї особи множини закінчення -ять: *полять, хотять*;
- 10) використання подовжених форм окремих займенників: *твойого, мойого, оційого, свойого*.

На основі даних спостережень фонетичних і морфологічних рис місцевої говірки, можна прослідкувати, по-перше, наявність генетичних коренів місцевого мовлення, а по-друге, вплив російської мови, якою спілкується незначна частина мешканців села.

Та, без сумніву, більшою оригінальністю виділяється лексична база говірки дмитрівчан. Вміщує вона і русизми, типу: *канєшно, спасіба, остановка, тупор, нільзя, вкусно, встреча, туда, сюда, січас, пуговиця, роцоска, жилізний, сапожки, всігда, наверно* та ін. Ядро ж її становлять місцеві діалектні слова, тобто територіальні діалектизми, що значною мірою побутують у мовленні старшого покоління.

Територіальні діалектизми за рівнем відношення до загальнонародного словника поділяються на такі види: словникові, етнографічні, семантичні та словотвірні [7, 219].

У місцевій говірці не спостерігаються семантичні та словотвірні діалектизми, зате вдається прослідкувати наявність словникових, що означають поняття, для яких у літературній мові є інші назви. Це такі лексеми, як: *попруга* (пасок), *копаниця* (лопата), *шамушки* (лушпиння). Має говірка і етнографічні діалектизми, які називають місцеві реалії і поняття. Такі слова не мають відповідників у літературній мові і невідомі поза межами даної говірки. Це, наприклад: *дряпачка* (маленька сапа), *швіринь* (довга тонка палиця), *мастраль* (широке русло річки).

Зібрані лексичні матеріали дозволяють укласти такий словник діалектизмів даного ареалу.

1. Антобус – автобус.
2. Балабухи – невеликі шишки, спечені з пшеничного борошна.
3. Балала – балакуча людина.
4. Белебень – відкрита ділянка, простір.
5. Бовдур – димар.
6. Бубир – голий, роздягнений.
7. Вгаятися – запізнитися.

8. Верейка – велика плетена корзина.
9. Велік – велосипед.
10. Времянка – приміщення для літньої кухні.
11. Гемблювати – нехтувати.
12. Гицель – неслухняна, балувана дитина.
13. Город – обійстя, садиба.
14. Гробки – цвинтар.
15. Грядки – присадибна ділянка.
16. Дилда – людина високого зросту.
17. Ділашка – ділова або заклопотана людина.
18. Дров'янка – господарча будівля для зберігання дров.
19. Дряпачка – маленька сапа для сільськогосподарських робіт.
20. Жабуриння – зелена рослинність у водоймі.
21. Затьопаний – брудний.
22. Кандюр – густий круп'яний суп.
23. Канючити – довго щось випрошувати.
24. Катражка – господарча будівля для зберігання робочих інструментів.
25. Ковбик – м'ясна страва зі свинини.
26. Ковганка – посудина з дерева для розтирання сала.
27. Копаниця – лопата.
28. Кошовка – велика сумка.
29. Кровать – ліжко.
30. Лавка – магазин.
31. Магирка – невеличка каструля з довгою ручкою.
32. Марелі – абрикоси.
33. Мастраль – широке русло річки.
34. Нікольство – клопоти.
35. Нужник – туалет.
36. Обмішка – страва для худоби з посічених буряків, заправлених борошном.
37. Папуша – велика кількість речей, грошей.
38. Пацьорки – пасма волосся.
39. Піддерки – короткий зовнішній одяг.
40. Підря – вимушені мандри.
41. Попруга – пасок.
42. Поставець – господарча посудина для годівлі худоби.
43. Прихалабок – прибудова малого розміру до основного помешкання.
44. Пукалка – людина невисокого зросту.
45. Пундик – здобна випічка.
46. Пупинда – неадекватна особа.
47. Розбакати – зрозуміти щось, розібратися в чомусь.
48. Руминки – невисокі чобітки.
49. Рябець – прискіплива, надоїдлива людина.
50. Сельбуд – сільський Будинок культури.
51. Спудина – околиця населеного пункту, окраїна.
52. Стрелка – штучна водойма, канава.
53. Стірка – прання білизни.
54. Стулець – стілець.
55. Тиканка – дрібна цибуля для посадки.

56. Топтанка – картопляний гарнір.
57. Хвершал – лікар.
58. Хвиндики – видумки, забаганки.
59. Хворточка – квартира.
60. Шамкати – тихо і невиразно говорити.
61. Шамушки – лушпиння.
62. Швіринь – довга і тонка дерев'яна чи металева палиця.
63. Шурубурити – шукати дрібну річ у купі мотлоху.
64. Шурупати – розумітися у якійсь складній справі.

Справжньою скарбницею говірки села Дмитрівка є її топоніміка, що відображає неабияку фантазію і неординарність мислення її жителів минулих епох. Сучасним дмитрівчанам без неї аж ніяк не обійтися, адже село має давнє поселення і розкидане хуторами. Тож допоможуть тут зорієнтуватися на місцевості такі назви, як: *Орляки, Кудкудахи, Сахалін, Центр, Леваницина, Карютине, Поділ, Крячкове, Піски, Хмелівка, Ярошівка, Солодка Вулиця, Старе Село, Бутенкове, Киричишене, Гімалаї, Джгун, Чистоп'ян, Піскове, Річище, Літняк, Миколине, Шпиль, Перелісок, Підлізна.*

Це далеко не повний перелік діалектизмів даного ареалу, і не всі ще їх визначальні риси досліджено. Працювати є над чим. Так, приміром, доречно дослідити синтаксичні риси говірки, її ономастикон та фразеологічний фонд. На основі зібраних діалектних матеріалів і проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

- 1) говірка села Дмитрівка має чітко виражені фонетичні, морфологічні та лексичні риси;
- 2) специфіка цих рис обумовлена такими чинниками, як: генетична приналежність до середньонаддніпрянського говору південно-східного наріччя сучасної української мови та контакт з російською мовою;
- 3) основним фактором впливу на формування лексичних рис говірки є самотність корінного населення і його етнічних коренів.

Отже, місцева говірка відображає яскраві риси менталітету його мешканців, особливості побуту і господарювання, котрі уклалися протягом тривалого часу. Зрозуміло, що за останні 10 – 20 років значно скоротився відсоток діалектних слів у мові жителів села. Це пов'язано з новими суспільно-політичними, економічними та культурними процесами, які відбулися і продовжують відбуватися в нашому житті. На зміну діалектизмам приходить сучасний зрусифікований суржик. Набирає популярності новий молодіжний сленг. Та саме діалектизми є тим золотим фондом говірки кожного ареалу, що протистоїть нівелюванню, відображає самотність його носіїв і є історико-лінгвістичною пам'яткою, яку слід вивчати і досліджувати, щоб не втратити ці життєдайні краплини нашої культури, не розірвати зв'язок поколінь. І це завдання не лише мовознавців, а й усіх нас, сучасників, хто володіє українською мовою і вважає її рідною.

Список використаних джерел

1. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини: лексичні матеріали / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1968. – 158 с.

2. Железняк І. М. Рось і етнолінгвістичні процеси середньонаддніпрянського Правобережжя / І. М. Железняк. – Київ: Наукова думка, 1987. – 203 с.
3. Жилко Ф. Т. Деякі підсумки дослідження середньонаддніпрянських говорів // ІХ Респ. діал. нарада: тези доповідей / Ф. Т. Жилко. – Київ: Наукова думка, 1956. – С. 5-6.
4. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика / Г.І. Мартинова. – Черкаси: Тясмин, 2003. – 367 с.
5. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини. Середньонаддніпрянські говори: збірник статей / А. П. Могила. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 44-64.
6. Плющ М. Я. Українська мова: підручник для 10 кл. загальноосвіт. навч. заклад. з навчанням укр. мовою: профіл. рівень / М. Я. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман, О. В. Какраман. – Київ: Освіта, 2010. – 416 с.
7. Ющук І. П. Українська мова: підручник для студентів вищ. навч. заклад. / І. П. Ющук. – Київ: Либідь, 2003. – 639 с.

*Береговенко Вікторія Володимирівна,
учитель української мови і літератури
Смілянської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №10
Смілянської міської ради Черкаської області*

ГОВОРИ ПІВДЕННО-СХІДНОГО НАРІЧЧЯ

***Анотація.** У статті досліджено південно-східне наріччя, його фонетичні, орфоепічні, морфологічні та лексичні особливості. Розглянуто територіальні особливості поширення південно-східного наріччя, проаналізовано поєднання сучасного мовлення та архаїзмів південно-східної говірки.*

Проблему поділу української діалектної мови, а саме південно - східного наріччя, вивчали Я.Головацький, О.Потебня, Й.Дзендзелівський, М.Никончук, О.Свтушок, М.Онишкевич, Б.Ларін та ін.

Важливість цієї статті полягає в тому, що вона дає чітку орієнтацію суспільству у розв'язанні мовних проблем та напрямку мовного будівництва. Державність саме української мови об'єктивно підтверджена особливостями етнічного складу населення України. Поряд з літературною мовою широко функціонують в Україні місцеві говірки – діалекти. Діалекти урізноманітнюють українську мову, надають їй специфічного колориту, часто можуть служити засобом ідентифікації відповідного етносу. Хоч і з певними відхиленнями від літературних норм, але саме діалекти в умовах насильницького витіснення української мови з усіх сфер суспільного життя протягом століть виявилися найбільш стійкими і збереглися в усному мовленні, таким чином чинячи опір мовній асиміляції.

У сучасній українській мові виділяють три основні групи діалектів (три наріччя): північну, південно-східну та південно-західну.

1. Північні діалекти. Територія північних діалектів відділена від південних умовною лінією, що йде на північ від Володимир-Волинського: Здолбунове -

Житомир - Біла Церква - Корсунь-Шевченківський - Канів - Лубни і на захід від Сум до Суджі. На північ від зазначеної лінії знаходиться стокілометрова зона перехідних говірок до південно-західних і південно-східних діалектів.

До північних діалектів входять східнополіські, середньополіські і західнополіські говори, що різняться окремими рисами.

2. Південно-західні діалекти поширені в південно-західній Україні. Сюди входить і Закарпатська область. У них найбільше збереглися архаїчні форми і фонетичні риси давніх епох.

Кожна з трьох груп південно-західних говірок — південно-волинська, галицько-буковинська і карпатська — мають багато спільного, відрізняються окремими фонетичними і граматичними рисами.

3. Південно-східні діалекти охоплюють територію більшої частини центральних (Київської, Черкаської, Полтавської, Харківської), південних і східних областей України (Луганської, Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Херсонської, більшої частини Одеської та частини Сумської). [2, 186].

Виділяють три підтипи південно - східного наріччя. Перший – середньонаддніпрянський говір, внутрішню диференціацію якого зумовлює поширення явищ, які характерні для північного й південно - західного діалектів. Цей говір є найближчим до нової літературної мови України [3,78]. Другий – слобожанський говір, який сформувався внаслідок взаємодії і подальшого розвитку переселенських середньонаддніпрянських, подільських, частково східнополіських та південноросійських говірок, зв'язок з якими простежується і зараз [3]. Третій – степовий говір. Він зазнавав вплив у болгарських, молдавських, російських говірок у різні періоди часу. Цей говір сформувався найпізніше, але за територією поширення є найбільшим .

Середньонаддніпрянський говір у XVI і XVII ст. охоплював найактивнішу в політичному сенсі частину українського народу. Слобожанський і степовий говори порівняно зі середньонаддніпрянським — новожитні, початок їх формування сягає не раніше XVI ст.

Середньонаддніпрянський діалект поширений переважно на півдні Київської області, в Черкаській, Полтавській, частково Сумській областях. Південно-східні райони Сумської, Харківську, північні райони Луганської областей охоплює слобожанський говір. Степовий або переселенський діалект охоплює велику територію півдня України. У складі степових говірок виділяють говірки: нижньонаддніпрянські, донецькі, західностепові, південнобессарабські.

Більшість особливостей південно-східного наріччя є одночасно рисами загальноукраїнської літературної мови. Хоч південно-східне наріччя й членується на три говори, однак це членування загалом невиразне й до певної міри умовне. Наріччя радше становить суцільний говір.

Найхарактерніші ознаки південно-східних діалектів: 1. Ненаголошені звуки *e*, *u* у вимові зближуються 2. Дзвінки приголосні в кінці слів і в середині перед глухими зберігають дзвінкість. 3. Послідовне розрізнення звуків *p* і *p''*. 4. Пом'якшення звука *л*. 5. Уживання в багатьох говірках вставного *н*: *мясо*, *сімня*, *памнять*. 6. Форми дієслів I дієвідміни в 1 ос. однини теперішнього часу: *ходю*, *носю*, *крутю*. 7. Форми дієслів I дієвідміни в 3 ос. однини теперішнього часу: *зна*, *гра*, *співа*. 8. В дієсловах II дієвідміни в 3 ос. однини теперішнього часу, якщо наголос падає не на закінчення, вживається флексія — *e*: *ходе*, *носе*, *воде*.

Однак діалекти та наріччя відрізняються одне від одного не лише рисами фонетичними й граматичними, а й рисами словниковими чи лексичними. Так, кожен говір здебільшого має лише йому притаманний словниковий склад. Наприклад, для говорів північного наріччя характерні слова: *хмилиня, беття, гурковиння* (огудиння огірків), *оболок, пом'яг (хмара), милиці (чепіги), селех* (селезень), *ковеня* (кочерга), *билиця* (білка), *ненька* (колиска), *шитик* (чоловічий пояс). Говорам південно-західного наріччя притаманна така лексика: *вишки* (горище), *молочник* (глечик), *різе* (хмиз), *бацул* (торба), *йойлик* (дитина), *печериці* (гриби), *мухариці* (мурашки), *пчолинець* (пасіка), *веремне* (погода), *теметів* (цвинтар). У говорах південно-східного наріччя натрапляємо на слова: *накидка* (скатерть), *реміняка* (пояс), *кобушка* (глечик), *верх, труба* (димар), *рептух, шанька* (торба для годівлі коней), *триня, збоїни* (відходи після молотьби).

Для середньо наддніпрянського говору характерний консонантизм (система приголосних фонем певної мови). На відміну від вокальних фонем при творенні приголосних окремі органи мовлення наближаються одні до одних. Це спричинює виникнення перешкод, породжує шум. Консонантизм укр. літ. мови складають 32 фонемі - 22 твердих і 10 м'яких. **Середньонаддніпрянський говір:** 1) у частині говірок поширений напівпом'якшений [л']; 2) наявність протетичних приголосних [в], [г], [й]; 3) збереження опозиції м'яких і твердих приголосних [т] – [т'], [ц] – [ц'], [р] – [р'], а для частини говірок і [ж] – [ж'], [ш] – [ш'], [ч] – [ч'] у позиції перед [а], вживання [р'] на місці [р]; 4) ослаблення функціонального навантаження аффрикат [дз] > [з], [дж] > [ж]; 5) зміна звуків [г] > [ґ], [ф] > [х], [кв], [хв], [п], [в], [м]; 6) [губний приголосний + j]: збереження цієї сполуки, зрідка – втрата [j] з наступним пом'якшенням губного приголосного і без пом'якшення, поява на місці [j] вторинного приголосного [н']; 7) зміна сполуки [вн] на [мн], сполуки [чн] на [шн]; 8) в окремих словах заступлення [т'] на [к']; 9) відносно рідке вживання протетичних приголосних; 10) пом'якшена вимова [ч']; 11) перед глухими і в кінці слова дзвінкі приголосні оглушуються.

Морфологічні ознаки:

· у іменниках I відміни м'якої групи в дав. і місц. відм. однині і в іменниках II відміни м'якої групи в місц. відм. однини виступає закінчення -і (на колгуспі, одрузписі, ббткєові та ін.);

· іменники жін. роду та узгоджувані з ними прикметники і деякі займенники в орудн. відм. однини мають закінчення -оју, -еју (чбркєојеу, вбЮнкєојеу та ін.), проте в частині південно-східних говорів ненаголошені закінчення іменників з основою на мя-кий приголосний і шиплячий можуть під впливом твердої групи приймати закінчення -оју замість -еју (сбд? жеојеу та ін.)

· прикметники, діеприкметники, порядкові числівники та займенники в наз. і знах. відм. множини мають член-ну стягнену форму з закінченням -і, перед яким виступає як м'яка, так і напівм'яка вимова приголосних, а в частині говірок, зокрема правобережних, навіть тверда (тверді, штирі, гарніЮ та ін.)

· досить чітко розрізнення прикметників твердої і м'якої груп (рабим?, харомшіі, та ін.),

· числівники один, чотири виступають здебільшого у формі јнден, штъри, що не властиво південно-східному наріччю; явище характерне для південно-західних діалектів;

- широке вживання форм предметно-особового займенника чол. і середн. роду з прийменниками без при-ставного [н] (до југо, за југо та ін.);
- наявний інфінітив на -ти або на -т з перевагою суфікса -ти (ходъти -- ходът, робъти -- робът, носъти -- носът та ін.);
- дієслова І дієвідміни в 1-ій ос. однини тепер. часу мають чергування [д], [т], [з], [с], з відповідними шиплячими (хужу, вужу, та ін.);
- дієслова І дієвідміни колишнього III класу в 3-ій ос. однини тепер. часу дуже часто мають стягнені (усічені) форми (зна, гра та ін.);
- у дав.відм. однини предметно-особовий заміник жін. роду збігається з род. відм. (даў јіјн груші та ін.);
- вживаються форми умовного способу типу (ходъў би, ходъла б та ін.);
- відповідно до прийменника-префікса від виступає од (приЮнийЮсли од хре^истам)
- іменники II відміни в множині мають наголос на флексії (ко^уровъ, бабъ, калиткъ та ін.).

Синтаксичні ознаки:

- обмежене вживання протистаного сполучника але і заступлення його протиставними сполучниками та, но;
- полісемантичність сполучника що, який вживається як у підрядних реченнях місця, так і в означальних, підметових, присудкових (шео в јіх пео пйршеоЮмеуЮ хрешчйЮнийЮкеу, је такб шео в апарбт неЮ давблас, сеореучкеу / шео веоЮнбЮ сеобн наЮ?меЮ^инеуЮвбла);

наявність невластивих літературній мові форм типу дві дівчаті, і день додому нема.

діалектичний говірка текст мовлення транскрипція. [2, 196].

Крім територіальних діалектів, розрізняють ще так звані соціальні. Соціальним діалектом називається різновидність народної розмовної мови, характерна для більшого чи меншого колективу певної професії або соціальної групи людей. Соціальні діалекти ще інакше називаються професійними діалектами. Близькі до професійних (соціальних) жаргони й арго, характерні певною кількістю штучних слів і зворотів, навмисно перекручених слів загальнонародної мови, а також запозичень із інших мов, зрозумілих лише певній групі людей.

Для південно-східного діалекту характерні такі фонетичні процеси, як-от:

- **Дисиміляція**, тобто розподібнення артикуляції двох однакових або подібних звуків: колідор (замість коридор); транвай, бонба, дохтор, яретик (єретик) ярипениться (єрепениться).
- **Епентеза** – поява у словах додаткового звука: страм, радійо, радіво, октябирь, тіатир, центир, ангрус, амуністія, тигир, розбайлований.
- **Метатеза** – взаємна перестановка звуків або складів у межах слова: гамазин (магазин), малірований (емалірований), обнаковенний, аніндот, аркаголік.
- **Субституція** – заміна в запозичених словах чужого звука своїм: хверма, Хведір, салахван (целофан), салахвановий, тіхозний (тифозний), харахтір, сигаретка, шатланка (шотландка), яродром, яроплан, асвальт.
- **Протеза** – поява перед голосним, що стоїть на початку слова, приголосного для полегшення вимови: вармія. [3, 152].

До морфологічних діалектних особливостей слід віднести деякі особові закінчення дієслова, зокрема у формі I особи однини теперішнього часу: ходю, носю, чистю, виносю; III особи однини: ходе, робе, носе.

Чи виправдане використання діалектів на сучасному етапі? Думається, що так, адже діалектні особливості мови зберігають етнічний колорит мовців, підкреслюють їх самотність.

Проаналізувавши територіальні особливості поширення південно-східного наріччя, дослідивши південно-східне наріччя, його фонетичні, орфоепічні, можна зробити висновок, що найближчим до сучасної літературної мови є синтаксис говорів південно-східного наріччя.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Укр. діалектологія. К., 1980.
2. Железняк М.Г. Південно-східне наріччя // [Українська мова](#) : енциклопедія. — К. : Українська енциклопедія, 2000. — ISBN 966-7492-07-9.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології укр. мови. К., 1966;
4. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні. // Диво слово, 2001. — № 10.
5. Таланчук П. Наша державна мова – українська // Диво слово, 2000. – № 9.
6. Чабаненко В.А. Словник говорів Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1992.

*Кабачок Людмила Іванівна
учитель української мови і літератури
Тимченківського навчально-виховного
комплексу «Дошкільний навчальний
заклад-загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів»
Чорнобаївської районної ради*

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

Анотація. У статті зосереджено увагу на дослідженнях середньонаддніпрянських говорів, зокрема говорів північної Полтавщини. Також приділена увага вивченню говірки, культурних надбань, збереженні звичаїв і традицій жителями с.Тимченки Чорнобаївського району Черкаської області

Жива народна розмовна мова кожного народу в різних місцях свого поширення характеризується різними фонетичними, морфологічними, синтаксичними та лексичними рисами. Відмінності ці і в кількісному і в якісному відношенні можуть бути різними, різне також і їх територіальне виявлення. Говірка – це мова якогось одного або кількох у мовному відношенні однорідних населених пунктів.

У статті звернемо увагу на говори Полтавщини, так як наше село за територією розташування зазнало впливу західних говорів вище названого регіону.

Полтавські говори входять до складу середньонаддніпрянських, які становлять основне ядро південно-східних діалектів. Територія їх поширення – південні райони Київської області, Черкаська область (за винятком західних районів), Полтавська область і південно-західні райони Сумщини. Серед середньо наддніпрянських говорів навіть при слабкій їх диференціації виділяють дрібніші говіркові утворення:

1) правобережні середньо наддніпрянські, які, крім самого правобережжя Середньої Наддніпрянщини, охоплюють також лівобережні говірки Черкащини та південної Київщини; 2) лівобережні середньо- наддніпрянські, або полтавські, серед яких, у свою чергу, виділяють власне полтавські і східнополтавські (на схід від вододілу Псла та Ворскли).

У межах статті спробуємо вирішити такі завдання: 1) проаналізувати діалектологічні праці з досліджуваної проблеми; 2) визначити загальні діалектні особливості середньонаддніпрянських говорів; 3) висвітлити основні диференціюючі ознаки говорів та побутування культурних традицій с.Тимченки Чернобаївського району Черкаської області.

Багато уваги було приділено дослідниками вивченню говорів Середньої Наддніпрянщини. Поруч із працями загального методологічного характеру Л. А. Булаховського «Полтавско-киевский диалект как основа украинского национального языка», П. Й. Горецького «Про полтавсько-київський діалект як основу української національної мови», Ф. Т. Жилка «Про умови формування полтавсько-київського діалекту – основи української національної мови», «Деякі особливості діалектної основи сучасної української літературної мови» виходять спеціальні збірники статей «Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови», «Сучасні говори Наддніпрянщини», «Українська народна лексика», «Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами», монографія В. А. Передрієнко «Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі» та фундаментальні наукові й лексикографічні праці В. С. Ващенко «Лінгвістична географія Наддніпрянщини», «З історії та географії діалектних слів», «Словник Полтавських говорів». [4, 90]

Середньонаддніпрянська говірка лягла в основу української літературної мови.

Полтавщина – це певна цілість, яка включає в себе землі, розташовані по обидва боки Сули, Псла, Ворскли, й межує на сході по річці Оріль. Єдність цієї території склалася історично. Не становлячи собою чогось ізольованого від інших територій, Полтавщина має деякі відмінності як у культурно-побутових традиціях, так і в живому мовленні. Це дає підстави виокремити в складі української мови й полтавські говори.

На живому мовленні Полтавщини сформувався творчий доробок І. Котляревського, Л. Боровиковського, Є. Гребінки. Важливо зазначити таку особливість трансформації говорів південної Київщини, Полтавщини і Слобожанщини під пером класиків української літератури, що призвело до сприйняття мистецьких зразків як єдиного діалектного типу. До того ж «наддніпрянсько-полтавські говори сприймалися всіма як центральні, найбільш типові, зразкові і вагомі серед інших українських говорів» [9, 23].

Як бачимо, безперервність і єдність у зв'язку з тим, що середньонаддніпрянські говірки лежать в основі української літературної мови, більшість їх мовних ознак збігається з літературною українською мовою, проте окремі їх риси становлять діалектні особливості. Назвемо специфічні моменти лівобережних середньонаддніпрянських говірок, спираючись на праці

С.П. Бевзенка.

Серед найбільш виразних діалектних явищ на Полтавщині відзначимо такі, як: *шо* (відповідно до літературного *що*), *мн'асо*, *памн'ат'* (відповідно до

літературного *м'ясо, пам'ят'*), в іменниках четвертої відміни однини форми типу *тел'ом, тел'ов'і* тощо.

Форма називного відмінка множини для збірних назв із закінченням *-е* типу *сел'ане, цигане*. Числівникова форма *чотир'і* та займенникові *м'ін'і, мойого, твого, свого*. Серед прикметникових форм у називному відмінку множини закінчення *-и*: *чужи, гарни, материни, бат'кови*. Дієслова особливо багаті на діалектні форми, де відзначаються такі, як інфінітив на *-т* (*сид'іт, ходит, убит*); змішування форм першої та другої дієвідмін, що дає явища типу *знайіш, думайіш, ходеш, робеш*; у третій особі однини форми типу *ходе, носе, робе*; форми з твердим закінченням типу *ход'ат, нос'ат, даіут, берут, ходит, носит*; форми без чергування приголосних в основі типу *ход'у, сид'у, прос'у, нос'у, лет'у*. [1, 40].

Село Тимченки (Чорнобаївського району Черкаської області), яке раніше входило до Полтавської області, Градизького району, зазнало відповідно впливу і поширення західних полтавських говорів.

Говірка жителів нашої місцевості достеменно не досліджена. Деякі спроби знаходимо у працях Ганни Мартинової «Функціонування опозиції /і/ : /и/ у середньонаддніпрянських говірках» та Тетяни Гаврилової «До питання про особливості дослідження місцевої топонімії» (на матеріалі говірок Черкащини), а тому вважаємо за потрібне виділити певні особливості говірки нашого населеного пункту.

Особливості говірки мешканців села Тимченки

1. Вставне Н на місці апострофа:

мНякий, мНясо, мНяч, мНята, мНяти, памНять, тімНя, вімНя.

2. Пом'якшення шиплячих у словах:

кур'чЯ, лошЯ, качЯ, біжЯть, кричЯть, щЯстя, нещЯстя.

3. Пом'якшення звука Л у словах:

буЛ'о, аЛ'маз, хаЛ'ва, моЛ'нія.

4. Пом'якшення звука Р у словах:

секретарь, кобзарь, димарь, Ігорь, базарь, сахарь, рямця, вчоряшній, лихварь, бондарь, злидарь, букварь, байкарь, перевірь, коморя.

5. Інфінітивне закінчення на *-ть*:

робить, казать, писать, читать, їхать, копать, скакать, спать, лежать.

6. Вживання И замість Е, змішування цих голосних не під наголосом:

сИло, зИлений, бИри, нИ було, сИбе, чИрвоний, пИрИймав, берИзень, очИрет, верИсень, чИрИда, вИрба, зИмля, вИлИкий.

7. Неправильне наголошення слів:

Ознака (озн`ака), пр`едмет (предм`ет), ш`офер (шоф`ер), ч`итання (чит`ання), п`исання (пис`ання), д`очка (дочк`а), при`ятель (пр`иятель), провод`и (пр`оводи), укр`аїнець (укра`їнець), ол`ень (`олень), `ім`я (ім`я), од`инадцять (один`адцять).

8. Відсутність звука Ф:

Хведір, хвіртка, хварба, хвабрика, квартух, кухвайка, хундамент, кохта, хвізика, шіхвер.

9. Спрощення у словах:

брожу, вожу, сiju, хожу і паралельно: водю, ходю, бродю

10. Вживання префікса ОД:

одчинив, одписав, одробити, однадив, одцуратися, одвіяв, одказав, одсіяв, одсадив, одв'язав, од кого.

11. Вживання прислівників у формі:

тамички, тутички, тудою, сюдою, осьосьо, оніно, ондички, все'дно, кудою, дальші, тута, тама, отамово, ононо, навпрошки, круг.

12. Відмінювання слів:

кіно, бюро, метро.

13. Вживання числівників:

мільон, тища, тисча, шіссот

14. Ствердіння приголосних у словах:

Василе, Василевич

15. Вживання дієслів у формі:

зна, пита, коха, руба, співа, чита, відповіда, доповіда, пиля.

16. Переважаюча форма Дав. відм.:

батькові, коневі, Іванові, Петрові.

17. Заперечна частка НЄ і НІТ.

18. Заміна прийменника НІЖ на ЧИМ:

Дмитрик написав краще, чим Іван.

Сьодні день краще, чим учора.

19. Вживання професій у жіночій формі:

агрономша, зоотехнічка, директорша, лавушниця, молочарка, вісовщиця, аптекарша, заучка, рахівниця, обліковщиця, продавщиця.

20. Вживання росіянізмів:

Получать (одержувати), печатать (друкувати), луччий (кращий), красавиця (красуня), конешно (звичайно), пойнятно (зрозуміло), січас (зараз), інтересно (цікаво).

21. Скорочення слів:

мать (мабуть), скіки (скільки), тіки (тільки), та (тато), ма (мамо), ба (бабо), сьодні (сьогодні).

22. Вживання запитання про час:

Скільки часов? Яке зараз времНя? (Котра година?)

23. Відкидання та заміна звуків у словах:

оріхи (горіхи), обрикоси (абрикоси), битон(бідон)

У зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС (60 років тому) відбулося переселення старого села Вереміївка. Один із кутків цього села називався Тимченки. Після переселення село Тимченки побудувалося окремо в степу далеко від Кременчуцького водосховища, поряд з хутором Баталій.

І.Д. Лавріненко – ветеран війни і праці - через 20 років по переселенню писав: «Тимченки – село древнє за віком і водночас молоде, своє друге народження воно пережило близько двох десятків років тому, після переселення...

Невтомні руки колгоспників звели серед степу чудовий населений пункт з рівними вулицями, обабіч яких затишні будиночки, що потопають в зелені садів. В центрі – просторі споруди контори колгоспу, школи, будинку культури, тут є сільська рада, бібліотека, а на околиці села – добротні господарські будівлі місцевого колгоспу.

У 1981 році Тимченківська сільська рада та колгосп ім. Кірова вийшли переможцями районного змагання за організацію кращої в районі культурно – освітньої роботи.

У 1977 році шкільна виробнича бригада поряд з відомою на всю область, навіть республіку, Іркліївською виробничою бригадою перемогла в конкурсі на

кращу дослідницьку роботу. Навчально – дослідні ділянки тут завжди були в зразковому стані, а дослідницькою роботою опікувалась Оченаш Алла Василівна.

Як і раніше в селі діє школа, ФАП, відділення зв'язку, Будинок культури, бібліотека, дитсадок, будинок ветеранів, при школі є краєзнавчий музей. Всім цим опікується сільська рада (голова Яценко Світлана Олексіївна). У селі діє церква Успіння Пресвятої Богородиці.

Село Тимченки завжди славилось збереженням і примноженням традицій, етнокультурних надбань краю.

У всі часи вишивання завжди було улюбленою справою жінок. Так і склалась в селі Тимченки бригада вишивальниць (бригадир Галина Петрівна Каплун), яка працювала від Черкаської обласної фабрики художніх виробів

ім. Лесі Українки. В бригаді близько 15 жінок майстринь: Євдокія Григорівна Золотар, Марія Андріївна Гармаш, що навчилась майстерності у своєї матері Анастасії Максимівни, Анастасія Іванівна Каплун, Катерина Андріївна Фесенко, М.О.Метіль, О.М.Черкащенко, К.Г.Усенко, М.А.Ропай, А.Я.Копійка, Є.Г. Кокозенко, К.І. Шара, настільки вміло та гарно вишивали, що виконували замовлення навіть для хору ім. Григорія Верьовки. [5]

З народних майстринь – вишивальниць с. Тимченки Головка Олександра Степанівна – (05.07.1929 р.н.) відома масовому читачу з «Енциклопедії сучасної України», де про неї вміщене повідомлення О.В.Теліженко «... майстриня художньої вишивки уч. НСХУ та НСПМУ (1991). Освіта неповна середня. Вишивати навчилась у матері М.Головка. Працювала в артілі народної вишивки с.Вереміївка (1951 – 1960), на Черкаській фабриці ім. Лесі Українки (від 1961); твор. майстром експерим. – твор. ла 6 (1967 – 1982). Учасниця обласних, республіканських, міжнародних мистецьких виставок від 1960 – их рр. Створює жіночі та чоловічі сорочки, рушники. Володіє великим арсеналом техніки вишивки, досліджує старовинні зразки, створює рисунки для композицій. Вироби О.С.Головка довершені, відзначаються високим рівнем виконання, майстерності, за стилем художньої виразності близькі до народних традицій Черкас Лівобережжя.

Роботи зберігаються в МУНДМ, Черкаських краєзнавчих та художніх музеях, Канівському музеї народного декоративного мистецтва (Черкаської обл.).

Твори: блузи – «Новорічна», «Польові квіти» (1994), «Святкова»(1998), «Польові сокирки» (1999), «Степ» (2001); чоловічі сорочки - «Чумачка» (1998), «Чумацький шлях» (1997), «Чумацькі зорі» (2001); рушники – «Ювілейний» (1998), «Покрова» (1999), комплект «Зозулині черевички» (2001)». [3, 66]

Жив у селі відомий в районі, області та й на республіканській сцені не раз виступав, беручи участь в оглядах – конкурсах художніх колективів Черкащини, вмільий гармоніст, баяніст, майстер гри й на інших народних інструментах, дипломант не одної мистецької премії Микола Теофанович Дібрівний (1929 – 2010). Скільки не пам'ятає себе, стільки грає.

Українські народні пісні, танці у його виконанні на гармонях, виготовлених самим майстром, завжди викликали овації в глядацьких залах, збуджували гордість за те, що село має таланти. Любов до музики передалась йому від батька Теофана Оксентійовича – найкращого музики на селі. [6]

А ще у нашому селі у 70 - 80 роках був організований сільський хор, який налічував до 30 осіб. Також діяв театральний аматорський гурток, яким керував учитель місцевої школи, сільський краєзнавець Бондар О.С. Гуртківці ставили

вистави за п'єсами М.Старицького, І.К.Карпенка-Карого та ін. Також був зібраний гурт скрипалів, відомий на всю область.

У нашому селі жив найвидатніший краєзнавець Чернобаївщини – Бондар Олексій Степанович. Великий практик у справі краєзнавства усе своє життя присвятив дослідженню та збереженню історії рідного краю. Він лауреат премії М.П.Старицького, удостоєний за рукописну книгу «Рідний край М.П.Старицького». Олексій Степанович створив в 1965 році один з перших в районі краєзнавчий музей, дослідив і написав історію населених пунктів Вереміївки і всього Посулля. Написав 14 краєзнавчих книг: «Посулля», «Вереміївка(старе село) в 5 томах, «Вереміївські оповідання» в 4- ох книгах, «Поезія Вереміївки», «Фронтіві оповідання», «Історія Вереміївського рибколгоспу ім. Шмідта», «Історія Вереміївської і Тимченківської шкіл», «Твої люди, Вереміївко –Тимченки» і ряд інших.

Сьогодні у селі працює НВК I-III ступенів, у якому навчається 66 учнів (директор Ратушна Катерина Василівна), Будинок культури (директор Ражепа Ніна Петрівна), бібліотека (зав. Дзюба Тетяна Василівна), ФАП (зав. Гуренко Валентина Олексіївна), магазини.

У селі дбайливо зберігаються традиції, обряди, звичаї. Як і споконвіку тут гучно гуляють весілля, рушниками та хлібом зустрічають і проводжають у нове життя молодят, вшановують ветеранів, щедрують і посипають, з Новим роком і Різдом Христовим вітають, обжинки справляють.

Кожного року виступають самодіяльні майстри під час проведення творчого звіту в районі.

Про те, що село Тимченки має спільні історичні корені з сусіднім селом Вереміївкою, свідчить той факт, що дружні та культурні зв'язки підтримуються і до сьогодні. Для прикладу розповімо про один цікавий захід, який було проведено спільно з вереміяками.

З нагоди Новорічно - різдвяних свят рада ветеранів села Тимченки Чернобаївського району спільно з радою Тимченківського Будинку культури провела вечір - зустріч з представниками ветеранської організації Вереміївки, яких запросили на українські вечорниці.

Гостей радо зустрічала господиня вечорниць Ніна Ражепа у святково прибраній світлиці Тимченківського Будинку культури, прикрашеній українськими рушниками, святковим столом з традиційними українськими стравами. Першими на вечорниці завітали хлопці – Лаврін і Карпо, ролі яких чудово зіграли Сергій Денисенко та Едуард Недашковський. Згодом до господи завітали дівчата – жіночий ветеранський ансамбль Тимченок у складі Світлани Бондар, Тетяни Бондар, Надії Дібрівної, Світлани Колісник, Любові Кудлай, Галини Політової, Ольги Цокало, у виконанні яких прозвучали українські народні пісні.

Колись на вечорницях і шили, і пряли, і пір'я дерли, і сватались. А було й таке, що й сварились, так як баба Палажка і баба Параска – Наталія Недашковська і Надія Соса, які вразили присутніх своєю акторською майстерністю.

Приємною несподіванкою для гостей свята був приїзд земляків із села Вереміївка Чернобаївського району – жіночого фольклорного ансамблю «Червона калина» у складі Ганни Федоренко, Валентини Бойко, Олександри Євтушенко, Надії Підлісної, Катерини Савченко, Ольги Куроп'ятник, Катерини Стадник на чолі з головою ради ветеранів села Любов'ю Стадник та керівником ансамблю Наталією Канівець, які порадували присутніх чудовим виконанням українських пісень. Після спільного виконання пісні «А мій милий вареників хоче» гостей пригощали варениками з

капустою, картоплею, сиром, гречаниками. Із цікавістю присутні переглянули відеоматеріал про українські звичаї і традиції, який підготувала сільський бібліотекар Тетяна Дзюба. Весь вечір українські пісні перепліталися з веселими жартами, різноманітними конкурсами, запальними танцями. [7]

Із 2015 року у селі Тимченки щорічно відзначається День села. Тож і цього року 29 червня святково прибраний Тимченківський Будинок культури привітно зустрів жителів і гостей на святкуванні Дня села, присвяченого 60- річчю переселення. Усіх гостей свята пригостили запашним короваєм. Голова ветеранської організації М.І. Шара розповіла про історію Тимченок, зокрема йшлося про переселення. 60- річчю тих подій присвятив свій вірш місцевий житель О.Дібрівний.

Шумить Дніпрове синьооке плесо —
То Кременчуцьке водосховище гуля.
Та добре знаю я одну адресу —
Там, де моя прабатьківська земля.
Село Тимченки - рідне і привітне
Бує в зелені дерев і трав.
Нове, квартальне, від шосе помітне —
Хто на степу його побудував.
Були кутки під лісом, під горою,
Біля левад, річища і ріки,
Але тепер усе це під водою,
Й покрило море «низ» той навіки.
А на "низу" вдихали в повні груди
Повітря чисте, свіже і п'янке
Не сподівались наддніпрянські люди,
Що доведеться пережити їм таке.
І подумки згадалося минуле,
В бабусі на очах сльоза бринить,
Коли про переселення почули.
Що будуть у степу спекотнім жить.
Припали на буремне покоління
Війна і відбудова, час звитяг,
Зірвали з «низу», вирвали коріння
Й розкидали насіння по світах,
І розлилося море, і покрили хвилі
Луги й озера, болота й ліси,
І краєвиди зникли, серцю милі,
Й не буде вже такої ось краси.
Шумить, вирує попід берегами
Вода холодна із глибоким дном,
Там, де коріння, сплетене з роками,
Ще проросте добротним тут зерном.
Живе село і хай живе надалі
В мереживі подій, людей, століть!
А ті роки історією стали —
Там, де Дніпрова виграє блакить... [8]

Ідуть роки... Відходять у небуття люди, події, та незмінними залишаються культурні надбання села. З молоком матері передається від покоління до покоління рідне українське слово, проспіване ніжною колисковою, озвучене калиною сопілкою та співом соловейка, воно ввібрало в себе глибину століть і далі буде зачаровувати своєю милозвучністю та неповторністю. Тож хай вічно живе у душах односельців любов до свого рідного села, нехай не міліє душі криниця, а звичаї і традиції продовжують зберігатися в житті наступних поколінь.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови / С. П. Бевзенко. – Одеса, 1975. – 55 с.
2. Ващенко В. С. Полтавські говори / В. С. Ващенко. – Харків, 1957. – 539 с.
3. Енциклопедія Сучасної України – 2006 – т 6 – с. 66.
4. Котух Н. Говори Полтавщини. / Мовознавство, 2010. - 95 с.
5. Світлий Шлях: газ. Чорнобаївського району/ засн. Чорнобаївська райдержадміністрація, районна рада; голов. ред. Микола Чабаненко. - 1986 – 25 лютого, №12.
6. Світлий Шлях: газ. Чорнобаївського району/ засн. Чорнобаївська райдержадміністрація, районна рада; голов. ред. Микола Чабаненко. – 1989- 30 вересня, № 52.
7. Світлий Шлях: газ. Чорнобаївського району/ засн. Чорнобаївська райдержадміністрація, районна рада; голов. ред. Людмила Ляпкало. – 2018- 11 січня, №3 (5625)
8. Світлий Шлях: газ. Чорнобаївського району/ засн. Чорнобаївська райдержадміністрація, районна рада; голов. ред. Людмила Ляпкало. – 2018- 12 липня, №29(5643)
9. Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К.: Наукова думка, 1977. – 200 с.

Дядюра Ірина Миколаївна, учитель української мови і літератури Червонослобідської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 Черкаської районної ради

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

(Цікавий світ діалектних слів)

Анотація. Робота дає уявлення про діалект села Червона Слобода Черкаського району. Дослідження діалектів – це клопітка та досить цікава робота, підсумком якої стали зібрані слова-діалекти, що дозволяють перейнятися повагою і любов'ю до рідної мови. Зроблено спробу зібрати слова живої мови жителів с. Червона Слобода, проаналізувано їх, систематизовано за способами вивчення, укладено словник діалектів.

Нам ці слова пам'ятаються змалку,
закарбувалися ще дитинства.
І я не хочу втрачати згадку,
З увіреного праматеринства.

Земля рідна, рідний край ... Це, перш за все місце, де починається наше життя, це все, що оточує і супроводжує нас у житті. У тому числі і мова. Мова тих, із ким пов'язаний початок нашого життя, хто вводив або уводить нас у складний світ.

Я народилася і живу в селі Червона Слобода Черкаського району. З дитячих років у мові рідних мені людей, односельчан, найчастіше жителів похилого віку, я чую багато незвичайних, але разом з тим яскравих і образних слів, складових лексики говірки жителів нашого села. Згодом я звернула увагу на те, що мова, притаманна корінним старожилам, дуже своєрідна і відрізняється від говірки жителів сусідніх сіл. Як з'ясувалося, діалектна лексика села Червона Слобода недостатньо досліджена.

Вивчити своєрідність «багатоколірного красномовства», народного мовлення мого села, розібратися в значеннях діалектних найменувань, відобразити в слові побут, традиції, тобто матеріальну культуру наших односельчан – це і багато іншого спонукало мене звернутися до цікавої та актуальної теми «У світі діалектних слів. Спогади про бабусю». Матеріалами для роботи послужили власні спостереження і бесіди з місцевими жителями. Чому спогади про бабусю? Раніше я щодня спілкувалася зі своєю бабусею, вслухалася в її мову, багату на діалекти. (Сумую за тобою, твоїми порадами, теплими обіймами. Світла пам'ять тобі!).

Полтавець Ольга Яківна – моя бабуся. Вона мені дуже багато допомагала в житті. Скільки незрозумілих слів пояснювала, як емоційно та цікаво розповідала.

Про заснування села Червона Слобода відомо, що воно було утворене селянами-втікачами в середині XVII століття, які тікали від жорстокого панського гніту. В селі була побудована дерев'яна церква Успенської Богоматері. І до того часу в цій місцевості виникали поселення вільних козаків і селян-втікачів, але вони зазнавали безперервних спустошень від польських магнатів, турецьких і татарських орд.

Спочатку була жива українська мова, діалектна, яка розвивалася паралельно з літературною, церковнослов'янською. З початку XIX століття - формується літературна мова нового типу [4, 66]. Нині українська мова поступово змінює говірку. У більш-менш чистому вигляді вона зберігається у старших поколінь сільського населення. Для значної частини носіїв діалекту характерним є своєрідна «двомовність»: володіючи паралельно і рідним діалектом, і літературною мовою, вони користуються то одним, то іншим, залежно від ситуації спілкування. Це веде до появи змішаних, перехідних форм, так званих «напівдіалектів».

Діалекти – частина народної культури. Наше завдання - зберегти свої витoki. До таких оберігачів традицій, народної культури можна віднести ще одну людину, Купрієнко Ольгу Миколаївну – дивовижну жінку, історика, культуролога. Вона, як ніхто, знає звичаї села. А скільки діалектних слів подарувала вона мені для словника.

Перелік слів, зібраних мною в ході бесід, опитувань, включає діалектизми, що відображають своєрідність господарської діяльності, побуту, звичаїв, культури місцевих жителів; більшість із них пов'язані з землеробством і тваринництвом, основними заняттями населення. Збираючи слова, ми зустрілися з жителями різного віку: тими, хто жив на початку 20 століття, їхніми дітьми, а також спостерігали мову більш молодого покоління.

На основі бесід із ними і з розповідей моєї бабусі я зібрала понад 100 слів. Проаналізувавши ці слова, розподілила їх за такими тематичними групами діалектних слів на основі семантичної ознаки і сфери вживання.

1. Рослинний і тваринний світ:

синявка – сиріжка;
вілок – качан капусти;
бульба – картопля;
корівка – корова;
батун – сорт багаторічної цибулі.

2. Люди:

соседі – сусіди;
братан – брат;
батька – батько
свекров – мати чоловіка.

3. Слова, що характеризують людину:

єгоза – непосида;
замурзаний – брудний;
огрядний – великий, ставний, видатний.

4. Назви житлових і господарських будівель:

зграйка – сарай для худоби, хлів;
льох – погріб;
калідор – коридор;
куть – кухня.

5. Одяг і взуття, особисті речі:

кухвайка – куртка;
чуні – домашнє взуття;
Шалик – платок;
варешки – рукавиці;
тілогрійка – жилет;
обуванка – взуття;
портки – штани.

6. Дії людини:

пильновать – доглядати;
живулька – тимчасовий рядок. Щоб щось зшити на машинці, треба спочатку наживити, а потім цю живульку прибрати. Тоді буде рівно;
издіваться – знущатися над будь-ким;
набатувати – крупно нарізати щось;
тинятися – ходити без діла;
брехати – обманювати;
втовкмачити – втлумачувати;
відшмагати – відлупцювати, покарати фізично.

7. Предмети побуту:

вріпичок – майданчик перед піччю, між гирлом і топкою;
буржуйка – залізна грубка;
рукомойнік – умивальник;
черпак – кухлик;
латка – сковорідка;
діжка – бочка;

ночівля – дерев'яне корито для борошна.

8.Іжа:

лампасейки – цукерки;

трухман – крохмаль, кисіль.

Що ж у мові моїх односельчан особливого? Щоб відповісти на це питання, мною були вивчені наукові статті про особливості діалектів за лінгвістичними рівнями. Я вибрала ті особливості, які притаманні місцевим діалектам Черкащини.

Розглянемо ці лінгвістичні особливості діалектних слів.

I. Фонетичний рівень:

1. Система голосних:

а) Вимова [і,] на місці стародавнього «ять» в слові [ись] – і, [паісь] – поїсти

б) випадіння голосного в закінченні дієслова рісуєш (малює), читаєш (читає)

в) відсікання голосною в закінченні прикметників, займенників : червоне плаття (червоне), товста книга (товста).

2. Система приголосних:

а) [г] вибуховий, який іноді може і випадати: [гдє] – де, [тогда] – тоді, [когда] – коли.

б) Наявність твердих довгих шиплячих: [пращай] – прощавай, [ше] – ще, [вещі] – речі.

в) М'якість кінцевих губних приголосних: восьмь – вісім.

г) Втрата приголосного в кінцевих сполученнях: дасть – дась.

д) Поєднання приголосних звуків [мб] вимовляється як [нб]: Амбар – Анбар.

е) Поєднання приголосних звуків [кт] вимовляється як [хт]: трактор – тра [хт] ор.

II. Морфологічний рівень:

1. Відсутність відмінкових іменників, [скока часу] – котра година, [у ній вим'я-то немає] – у неї вимені-то немає.

2. Вживання займенникових форм у мові однієї особи: Єво ве [шчи] з потяга летять – (його речі), у їй, єво, єйо, їхня.

3. Широке використання частки то: встав-то, їхній-то, щось-то.

Частка –но, яка служить для пом'якшення вимоги, прохання, використовується часто місцевими жителями в говірках «тут», «там»: туди - но, тут - но; суфікса –ся: забруднилися, сміятися, одягатися.

4. Прислівники «туди», «сюди» вимовляються з «а» на кінці: туда, сюда. Прислівники «звідси», «звідти» звучать дуже своєрідно: отсюда або отседа, отседова. Така ж вільність спостерігається у вимові слова «тепер»: тепера, теперка, тапер.

III. Синтаксичний рівень:

1. Вживання дієприслівника в ролі присудка: він не роздягнувшись, що не їв (м) ши, що не спав.

IV. Лексичний рівень:

1. Використання діалектизмів, відсутніх в літературній мові: Сковирну'ться: Він же раніше сковиртнувся, тобто Він же раніше інших помер. Схваті'ть: Ноги у мене схопило, тобто Ноги у мене змерзли. Частка –ка, яка служить для пом'якшення вимоги, прохання, використовується часто в говірках «тут», «там»: туди –ка, тудо –ка.

Деякі збереглися донині у вимові. Поширене звернення до співрозмовника «моя», причому без різниці, якої статі співрозмовник. Звучить це так: «Ну, що ти, моя, там стоїш? Підемо, моя».

А питання «Що?» набуває іншу форму «шо?». З цього виходить: «Ти шо болтаєш?». Так само слова «Класно», «Здорово», «Красиво» замінює слово «Браво». Приклад: «Тобі так браво в цьому костюмі», що означає красиво. Від сусідки почула: «Мені сьогодні браво: нічо не болить», тобто вона почувається добре.

У своїй мові місцеві жителі вживають незвичайні дієслова:

Ранкувати, -ку́ю, -єшл. Проводить утро. О. 1861. III. 18. *На калині зозуля, а на калині сивая, там кує, ноче, ранкує, ніхто зозулі не чує.* Чуб. V. 691. *Де ти, Марусю, де ти, молода, сей ранок ранку вала? Рачкувала я, мої подружечки, у старшої дружечки.* Н. п. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4, ст. 5.

Ратувати, -ту́ю, -єшл. и пр. = **рятувати и пр.** *Хто в Бога вірує — ратуйте!* Ном. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4, ст. 7.

Скрутнути, -ну, -неш, гл. Поворотить, крутнуть. *Скрутнула головою і мовчки вийшла з хати.* Мир. Пов. II. 46. *Поклав на одного коня руку, — той тілки головою скрутнув.* Мнж. 30. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4, ст. 145.

Тхнути, тхну, -неш, гл. 1) Дышать, дохнуть, пахнуть. *Його лице біле... тхнуло щастям.* Левиц. I. 186. *Бог тхне своїм духом, то й не буде його.* Н. Вол. у. *Тхнути мені не дає: роби та й роби, та й роби.* МВ. I. 28. *Тхнуло свіже повітря.* Левиц. Пов. 213. 2) Издавать запах, вонять, гнить, портиться. *Тхне пашня.* Н. Вол. у. *Тхне мулом вода.* Н. Вол. у. *Вода тхне гнилим.* Сквир. у. *Як купити багато яловичини, а літо, то буде тхнути.* Черк. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4, ст. 298 [5, 177].

На території Червоної Слободи існує слово «ссимай». Бабуся мені підказала, що воно має кілька значень: 1. фотографуй; 2. роздягайся. Ссимай мене на паспорт. Ссимай пальто.

Ми спробували скласти текст, використовуючи в ньому діалекти за лінгвістичним ознаками. Чи зрозумієте ось таку промову: «Куди ти преш, ногами шоркаєш, що, не піднімеш зовсім? Шо ноги не витіраєш, бруду-то наперла! Половик зовсім забруднила! Куди поперла! Нічого баньки п'яліть. А ти, брава, відкрий заслінку. Дістань баняк з толчонкою. Збирай на стіл. Ставай, а я шчас прийду?

Досліджуючи говори, ми пізнаємо новий дивовижний світ – світ народних уявлень про життя, що дуже часто відрізняються від сучасних.

Чи потрібно зберігати те, що не входить в літературну мову? Чи втратимо ми що-небудь, якщо не збережемо цих слів? Звичайно, втратимо, і втратимо не менш, ніж втратили б, якби не зберегли ті пам'ятки старовини, які так дбайливо збирають і зберігають у музеях. Неможливо уявити, як зміниться сенс, зміст словника Б.Грінченка, якщо з нього прибрати діалекти. Вони втратять свою оригінальність, самотність.

У кожній говірці безліч виразних, яскравих словесних образів, фразеологізмів. Не можна ставитися до говору своєї місцевості, як до мовної помилки, непорозуміння [3, 17]. Найцінніше в будь-якому діалекті — це слова і мовні звороти, яких немає в літературній мові. Місцеві слова вдало використовують, вони збагачують нашу мову, роблять її неповторною. Ось чому наш борг – зберегти ці безцінні скарби живої народної мови.

Список використаних джерел

1. Бабич Н.Д. Історія української літературної мови. – Львів: Світ, 1993.
2. Блик О.П. Українська мова: Підручник: В 2-ч. – К., 1997.
3. В. Івашин, Я. Радевич-Винницький. Мова і нація. – Відродження, 1994.
4. Панько Т. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. - Л.: Світ, 1992.
5. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : 4-х т.—К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. Том 4.

*Коваленко Вікторія Олександрівна,
учитель української мови та літератури
Софіївської загальноосвітньої
школи I-II ступенів
Черкаської районної ради*

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

Анотація. У статті досліджено говірку села Межиріч та особливості носіїв мови. Аналіз культурного багатства села, розвиток культури та збереження традиції сільської місцевості.

Одним із найактуальніших завдань сучасної лінгвістики є системне вивчення лексико-семантичної структури народних говорів. То що ж таке говірка? Відповідь на це запитання знаходимо у Словнику української мови – говірка це:

1. *лінгв.* Різновид загальнонародної мови, поширений на невеликій території.
2. *тільки одн., діал.* Розмова.
3. *тільки одн., розм.* Манера говорити, вимовляти [3].

Мова села Межиріч належить до середньонаддніпрянської говірки, межа якої проходить через міста: Фастів – Біла Церква – Ставище – Тальне – Новомиргород – Чигирин – Кременчук – Полтава – Зіньків – Суми – Конотоп – Прилуки. В основному це східна частина Черкаської, західна частина Полтавської та південна частина Київської областей, що охоплює такі міста, як Біла Церква, Звенигородка, Черкаси, Канів, Чигирин.[1, 32].

Межиріч – село в Канівському районі Черкаської області, яке розташоване у межиріччі річок Рось та Росава.

Серед притаманних особливостей є й відсутність звука /ф/: |Хведор, Хве|доря, |хвіртка, |хварба, |хвабрика, |хвартух, ку|хвайка, |хундамент, |кохта.

Вагому частку говірки становлять запозичення зі слов'янських і неслов'янських мов, які входили в українську мову на різних етапах її розвитку, починаючи з першої писемної фіксації давніми пам'ятками й донині [2,62].

Визначальним для говірки є запозичення, які прослідковуються зокрема у будівельній лексиці, з німецької (¹кам¹інь, ¹це¹мент, ¹цегла та ін.), польської мов (¹слуп та ін.) і за посередництвом польської мови (¹бл'аха). Мова говірки демонструє активні процеси освоєння іншомовних запозичень. Підпорядковуючись законам української мови, запозичені лексеми зазнають різноманітних асимілятивних змін на фонетичному та лексико-семантичному рівнях (¹мору¹вати, ¹ст¹ройіц':а).

У середньонадніпрянській говірці с. Межиріч номінативні одиниці лексики представлені різними структурними типами. Найбільш поширені однослівні номени, репрезентовані іменниками та дієсловами. Засобом вираження більшості аналітичних найменувань є атрибутивні узгоджені й неузгоджені словосполучення: ¹вап¹но ¹гас'ане, ¹г'іпс ¹випал'аній, ¹глина ¹че¹р'вона та ін [2,22].

Отже, наведений матеріал свідчить про те, що досліджувана лексико-семантична група становить складну цілість. В ядрі лексико-семантичної групи знаходяться загальноновживані лексеми. Більшість лексем у говірці с. Межиріч запозичені з російської мови та активно вживані й зараз. Також вживають невелику кількість запозичень з інших мов, а здебільшого з російської мови. У говірці спостерігаємо процеси освоєння запозиченої лексики, що виявляється на фонетичному та словотвірному рівнях і зумовлює появу варіантів: ¹але¹бастр, ¹л'убастр, ¹ал'ібастіе р; ¹маст'е¹рок. Знаряддя і речі для будівництва досить різноманітні, переважають однослівні назви, які різні за походженням, більшість із них походять з польської — 20 %, німецької — 21 %, болгарської — 15 % та слов'янської — 20 % мов.

З розвитком суспільства змінюється не тільки мова населення, а й культура. Новітня українська етно-культура великих міст поступово просочується на локальний рівень – в село, щоб нагадати людям про ті цінності, які колись ними і були витворені.

Село умовно ділиться на дві частини людей, які готові приймати нову культуру й тих, що ще не готові. Діти позитивно реагують на те, що їм пропонують, а старше покоління з обережністю ставиться до нових ідей, але завдяки роботі та наполегливості дітей вони все одно приходять до цього.

Сільська рада та жителі роблять впевнені кроки, вони активно рухаються до створення нового культурного середовища. Будинок культури практично не знищений, але вже не виконує тієї функції, яку виконував хоча б кілька років тому, а нова активність зароджується на базі школи, вчителів та громади.

Кожного року, традиційно День села межиріччани святкують на подвір'ї сільського будинку культури. Традиційно розміщують свої роботи майстрині-вишивальниці, художники, організовують виставки продукції та накривають святкові столи місцеві підприємства й педагогічний колектив школи. Біля центрального входу будинку культури конструюють сцену, на якій проводять урочисту частину свята й концерт. Для дітей працюють атракціони, які привозять з Черкас, проводять конкурси й змагання.

Обов'язковою традицією святкового концерту є вшанування найстарших жителів села – ветерана Володимира Павловича Ярошенка й Парасковію Іванівну Савченко. Це говорить про те, що громада шанує, поважає і береже своїх старожилів.

Кожного року батьки наймолодших жителів села отримують вітання й побажання здоров'я і щастя їхнім малюкам.

Підприємці та спонсори села завжди готують подарунки для своїх односельчан – запрошують музичні колективи для виступу, зокрема родзинкою свята були пісні у виконанні артистів Черкаського камерного хору "Канон", учасниці жіночого гурту «Мелодії Надросся».

У мальовничому селі Межиріч, що розташоване у межиріччі річок Рось та Росава, на Канівщині, розвивається і набуває своєї популярності проект «Подорож до країни Мамонтландії». Працюють над проектом Лідія Харченко, Вікторія Воюцька та Ніна Пустовойт.

Ідею проекту підказала вже сама історія мальовничого села. У 1965 році, один дідусь, М. Новицький, копаючи погріб у своєму дворі, натрапив на велику кістку. Виявилось, що то були рештки мамонта. У подальшому археологи розкопали залишки трьох жителів, складених з бивнів та кісток мамонтів.

Це історичне відкриття зацікавило науковців: у Межирічі побували і японські, і французькі, і італійські археологи. Жителі села пишаються своєю спадщиною, тому мають свою особливість – на номерних табличках, зображено їхній улюбленець – мамонт. Великий малюнок цієї тварини прикрашає стіну місцевого кафе.

Проте не всі українці знають про це унікально-історичне місце. Тому організатори запропонували в ігровій формі проводити екскурсії для школярів та гостей села. У межах проекту «Сприяння сільському мікропідприємництву в Україні» пощастило побувати в Польщі та отримати великий досвід розвитку таких проектів.

Отже, культурне багатство українське село не розгубило. Приходять нові ідеї, заходи і громада з цікавістю намагається взяти активну участь у всіх діях.

Список використаної літератури

1. Бичко З. М. Діалектна лексика Опілля / З. Бичко. — Львів: Фенікс, 1997. — 160 с.
2. Гриценко П. Діалектологія / П. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. — К., 2004. — С. 149–152 ; К, 2007. — С. 154–156.
3. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980.

*Мелешко Віра Олександрівна, вчитель
української мови та літератури
Авторської О.А.Захаренка середньої
загальноосвітньої школи с.Сахнівка
Набутівської сільської ради Корсунь-
Шевченківського району Черкаської
області*

САХНІВСЬКА ГОВІРКА

Анотація. В статті іде мова про дослідження розмовно-побутової діалектної лексики говірки села Сахнівка Корсунь-Шевченківського району Черкаської області. Основні положення даної роботи можуть бути використані на уроках української мови під час вивчення розділу «Лексикологія».

Досліджувана говірка належать до середньонадніпрянських говорів, які покладені в основу української літературної мови. У ній відбиваються риси, що в основному закріпилися в літературній мові.

Територія Корсунь-Шевченківського району здавна була заселена предками слов'янських племен. Про це свідчать й історичні дані. Люди споконвіку селились на берегах рік, які давали населенню свіжу рибу і воду. В долині річки Рось чорноземні ґрунти і багаті луки, які сприяли розвитку землеробства і скотарства. На лівому боці Росі багато років назад проживали племена, що відомі в початковому літописі під назвою «поляни». В епоху Київської Русі ця територія належала до давньоруської держави.

Назва села Сахнівка походить від імені першого поселенця Сахна. Село розміщене в долині. З правого боку за річкою простяглися ліси, з лівого більше як на 4-кілометри простяглася гора Кисилиха. В кінці Сахнівки височать дві гори Пастушка і Дівиця.

У період існування Київської Русі на горі Дівиці було укріплення Остер. Коли наближалися вороги, жителі Сахнівки, щоб повідомити поселенців біля Канева, вночі на вершині Дівиці палили вогнище, яке було видно більше як на 30 км. Так розказують найстаріші люди, яким оповідали їхні діди-прадіди.

На Пастушці жили стародавні поселення, про що свідчать археологічні розкопки. У землі ще з часів Київської Русі пролежав горщик з золотими монетами, жіночими прикрасами.

На горі Дівиця знайдено золоту діадему з перегородчатою емаллю та колти зі скарбу XI-XIII століття. При розкопках було виявлено уламки криці, частину розтирального жорна, шиферну та керамічну пряслицю, і риболовні гачки з слов'янського поселення.

А в 1956 році в урочищі Гончариха знайдено уламки стін жител трипільських племен, які існували в III-му – II-му тисячолітті до нашої ери, в урочищі Зруби - уламки цегли, якою вимощувалась долівка жител трипільських племен.

На території села Сахнівка знайдені кістки мамонта. Біля села досліджено 32 двори з житлом й іншими будівлями, у яких відшукали знаряддя праці, предмети побуту. В одному з них були такі речі: наральник, коса, жорна, риболовні гачки,

грузило, ключі, мідний і керамічний посуд, мідні браслети та інше, в іншому – наральник, дві коси, ключі, в третьому – наральник, ніж від плуга, коса, ковадло, молоток, обценьки та ін. Ці предмети, їх частини, процеси виготовлення й інше мали відповідні найменування. Численні назви зв'язані з домашнім ремеслом (ткацтвом, прядінням, переробкою сільськогосподарських продуктів, приготуванням продуктів харчування тощо).

КОВАЛДО – 1) залізна або сталева підставка певної форми, на якій обробляється метал, кують металеві вироби; 2) великий молот.

У СУМ: ковадло – 1) те ж значення; 2) одна із слухових кісточок у середньому вусі (людей чи ссавців); 3) частина патронної гільзи, об яку розбивається пістон під час пострілу.

НАРАЛЬНИК – змінна частина робочого органа ґрунтообробних знарядь.

КОСА – це сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя тощо, що має вигляд вузького зігнутого леза, прикріпленого до держака. Держак називають **КІССЯ**. У Словнику української мови ці слова зафіксовані з тим же значенням. Зверху на кісся надівають металеве кільце, щоб прикріпити косу до кісся. Це **НАПЕРСТОК**.

МОЛОТОК складається із ручки і металевої частини. Гостра частина з металу називається **ФАНА**. У Словнику української мови його не зафіксовано.

ТРИБ – шестірня.

У СУМ – триб – технічне.

Словник української мови не фіксує слова **ШАПРУН** – це рухома деталь кривошипних та деяких інших механізмів, що перетворює зворотно-поступальний рух поршня на обертальний колінчастого вала чи кривошипа.

Із цим значенням словник має слово шатун.

У людей старшого покоління можна почути слово **ЦИРУЛЬНЯ**, що означає перукарня. У словнику воно фіксується як застаріле.

Уже ось кілька десятиріч люди перестали користуватися ткацькими верстатами, прядками. Збереглися лише одиниці їх по селах. А багато учнів бачили їх лише в музеях.

Ткацький верстат складається з частин, які мають свої назви:

КОНІ – стояки, на яких кріпиться ткацький верстат. СУМ цього значення не фіксує.

НАКИДНІ – довгі бруски, якими скріплюють коні, щоб не шаталися. У словнику значення слова немає.

НАВОЇ – два вали вгорі і внизу, на які накручується полотно. У СУМ слово має те ж значення.

ШТАК – перекладина через верстат вгорі і внизу, щоб рівно йшло полотно. СУМ слова штак не фіксує.

ЛЯДА – річ для прибивання ниток одна до одної. Через ляду проходять нитки основи.

У словнику те ж значення.

БЛЯТ – це частина ткацького верстата, який зроблений з очерету у вигляді двох паралельно розміщених дерев'яних пластинок.

Слова блят у словнику немає.

НАЧИННЯ – це теж частина ткацького верстата у вигляді нитяних рукавів.

У СУМ з цим же значенням.

ПІДНІЖКА – частина, яка надає рух ткацькому верстату, коли на неї натискати.

Якщо тчуть полотно, то беруть їх дві, а коли рядовину, то чіпляють чотири підніжки.

РЯДОВИНА – груба тканина з валу, що йде на рядна, мішки.

У Словнику української мови підніжка – те ж значення, а рядовина зафіксоване як діалектне.

ЧОВНИК – це деталь з намотаною на шпульку пряжею для прокладання утокової нитки.

ЦІВКА – шпулька для намотування ниток.

Слова човник і цівка є в словнику. Мають те ж значення.

ЦВАК – невеличка паличка з нитками над цівкою.

У СУМ слова цвак немає.

КНИШІ – коліщата із зубами. Словник української мови не фіксує цього значення.

ТОРОЧКИ – нитки для начиння.

У СУМ із цим значенням слово не вживається.

Частини прядки мають також свої назви: стояки, колесо, підніжка, залізна оська, корба, вилка.

КОЛЕСО – дерев'яне коло з дерев'яними шпицями, яке надає рух прядці.

ЗАЛІЗНА ОСЬКА – це стрижень, на кінці якого насаджують колеса. У СУМ є слово вісь.

КОРБА – пристрій з ручкою, яку крутять для надання обертального руху валові.¹

Вилка-дерев'яний стержень, на який надівають катушку.

У СУМ із цим значенням слово вилка не зафіксовано. На катушку намотуються нитки.

Процес обробки ниток складний. У селах в основному робили тканину з конопель. Зібравши коноплі з поля, їх на тиждень намочували водою. Потім висушували і били на **БЕТЕЛЬНІ**, спеціальному станкові, на **ТЕРНИЦІ** терли.

Після чого м'яли ногами, щоб коноплі були м'якшими. Тоді тіпали об стовп - дерев'яний брус або колоду, микали мички на гребінь.

МИЧКИ – пучок конопель або льону, підготовлений для прядіння.

ГРЕБІНЬ – високий дерев'яний стояк із зубцями, на який насаджується пряжа при ручному прядінні.

Мотають нитки на **МОТОВИЛО** й одержують **ПІВМІТОК**, тобто 20-30 пасом.

Півміток одягають на **ВИТУШКУ** і перемотують нитки на клубки. Клубки снують на **СНІВНИЦЮ** – пристрій, на якому снують основу якої-небудь тканини. Нитки із снівниці чіпляють на верстат.

На початку ХХ століття територія села Сахнівка належала княгині Лопухіній. Там, де закінчується гора Кисилиха, було її господарство – економія, а де зараз простяглися поля, були її луки.

Місце, де колись стояли економівські вози, назвали **ВОЗВОЗОМ**. Тепер там колоситься пшениця, ростуть буряки, кукурудза. Та це місце знають під давньою назвою.

Минули десятиріччя. На місці князівської економії був побудований молочно-тваринницький комплекс. Але слово «економія» закріпилося за назвою полів.

У селі розвинулися нові традиції, появилися нові назви. Та те, що виникло колись давно, добре закріпилося у мовленні.

У селі кілька вулиць: Центральна, Героїв майдану, Молодіжна, Захаренка та інші. Але жоден житель не назве їх так. Ці самі вулиці називають так, як колись давно називали наші діди-прадіди: Канава, Зарудівка, Голопузівка, Середня, Греблянська. Залишилися й назви за вуличними прізвищами, кутками. І більшість односельців швидше покажуть хату не за прізвищем, а за прізвиськом. Воно зберігається у кожного як друге.

Наприклад, Олійник-Шпак,
Савченко – Грек,
Таран – Бульба,
Огілько - Пшоник
Кириленко – Каганець.

Раніше у сім'ї було багато дітей. Батько давав їм землю і вони будувались біля нього. Утворювались цілі кутки: Бульби, Шандрюки, Пшоники.

З кожним роком у говірці села Сахнівка стираються місцеві діалектні відмінності, повсюдно поширюються літературні норми. Це наслідок зростаючої освіченості населення.

Село велике. У ньому проживають люди, що закінчили середню школу, училище й інші середні спеціальні навчальні заклади, вузи. Мова молоді й інтелігенції в основному літературна. Це зумовлюється високим рівнем розвитку культури, оволодінням жителями літературною мовою через школу, пресу, радіо, кіно тощо.

Список використаних джерел

1. Академія наук Української РСР. Українська історична та діалектна лексика.- К.:Наукова думка, 1985. – С. 80-105.
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія, - К.: Вища школа, 1980, - С. 3 – 38.
3. Глуховцева К. З народного джерела: Говори української мови/ Катерина Глуховцева: [відп. за вип.. О.Лісовий].-К.: ТОВ Праймдрук. 2012.
4. Жовтобрюх М.А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів/ М.А. Жовтобрюх// Мовознавство.- 1973.- №1.-С.3-15.
5. Матвіяс І.Г. Взаємодія діалектної лексики української літературної мови і територіальних діалектів.- Мовознавство. – 1985, №2
6. Матвіяс І.Г. Українська мова і її говори/ І.Г. Матвіяс.- К.: Наукова думка 1990.-168.
7. Сучасна українська мова/ За ред.. Пономарева О.Д. - К.: Либідь, 2001. – С.75 - 78.

*Полюга Людмила Михайлівна,
учитель української мови і літератури
Молодецької загальноосвітньої школи
I – III ступенів Маньківської районної ради*

ГОВІРКА НАШОГО СЕЛА

***Анотація.** У статті викладено опис особливостей говірки села Молодецьке Маньківського району. Закцентовано увагу на діалектизмах, суржыку, просторічних словах і емоційно – експресивній лексиці, що використовуються.*

*Прислухайтесь, як океан співає -
народ говорить.*

М. Рильський

Посилення уваги до вивчення лексики завжди викликане самим життям. Словниковий склад української мови надзвичайно мінливий унаслідок впливу суспільного розвитку. Черкащина – специфічний регіон щодо лінгвістичного характеру, оскільки це зона міждіалектних контактів. Актуальним залишається дослідження словникового складу нашої області, зокрема Маньківського району. Потреба у достовірному фактичному матеріалі для сучасних лексикологічних студій визначили мету нашої роботи: ввести в науковий обіг матеріали польових спостережень, проведених у селі Молодецьке, і розширити існуючі досі уявлення про цю місцевість.

Діалектні слова, які вживаються на даній території, можна поділити на групи за значенням:

- лексика, пов'язана з характером місцевості: *болото, підгір'я, обрив, глинище, беріг;*
- сільськогосподарські культури: *бараболя (картопля), кабак (гарбуз), бурак (буряк), сояшник (соняшник), люцерія (люцерна), клевер (конюшина), гоїрки (огірки), кукуруза (кукурудза)*
- сільськогосподарське знаряддя: *таблі (вила), чапа (сапа), круподерка (пристрій для виготовлення круп);*
- тваринництво: *коняка, первістка (корова першого отелення), ялова (корова, що залишилась нетільною), королі (кролі);*
- рослини (квіти), дерева: *паністки (нагідки), косирки (сокирки), зірки (айстри), аргонія (жоржина), рожса (мальва), роза (троянда), спорішки (порічки), шовковня (шовковиця);*
- транспорт: *тачка (ручний віз), підвода (дерев'яний віз), самокатка (велосипед);*
- будівництво: *катрага (місце для зберігання сільгоспреманиенту), шопа (хлів), поднавес, козилок, причілок (частина стріхи, яка виступає над стіною), кирниця (криниця), віранда (відкрита з боків або застлана прибудова до будинку), прип'ік (площина перед отвором печі під коміном), нужник (туалет), лавка (магазин), больниця (лікарня), клямка (дверна ручка), льох (підвал), патики (тоненькі дрова);*
- меблі та ін.. хатні речі: *табуретка (стілець), кровать (ліжко), лежанка (місце біля груби), цідилок (спеціальне сито для проціджування чогось), друшляк*

(посудина з дірочками для проціджування або протирання чогось), кварта (кружка), шкафа, шифанер (шафа), радіюшка (доріжка), радно (рядно), ковйор (тканий барвистий виріб), махлачка або мантачка (мухобойка), заслонка (коротка занавіска на вікні), бадя (велике дерев'яне відро), баняк (чавунний горщик), слоїк, бутильок (банка), блюдичко (маленька посудина для десертних страв), ворок (мішечок для віддушування сиру), тарафінка (скляна посудина для спиртних напоїв), сороківка (пляшка — 0,25 л), драпак (віник), зеркало (дзеркало), кантир (вагомір на пружинах), миска (тарілка), мисник (шафа для посуду), балія (велика металева посудина для купання), ночови (ночви), рептух (широкий неглибокий мішок для годівлі коней у дорозі, откритка (листівка), витирачка, різинка (гумка);

- одяг, взуття, прикраси: кухвайка (теплий зимовий одяг), галош (вид взуття на дощ), гануча (кусок тканини, якою обмотують ногу), каптур (капюшон), картуз (кепка), кісник (шнурки із тканини для вплітання у волосся та зв'язування косичок), каралі (намисто), лєнта (стрічка для волосся), бурки (вид взуття), шльопанці (вид взуття), сапожки (жіночі чобітки), ширінька (розріз у штанах), ковтки (серезки);

- сім'я, спорідненість, свояцтво: готчим (вітчим), молодуха (молода), молодик (молодий), буярин (свідок на весіллі), дружка (свідок на весіллі зі сторони молодої), світилка (свідок на весіллі зі сторони молодого); дядина (тітка по дядькові), приймак (чоловік, що живе в приймах у жінки), хресна (хрещена) або хресний (хрещений), хранці (малі діти);

- їжа, напої: затірка (страва з борошна), закуска (страва з картоплі і капусти), самогонка (спиртний напій, який женуть самі), бурачиха (спиртний напій із буряка), маля совка (спиртний напій із маляси), хриновуха (горілка з хроном), бовтун (яйце без зародка), жарана бараболя (смажена на сковороді картопля), густа бараболя, топчака (варена і товчена картопля), тушана капуста (страва з капусти), підпалок (корж, спечений на сковороді чи в печі), бараболник (картопляник), бужиніна (запечене м'ясо), шкварка (смажене м'ясо, сало), цілушка (окраєць хліба), зажарка (смажена на сковороді цибуля на олії чи салі), лушпайка (шкаралупа), сігарета, папіроса (цигарка); зернята (насіння соняшника), колотуха (ряжанка), смаження (жарені яйця); голія (олія); госеледець (оселедець), голадок (млинець);

- риси людини: боягуз, забувака, лоботряс, ябіда, лидацо, замазура;

- анатомічні назви: кендюх (живіт), почки (нирки), хвізіномія (фігура);

- явища природи, стан: заграва (захід сонця на небі), гроза, злива, залива (сильний дощ), спека (дуже жарко), засуха (суха погода, відсутність дощу), мряка (дрібний дощ), слякоть (сльота), гожеледиця (ожеледиця); душно (жарко), парить (перед дощем), калябатина (калюжа) ;

- документи: митрика (свідоцтво про народження);

- різне: розвідник (розведений чоловік), гамузом (як-небудь), вибрики (видумки), носю (ношу), ходю (ходжу), цибати, скакати (стрибати); чапаю (сапаю),

на ню (на неї), зробити наганяй (насваритися), любовник (коханець), сьодні (сьогодні), осьо, осього (ось), дати причуханки, читати мораль (сваритися), проб роїти (щось утворити), заким прийду (поки прийду), гайда, скорей – швидко, покушати (попробувати), теперечки (зараз), іти на вулицю (іти до дівчини чи хлопця, що подобається), ходила в село (була в центрі села).

Досліджувана нами говірка за своїми особливостями є східноподільською з окремими рисами середньонаддніпрянського говору південно – східного наріччя. Взаємонакладаються *подільські* елементи:

Фонетичні особливості:

- помітне наближення /o/ та /y/ перед складом з наголошеним /y/, /i/: [коло́туха], [кучу́гура], зрідка характерне «укання»[бу́тінок];
- дзвінкі приголосні в кінці слів і в середині перед глухими зберігають свою дзвінкість ([мо́роз],[ко́лодка]), хоч спостерігаємо оглушення [ќрушка], рідше одзвінчення (немає *гавтобуза*);
- у кінці слів і складів лише твердий /p/([бу́ра], ќрадно́);
- відсутність подовження в іменниках середнього роду:[по́лудня́]
- після губних та р з'являється м'який /н'/ або /л'/ :[мн'асо], [здо́ровл'а];
- уживання приставного /г/:[го́л'ї́я];
- сполучення звуків с'в, ц'в вимовляються твердо:[сві́т];
- асиміляція приголосних : фрикативний [в] замінюється сонорним [м]:[р'і́мний], гіперичним до цього явища є зміна [м] на [в]:[ковба́йін];
- широке функціонування фонем /г/:[та́блі], [гарах'і́нка];

Морфологічні ознаки:

- іменники жіночого роду в орудному відмінку мають закінчення -ою:[па́лиц'о́йу];
- іменники чоловічого роду II відміни в орудному відмінку мають закінчення -ом:[дош'чо́м];
- суфікс -іщ- замість -іш- при творенні вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників: [б'і́л'і́шчий];
- стягнені форми займенників: *мої, твої* (замість *моєї, твоєї*);
- вживання інфінітива на ти: *робити, носити*;
- у першій особі однини теперішнього часу дієслів I дієвідміни немає чергування /д/,/т/,/з/,/с/ із відповідними шиплячими:[х'од'у],[но́с'у];
- твердий /т/ у закінченнях дієслів III особи однини і множини теперішнього часу, II особи множини наказового способу:[в'одит], [каж'і́т];
- заміщення у пасивних дієприкметниках минулого часу суфікса -ен- на -ан-:[ж'араний];
- вживання ш замість щ у сполучниках: *шо, шоб, для того, шоб, тому шо, через те, шо*.

Середньонаддніпрянські елементи

Фонетичні особливості:

- люди старшого віку твердо вимовляють:[сті́л];
- /хв./, /х/ замість /ф/: [хвут'бо́лка], [к'охта];
- відсутність африкат: [кукуру́за].

Морфологічні ознаки:

- закінчення –ів замість нульового закінчення в родовому відмінку множини іменників I відміни: [хат'і́в];
- паралельне вживання складної і складеної форм майбутнього часу: *буду казати – казатиму*;
- закінчення –ют замість –ят у дієсловах II дієвідміни в III особі множини:[до́йут];
- вживання прислівників займенникового походження: [н'і́гбе], [тубо́йу].

В усному мовленні молодечан різного віку відбувається масове вживання суржику. Серед найбільш поширених слів є такі: *магазин, садик, всігда, тіліфон, комбінізон, таблетки, тілівізор, вілосіпед, сікунда, врем'я, одкрити, часи, письмо(лист), квартира, стройка, карандаш, приглашати, получить, первый, прихожа, оп'ять, столова, заказати, блюдо, вилка, бутылка, некоторі, бивший, врач, лічитись, бумага, понімати, невдобно, пожалуста, спасіба, нада, поняв, например, прімер, еслі, тіпа, любий(будь-який), фамілія, браслет, маліна, діван, бистро, клубніка, розстроїтись, холодільнік, настроєніє, сапожки, стіральна машина, коври, стікло, забор (тин), цвєти, пічєньє, канфєти, кампот, білет, проєзд, канєшно, мнєніє, город (місто), пріятний, прохладно, запомнити, свадьба; скільки часов, слідуюча остановка та ін..*

Від ситуації мовлення, від учасників, а особливо від ступеня їхньої мовної культури залежить уживання в селі просторічної лексики, до складу якої належать вульгарні, лайливі слова і словосполучення. Наприклад: *тріпло – про того, хто багато говорить; на пожарніка здає – про того, хто багато спить; пика, морда, мар миза, писок – обличчя; темби – губи; баньки – очі; ратиці, клешині, тернеги – руки або ноги; зміюка, гадюка підколодна, паскуда, падлюка, скотина, свиня, собака, кобила, скажене, вредіна, роздзява, паршиве, телєпень, гад, ідіот, балбес, чортяка, сволоч, наволоч, убоге - погана людина; шльондра, путана, простітутка, гуляца, гульона, потаскуха, волочающе, курва – про людину легкої поведінки; тичка, дилда, гиялка, поплавок, жирафа, швабра, драбина – висока людина (висока, як тополя, дурна, як бараболя); опецьок, пуцьвірок, піндік – людина, маленька на зріст; шпилька, сухорєбрик, доска – худа людина; жирова, свиня, кабанюра, сало – м'ясо-комбінат, жир – трєст, пончик – повна людина; бичка, бичара, бикота, бидло, берко, бурмило – велика на вигляд людина; дирчик – мотоцикл або хтось малий і худий; притирок, придурок, пришибляне, намахане, прибите, зашмондяне, чокнуте, прибамбахане, малохольне, довбануте, безмозгле, ненормальне – несповна розуму; ставний, бравий – гарний; заглемега, бомж, нираха, лобур – неохайна людина; розжиріла, розкабаніла, рознесло, розтаскало, розперло – про людину, що поправилаь; тембатий – губатий; салабон, солдафон, салага – солдат; тринькати гроші – витратити; розтелєпа – роззява; забулдига, п'яндиличка, алкан, бухарик – алкоголік; нажертися, набратися, нализатися – напитися спиртного; радіво – радіо; ахтобуз – автобус; жилетка – жилетка; гаплик – кінець чомусь; припертися, присунути, приволоктись, прихатись – прийти; тамнягати, тріццати, твездіти – говорити; тарахтілка, триндичиха, ляпалка – про того, хто багато говорить; тарадайка, корито, корч – автомобіль; репенитися, гарлапанити, дертися, лементувати – кричати: храницузи – французи; плєнний – полонений; вілосіпед, велік, лєсік – велосипед; мопік, жуужик – мопед; іден – один; штири – чотири; скавічати, заводити, вити – співати; здохнути, скопититись, простягнути ноги – вмерти; кахикати, бухикати, гавкати – кашляти; танцульки, дискоскачки – танці; навєзькатись, намаюситись, натвєзятись – нафарбуватись; сомплі – соплі; пчихати – чхати; валькувати, перти, – їсти; нажертися, напхатися, натовктися – наїстися; хальва – халва; праніки – печиво; помидори – помідори; мітьола – матіола, каклєти – котлєти; пілімені – пельмені; морозіловка – морозильна камера; морожено – морозиво; подліва – підлива; камхворка – конфорка; хіхікати, заливатися – сміятися; шиколад – шоколад; бінзін, більзін – бензин; кохта, джемпир – кофта; світир – светр;*

тухлі – туфлі; капішон – капюшон, холодрига – холодна пора; завучка, завпед – заступник директора школи; математичка – учитель математики; зубнік – стоматолог; медічка – медична сестра; дочорта, достобіса, дохрина – багато; нічорта – нічого немає; варнякати, лепетати, балакати, телепати язиком, молоти язиком – говорити; перти – нести або далеко йти; шльомбати, чимчикувати – йти, завіруха – завірюха; кимарити – дримати; занавіски, фіранки – штори до половини вікна; бруки – штани; юбка – спідниця; піжак – піджак; канхвети, сосалки – цукерки; прикалдичити, шаляхнути – прибити; шльопнути, лусьнути, гепнути, увалити, заїхати в морду – ударити; наваляти, дати турки, дати люлей – набити; стирити, свиснути, поцупити, стацити – украсти; канючити – просити, розприндитись – розсердитись; на халєри воно тобі – для чого воно тобі здалося; з поїзда випав – про того, хто проживає у селі родом з іншої місцевості; довбанутися, тронутися – можна з розуму зійти; періциць, зарядило – іде сильний дощ; доканати – довести до чогось (до ручки); подулити – сходити в туалет; зливай воду, туши світ – кінець чомусь.

Певну частину місцевого населення становлять школярі та студенти. Для них характерним є використання у мовленні сленгової лексики, непостійної та плінної. Серед сленгомовців можна почути такі лексеми: чувак, чел, штріх – хлопець; тьолка, тьорл, бджілка – дівчина; родаки, предки, старий і стара – батьки; кльово, чотко – добре; прикольно, класно – гарно; спокуха – спокійно; красава – гарна людина; стрьомно – страшно; фіолетово, по барабану – байдуже; точняк – точно; в натурі – насправді; стопе, харе – зупинитися; борзий – крутий; травонутися – отравитися; шарити – розуміти; хирячити – виконувати якусь дію; паритися – переживати; стібатися, третірувати – знущатися; не врубатися, не вдуплитися – не зрозуміти; бомбанути, стирити, гопнути – обікрасти; напругати – заставляти; захарити – замучити; капєц – кінець; я в шоці – я здивований; у трансі – переживати; тачка, телега – автомобіль; фейс, пачка, харя – обличчя; хавало – рот; галіміий – поганий; бакси, лями, капуста, табло, бабки, зелені, штука, лимони – гроші; мітинг – зустріч; спіч – розмова; клікуха, поганяло – прізвисько; собутильники – друзі, потухати – сміятися; наклюкатися, надрінькатися – напиться спиртного; викарабкатися – вийти з ситуації; голяк – нічого не має; шузи – кросівки; діскач, булкотряска – дискотека; музон, попса – музика; наколядувати – назбирати; клешні – руки; локатори – вуха; закрити балкон, прикрити піддувайло, гланди, заткнутися – замовкнути; просадити, пропити гроші – витратити їх; башиню знесло – щось зробилось комусь; горючка – спиртне; труби горять, сушняк, сушить – стан після випивки; алконавт – алкоголік; ганделик – магазин, у якому продають спиртне; гуторити, базарити – говорити; ящик – телевізор; хавчик – їжа; ядроний – міцний; завалитися до когось – прийти в гості; махач – бійка; кабіна, баняк – голова; гарцювати, батрачити – працювати; найжджати – мати претензії; не фарт, не везуха – не щастить; бацили, сіги – цигарки; водяра, бухло, горючка – горілка; головняк – неприємності; лопата, кірпіч – великий за розміром телефон, рукомийник – умивальник; звалити на хату – піти додому; жмот – жадібний; оранка – сон; уважуха – повага; чухати – чистити; штиняє – смердить; причалити – приїхати; накрити поляну – накрити стіл; шмон – перевірка; покєда – пока; воскреснути – проснутися; базар – розмова; галюніки, белочка – галюцинації; компасірувати мозок, наярувати – набридати; рулити – керувати; телитися – роздумувати, відтягувати час; лажса, фуффло – щось

погане; напружати – змушувати, фоткатися – фотографуватися; мобіла – мобільний телефон; розслабуха – розслабитися; засвітитися – показатися; змотатися – швидко кудись піти чи поїхати і повернутися назад.

Відкритий характер у мовленні місцевого населення має емоційно-експресивна лексика. Слова вставляються у репліки мовцями без певної системи. Вибір їх залежить від потреб спілкування. Більша частина цього виду лексики виражає емоції зниженого характеру (жартівливості, доброзичливості, насмішки, фамільярності, іронії): *мамуся, мамочка, мамця, татко, татусик, татусько, батечко, пап'як, бабуня, бабуся, бабця, бабка, дідик, дідусь, дітки, діточки, маленький малесенький, малюсінький, маніпусінький, мініатюрний, голубонька, дороженький, дорогесенький, золотце, сонечко, зайчик, зая, киця, кицюня, куколка, красунька, горобчик, бабера, дідуган, дідище, здоровило, бурмило, кобиляра, зміюка, чортова душа, скотиняка, макітра (голова), остолоп, бєлка, глиста заморишна, іщадьє ада, третій глаз тощо.*

Зібраний та проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що його застосування задовольняє естетичні потреби користувачів, привертає увагу до лексичного складу конкретного населеного пункту, сприяє формуванню та збагаченню літературної мови і розширює уявлення про наш край.

Список використаних джерел

1. Атлас української мови. – К.: Наукова думка. – т.1.- 1984.-786 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. – Київ : «Вища школа», 1980. – 247с.
3. Гриценко П. Ю. Мови чисті джерела / П. Ю. Гриценко // Культура слова. – 1983. – Вип. 25. – с. 32-35
4. Мартинова Г.І.Лінгвістична географія правобережної Черкащини.-Черкаси, 2000.- 265 с.
5. Непійвода Ф.А.Діалектні риси говірок Черкащини(фонетика)//Краєзнавство Черкащини.Вип.5.- Черкаси,1996. – С.73 – 77.
6. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. – Київ: Либідь, 1993. – 248 с
- 7 . Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференція української мови. – Київ: Критика, 2005. – 464 с.

*Сайфудінова Ганна Петрівна,
учитель зарубіжної літератури
Худяківської загальноосвітньої школи
Черкаської районної ради*

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

***Анотація.** У статті розглянуто проблему доцільності вивчення говірки рідного краю як компонента живої розмовної мови. З'ясовано джерела формування місцевої говірки жителів села Худяки Черкаського району в різні історичні періоди. Мовні одиниці місцевого діалекту класифіковано відповідно до їхніх назв та лінгвістичних особливостей.*

Говірки як особливий колоритний пласт української розмовної мови здавна цікавили дослідників. Це було зумовлено насамперед їхнім місцем і значенням в історії формування української літературної мови, яка завжди збагачувалася цілющими джерелами народних говорів, розширюючи завдяки цьому свої виражальні та стилістичні можливості. Цей процес не припиняється й сьогодні, виявляється у нових формах, що органічно синтезують особливості функціонування діалектної мови на різних її структурних рівнях. На думку дослідників, «народнорозмовна мова – це невичерпне, вічнодіюче джерело, з якого постійно надходить поповнення, і на основі якого відбувається процес оновлення літературної мови» [4, 4].

Говірка – найдрібніша діалектна одиниця, що охоплює мову одного, зрідка кількох однотипних із мовного погляду населених пунктів, між якими немає територіально виражених відмінностей у мові. Вона являє собою цілісне мовне утворення без мовних відмінностей [1, 6].

Словник української мови подає такі значення слова «говірка»:

1. лінгв. Різновид загальнонародної мови, поширений на невеликій території. Місцеві говірки мають свою граматичну будову і основний словниковий фонд, принаймні на певних етапах свого розвитку, поки вони не розчиняться в загальнонародній, національній мові (Літературна газета, 7.IX 1950, 3).

2. тільки одн., діал. Розмова. Говірка на вулиці, тупання; ворота рипали, віконця стукали; усе чула Галя... (Марко Вовчок, I, 1955, 155); Кобзар чув приглушену говірку людей (Натан Рибак, Помилка..., 1956, 156).

3. тільки одн., розм. Манера говорити, вимовляти. З себе була [пані] висока, огрядна, говірки скорої, гучної (Марко Вовчок, I, 1955, 258); Дід ніколи не калічив мови, розмовляючи з ним [онуком], не пристосовувався до дитячої говірки, а серйозно й статечно бесідував, як це робив не з кожним і дорослим (Юрій Яновський, I, 1958, 432) [8].

Важливим об'єктом дослідження в сучасному мовознавстві є діалектна лексика (говірки). Незважаючи на те, що за останні роки зібрано значний фактичний матеріал, проведено аналіз різних шарів лексики українських говорів, однак значна частина словникового складу ще недостатньо вивчена. Значущість лексичного складу народних говорів викликана необхідністю більш досконалого дослідження мовних особливостей окремих говірок, його системної організації, взаємовідношень словникового складу різних діалектів.

Методологічною базою дослідження говірки села Худяки Черкаського району послуговували праці В. Ганцова [2, 56–57], І. Магрицької [6, 35–36], Г. Мартинова [3], І. Матвіяса [7, 3–9].

Вивченню особливостей говірок Черкащини сприяло те, що вони неоднорідні у діалектному відношенні: «центральна частина належить до середньонаддніпрянського діалекту, західна периферія є зоною контактування середньонаддніпрянського й подільського говорів відповідно південно-східного і південно-західного наріч, у північній частині помітні риси поліських діалектів, а в східній та південній – виявлено сукупність явищ, притаманних різним говорам української мови» [3, 3].

Село Худяки Черкаського району розташоване у центральній частині Черкаської області, отже на його території переважає середньонаддніпрянський діалект.

Діалектні мовні одиниці жителів села Худяки були виокремлені із усного розмовного мовлення осіб старшого покоління (найстаріша учасниця 1923 року народження) та учнівської молоді.

Перша писемна згадка про село Худяки датується 1649 роком. Перша картографічна згадка про села Худяки і Талдики зустрічається на карті французького інженера Боплана: " Карта представляющая Малоросию под владением Польским составленная в начале XVII века инженером Бопланом".

Першу графічну згадку про села Худяки і Талдики можемо побачити на малюнках французького військовополоненого художника та етнографа де ля Фліцца в альбомі "Методико-топографічний опис Державних маєтностей Київської округи..." за 1854 рік. Але всі ці згадки, а особливо з першої половини XVII століття, не є датою утворення сіл Худяки і Талдики. Існували наші села набагато раніше [5]. І через віки збереглися у сучаснім говорі худячан такі архаїзми:

лати – теплий захисний одяг узимку;

щити – збита із дерева площадка, яка служить для збільшення висоти, або ж це загородка для чогось.

Заслуговує на особливу увагу тематична група лексем, які сформувалися як історичні докази окремих етапів розвитку села Худяки та доповнили місцеву говірку.

Із незапам'ятних часів на високих дніпровських кручах, понад Талдиками та Худяками, пролягав торговельний шлях, що сполучав укріплені придніпровські міста Черкаси, Чигирин, Крилов та славне військо Запорізьке. Цим Крилівським шляхом проходили зі своїми повсталими полками козацькі гетьмани Тарас Федоровича (Трясило), Бута (Павлюк), Остриця та славний Богдан Хмельницький. Козацькі часи закарбувалися в пам'яті моїх односельців такими мовними одиницями:

крилівське або широке – траса Черкаси – Чигирин.

Згідно з планом п'ятої п'ятирічки (1951-1955 роки) на Дніпрі в районі міста Кременчук розпочалося спорудження гідроелектростанції і утворення для цього величезного водосховища. Села Худяки і Талдики, що були розташовані поруч, як і багато інших, потрапили в зону затоплення і підлягали обов'язковому переселенню на нове місце. Переселення розпочалося в 1956 році, причому ці два села об'єднали в одне, зберігши назву для новоутвореного – Худяки. Пройшло вже більше шістдесяти років з того часу, але і сьогодні побутують слова-спогоди про села над Дніпром. Це на сьогодні вже історизми, які властиві як лексеми лише для мовлення

мешканців сучасного села Худяки. Хоча при переселенні об'єднали дві громади але і донині переселенці та їхні нащадки зберігають мовні особливості своїх поселень і свої назви за місцем проживання – худячани і *талдичани* – нащадки тих людей, що жили у селі Талдики, *талдицька сторона* села Худяки – уявна територія від центра села до виїзду на місто Черкаси.

Старі села мали цікаве географічне розташування: село будувалося на берегах Дніпра та його притоки Йовтух, а колгоспні поля були за 5 - 6 км у степовій зоні. Це сформувало відповідні мовні компоненти:

нанизу, за піском – у старому селі,
нагорі – у новому селі,
на степу – побудуватися там, де був степ.

У старому селі хати розміщувалися не квартально, а по кутках і здебільшого там жили родичі. При переселенні житла будували по кварталах і перевага надавалася будівництву за згодою, хто біля кого бажає будуватися, і це знову здебільшого сусідами були родичі. Таке поселення в нових реаліях люди також стали називати *кутком* на означення вулиці.

Сьогодні люди різного віку, від старожилів до малюків, знають та використовують ці мовні одиниці.

Процес переселення був досить тяжким для людей і про це говорять переселенці так:

ішли одбувати – відробляти тим, хто допомагав;
наси́па возити – завозити землю під фундамент;
кожен день і *ряда* – справа;
коні тоді були *перевозна галузь* – перевозили кінями;
приїжджали із *города грамотіяки* – зневажливе ставлення до агітаторів переселення.

Інший досліджуваний матеріал був згрупований тематично та за мовними особливостями.

Тематичне розмаїття мовних одиниць говірки жителів села Худяки виявляється у їхній семантичній типології: назви, пов'язані з

- 1) *будівництвом, будівлями, будівельними матеріалами,*
- 2) *розвитком транспорту,*
- 3) *рослинним і тваринним світом,*
- 4) *продуктами харчування,*
- 5) *одягом та взуттям,*
- б) *народними традиціями.*

Розглянемо лексеми на означення будівлі, будівництва, будівельних матеріалів:

худаминт (фонет.), *приспа* (лексичн.), *підвалина* (стиліст.) – фундамент;
хатнище (морфол.) – місце, де була хата;
хижа (лексичн.) – комора;
велика хата (лексичн.) – зала;
прицеп, достройка (лексичн.) – веранда;
пічурка (лексичн.) – заглиблення у стіні;
повітка (лексико-семант.) – відділення у сараї для дров та сільськогосподарського інструменту;
врем'янка (лексико-семант.) – відділення у сараї, призначене для проживання;
загорода (лексико-семант.) – приміщення для утримання корів;

криша (лексико-семант.) – дах;
верх, труба (лексич.) – димар;
магазин (фонет.) – магазин;
генделик, забігайлівка (лексич.) – кафе, їдальня;
ряма (фонет.) – віконні рама;
база (лексико-семант.) – колгоспний двір;
цигличка (фонет.) – цегла;
роствор (лекс.) – будівельний розчин;
банкрат (фонет.) – домкрат;
прихалабок (лекс.) – тимчасова добудова;
косяки (лекс.) – одвірки;
плямка (лекс.) – двірна ручка;
піл, діл (лексико-семант.) – підлога.

До тематичної групи, яка називає транспортні засоби або способи їхнім управлінням, віднесли наступні мовні одиниці:

лісопед, лісапед (фонет.) – велосипед;
ахтобуз (фонет.) – автобус;
драчка (лексико-семант.) – старий велосипед;
драндулет (лекс.) – мопед, моторолер;
тачка (лексико-семант.) – двоколісний візок;
движок (лексико-семант.) – мотор будь-якого механічного засобу;
цоб (лексико-семант.) – команда на означення «зупинитися»;
цабе (лексико-семант.) – команда на означення «зрушити з місця».

Особливу групу в говірці худячан утворюють лексеми, що називають представників рослинного і тваринного світу. До них належать наступні мовні одиниці:

Жи́ди – горобці;
о́юни (фонет.) – в'юни;
ціла корова (лекс.) – одна корова у господаря;
одна нога корови (лекс.), *пів-корови* (морфол.) – одна корова належить двом господарям;

четверта нога корови (лекс.) – одна корова належить двом господарям;
обрікоси (фонет.), *жерделі* (лексич.) – абрикоси;
сині (лексико-семант.) – баклажани взагалі, навіть білі;
чорнушка (лекс.) – насіння цибулі;
павоня (лекс.) – жоржини;
півні (лексико-семант.) – целозія гребінчаста;
півники (лексико-семант.) – іриси;
пшінка (лекс.) – кукурудза;
спичак (лексико-семант.) – зломлена гостра стеблина;
шпильки (лексико-семант.) – сухі опалі соснові голки.

До тематичної групи з означенням продуктів харчування належать такі мовні одиниці місцевої говірки:

маняшка (морфор.) – манна каша;
мурца (лекс.) – овочеве рагу;
мининник (лекс.) – пиріг до дня народження;
макорженики (лексико-семант.) – будь-яка випічка з маком, що подається на поминках;

канун (лексико-семант.) – солодкий напій, який подається першим на поминках;

ліпльошка (лекс.) – виріб із прісного тіста, який вийшов невдало;

щипавці (лекс.) – галушки;

кльоцки (лекс.) – переварені галушки чи пельмені.

На означення назв взуття та одягу зафіксовані наступні лексеми:

обуванка (лекс.), *взуванка* (морфор.) – взуття;

кірзаки (лекс.) – грубе взуття;

лапті, сандалі (лексико-семант.), *шкрябани* (лекс.) – легке літнє взуття;

рам'я (лекс.) – драний, зношений одяг.

У дослідженні виділена незначна кількість мовних одиниць на означення народних традицій:

гробки, грібки (морфор.), *гробики* (лексико-семант.) – кладовище, а також після великодні поминальні дні;

ворітне (морфор.) – викуп молодої перед воротами.

У розмовному мовленні реципієнтів виділено поза тематичні лексеми, які класифіковані лише за лінгвістичними ознаками. Виділені такі споріднені для багатьох слів мовні особливості: *фонетичні, лексичні, лексико-семантичні, морфологічні та стилістичні*.

Фонетичні особливості зафіксовані в таких словах:

красіву – красиву, *зіма* – зима, *зімувать* – зимувати, *центир* – центр, *Йван* – Іван, *шо* – що, *тіки* – тільки, *рас* – раз, *тамички* – там, *оддала* – віддала, *типер*, *типерички* – тепер, *ни злість* – не з'їсть, *поччу* – вночі, *бийстря* – бистря, *осьо* – ось.

Деякі мовні одиниці місцевої говірки характеризуються своїми лексичними особливостями:

койка – ліжка, *баняк* – велика посудина, *пужало* – довга палиця, *чалбушка* – маленька каструля з ручкою, *линдати* – лінуватися, *телесь* – кинути, *циблик* – особовий рахунок по заробітній платі за місяць.

Також виділяються лексеми з лексико-семантичним забарвленням:

драчка – домашній млин, гарбузове *жабуриння* – внутрішня частина гарбуза, де розміщене насіння.

Морфологічні особливості виявлені у таких словах:

буть – бути, *віттіля* – звідти, *духова* – духовий оркестр, *вугіль* – вугілля.

До мовних одиниць із стилістичними особливостями належать здебільшого слова із ознаками русизмів:

умісті – разом, *стірка* – прання, *січас* – зараз, *стіжок* – копиця, *відчітні збори* – звітні збори, *перві* – перші, *пошти* – майже.

Мова різновікових груп реципієнтів щодо використання діалектів досить відрізняється. Старше покоління є більш активними носіями місцевої говірки, молодь здебільшого використовує слова історико-географічного значення та такі, що активно вживаються у родині.

Дане дослідження є носієм цінної інформації про історичні тенденції та мовний колорит сучасної української мови жителів середньонадніпрянщини. Сучасні записи особливостей місцевої говірки вможливають укладання бази даних матеріальної та духовної культури окремих діалектоносіїв, а також сприятимуть активізації подібних досліджень у межах українського мовного континууму.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. П. Діалектологія : навч. посібНИК / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 247 с.
2. Ганцов В. М. Діалектологічна класифікація українських говорів / В. М. Ганцов. – К., 1923. – С. 56–57.
3. Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів / Укл. Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси, 2013. – 881 с.
4. Закревська Я. В. Гуцульщина. Літературні етюди / Я. В. Закревська. – К., 1991. – С. 4.
5. Історична довідка [Електронний ресурс] – режим доступу : [http:// www.rayrada.ck.ua/khudiakivska-silska-rada.html](http://www.rayrada.ck.ua/khudiakivska-silska-rada.html)
6. Магрицька І. В. Словник весільної лексики / І. В. Магрицька. – Л., 2003. – С. 35–36.
7. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1–2. – С. 3–9.].
8. Словник української мови: [в 11 томах] / [ред.кол.:І.К.Білодід (гол.) та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.Потебні. Київ, Наукова думка — Том 2, 1971 [Електронний ресурс] – режим доступу : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

*Токаренко Ніна Сергіївна,
учитель зарубіжної літератури
Мошнівської загальноосвітньої
школи I-III ступенів
Черкаської районної
райдержадміністрації*

ГОВІРКА І КУЛЬТУРА МОГО СЕЛА

Анотація. Стаття містить роздуми про норми літературної мови сучасного школяра та опис власного досвіду роботи з лексикології й культури усного та писемного мовлення на уроках української мови.

На сучасному етапі нашого життя хіба тільки ледачий не говорить про стан української мови. Мова є основою самоідентифікації людини і народу [1,16]. З огляду на це стають близькими слова Ліни Костенко: **«Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову».**

Сьогодні суспільство знаходиться в процесі безперервного розвитку та змін, які стосуються абсолютно всіх сфер діяльності людини. ЗМІ, Інтернет, реклама, цей атрибут будь-якої підприємницької діяльності, також змінюються відповідно до розвитку суспільства. Звідусіль ллється безперервний потік інформації, не завжди правильно літературно оформлений.

Кожен, хто прагне досягти успіху, створити себе, неодмінно має навчитися дотримуватись усталених норм усної і писемної форм літературної мови, використовувати всі її виражальні засоби залежно від стилю, жанру, типу.

Культура мовлення вимагає дотримання мовцями усталених мовних норм у вимові, наголошуванні слів, слововживанні і побудові висловів, а також точності, чистоти, багатства і доречності мовлення. Для збереження мови великого значення набуває робота вчителя-філолога, що має справу безпосередньо зі словом.

Програма навчання з української мови в школі ставить за мету формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка доцільно й виправдано користується засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування з дотриманням норм українського етикету.

Для філолога мова – це і засіб спілкування, і об'єкт вивчення. Мова наша занедбана. Вона заросла бур'яном суржику. Суржик – це неконтрольована мішанина з українських та російських слів. Він як бур'ян, який потрібно прополювати, щоб проросли здорові паростки.

Недаремно в 2011 році в Черкасах містяни були залучені до соціального проекту «Навіщо мовні бур'яни?». Електронний часопис «CREDO» закликав влаштувати у місті мовне прибирання.

А вчитель української мови влаштовує таке «прибирання» чи не щодня, постійно працюючи над вдосконаленням мовлення своїх учнів. Сприяють виробленню мовних норм і певні теми розділу «Лексикологія», представлені в шкільній програмі у кожному класі. Так уже з п'ятого класу учні знайомляться з поняттям лексична помилка та її умовним позначенням (практично). Найчастіше лексичні помилки пов'язані з вживанням суржику. Для боротьби з суржигом у своїй практиці використовую інформаційні плакати «Правильно – неправильно».

А ще при вивченні у 5 класі найпоширеніших випадків чергування голосних і приголосних звуків (практично) завжди звертаю увагу на суто українське чергування к//ц, яке відсутнє в російській мові. Саме під впливом русизмів у місцевій говірці перестали вживати дане чергування. Використовую гру «Лови помилку», коли треба на слух спіймати слово-покруч і правильно записати його: *у вусі, на березі, у куртці, на книжці, на крашанці, у майці, в посадці, на грушці, подружжі та інші.*

Уже в 6 класі додається робота з культури мовлення, а саме: зі значенням паронімів. Для шестикласників відведено найбільше уроків на вивчення загальноновживаної лексики та лексики обмеженого використання: діалектизмів, професійної лексики, жаргонізмів, сленгу, просторіччя. Тут доречно було б скористатися методикою розробки навчальних проектів і запропонувати створити проект на тему «Інтернет-сленг українських школярів»

Народ каже: «Кожне сільце має своє сільце». Здавна ведеться, що будь-який регіон України має свої особливості мови, тож може стати цікавим філологічним об'єктом. Сучасна програма з української мови в середній і старшій школі у розділах, орієнтованих на вивчення лексикології, спрямовує учнів через мовну систему зрозуміти самобутнє національне мислення у часі й просторі. Однак пояснювальна записка до шкільної програми, на жаль, не орієнтує вчителя на особливості регіонального компонента в загальному руслі національної мови. Проте у позаурочній роботі, під час виконання навчально-дослідницьких та науково-дослідницьких робіт усі ці питання можна порушити, тому що наукова робота кожної секції Малої академії наук проводиться за авторської програми з огляду на регіонально-мовні та літературно-культурні особливості рідного краю.

Хотілось би серед учнів знайти однодумця, який би розділив мою зацікавленість мовною культурою рідного краю, а саме діалектом, говіркою. Гортаючи сторінки

книги В.Іванишина та Я.Радевича-Винницького «Мова і нація», натрапила на факти, що хвилюють і мене. Автори стверджують, що ставлення до діалектів – це один з напрямків мовної політики суспільства. На сучасному етапі у світі існує тенденція до пошанування діалектів – мов «малої батьківщини». Так у Баварії 71 % населення володіє і користується діалектами, а в Італії, де літературною мовою послуговується не більше 8–12 % населення, на діалектах проводяться театральні фестивалі, що не знижує їх естетичного рівня. А з якою шанобливою турботою ставляться до своїх діалектів японці, фактично кожен з яких вільно володіє англійською мовою!

Що ж до українських діалектів, то це ті різновиди мови, де вона живе, функціонує і розвивається природним шляхом. Це ті потічки, які впадають у могутнє річище загальнонародної мови. Пересохнуть струмки – обміліє ріка. Мовознавець Костянтин Тищенко стверджує: «Поки живі українські діалекти – живе Україна».

Особисто мене давно цікавить тема діалектизмів у нашій мові. З власного досвіду знаю, як почуватися в чужому мовному середовищі. Хоч за межі Черкащини не виїжджала, та все ж район Шполянський змінила на Черкаський. І виявилось, мова багато в чому відрізняється. Мошнівський сапет (плетена з лози корзина) зовсім не шполянська сапетка (спеціально обладнане дерев'яне приміщення для зберігання кукурудзи), кісто ніякого стосунку до кісток немає (так місцеві називають тісто), так як і пшінка (кукурудза) – до пшона, а споришки (місцева назва червоні ягід порічок) до трави шпоришу.

Мовне середовище, в якому виросла людина, з повітрям всмоктується, бо чому ж тоді, коли не контролюєш себе, то в побуті говориш, як і твої предки, не літературне «на неї», а діалектне «на ню», не літературне «корОви» у множині, а оте «коровИ» з діалектним наголосом.

Зафіксувати особливості територіальних говорів і зберегти їх для науки, для наступних поколінь – таку мету ставлять учені-діалектологи, адже кожна говірка – це частина історії нашого народу. А допомогти їм у цьому покликані ми – вчителі-філологи: чи то дослідженням у МАН, чи то лексичною хвилиною на уроці, де пропоную учням дібрати літературні відповідники до слів діалектних, чи то діалектною розминкою на святі Міжнародного дня рідної мови 21 лютого.

А раніше, до повального захоплення мультимедіа, у своїй практиці на уроках з вивчення лексики, заохочувала складати словничок «З вуст моєї бабусі», куди школярі (правда, не всі, а лише одиниці, так виявляю зацікавлених, залюблених у мову обдарованих учнів) записували колоритні вислови старшого покоління. Це були і фразеологізми, і улюблені приказки старших, і територіальні назви, і навіть колоритні прокльони чи табуйована лайка. Спостереження за говіркою (говірка – найменша одиниця територіальної диференціації діалектної мови) корінних жителів села свідчить, що діалектна мова характеризується різноманітними особливостями у фонетиці, граматиці і лексиці.

Село наше має вигідне розташування. Через нього проходить дві траси- канівська, що веде до Києва, та корсунська. Це дає можливість селянам виживати за будь-яких лихоліть, але це й же фактор призводить і до великої міграції [2, 15]. Нащадків корінних мошнjan лишилось не так уже й багато, тож знайомство в рамках теми з місцевими діалектними словами стає фактором зацікавленості на уроці.

Серед діалектизмів найбільше лексем. У місцевій говірці відображена сфера землеробства, побуту, звичаїв, обрядів. Найбільш колоритні місцеві слова пов'язані

з називанням їжі, одягу. Місцева говірка зафіксувала любов жителів до рослин і особливо квітів. На уроках з вивчення лексики пропоную перейменувати «аборигенів» загальноживаними словами. Таку мовну хвилинку називаю «Впізнай, що це». Наприклад, красульки –? (настурція), патлашки –?(космея), п'ятаківці –?(айстри), уздики –?(різновид повних чорнобривців), собачки –?(череда –лікувальна рослина), иргонія –?(жоржина).

Нині чинна програма рекомендує види робіт, які раніше доводилося вигадувати, творити. А зараз відкриваєш програму, а там серед завдань є колективне укладання словничка найживаніших неологізмів сучасного школяра.

У говірці односельчан спостерігається звуження використання кличного відмінку. Тож при вивченні іменника не забуваю підкреслити, що цей особливий відмінок мають лише найдревніші мови світу: латина, санскрит, старослов'янська, румунська (бо в основі має латину), польська та деякі інші. Але не російська, де звертання мають форму називного відмінка. Наслідуючи росіян, ми збіднюємо свою древню мову.

Однак на грамотне усне і писемне мовлення впливає і звичка вживати діалектні фонетичні та морфологічні форми. У говірці мошнян це усічені форми у дієсловах І дієвідміни: зна, гукá, дúма, питá; у дієсловах II дієвідміни виникли форми типу нóсе, рóбе, лáзе. Такі мовні огріхи знижують культуру усного і писемного мовлення носіїв місцевої говірки.

Завершується шкільне вивчення лексики у 10 класі знайомством із поняттям норми в сучасній українській літературній мові, а саме: десятьма уроками, мета яких закріпити лексичні норми літературної мови. Старшокласники вже розуміють відповідальність за сказане слово, обізнані з правилами ведення дискусії, вміють складати план роботи над проектом, так що їм можна запропонувати будь-який з видів роботи. Мені подобається спонукати до створення навчального проекту «Чи небезпечне лихослів'я?». Над цією проблемою мої вихованці, в яких була класним керівником, працювали в рамках підготовки виховної години. Їм було запропоновано розбитись на групи і знайти відповіді на запитання: «Які причини вживання лихослів'я?», «Як впливають матірні слова на людину?», «Як боротися з лихослів'ям?». Чому б не скористатися цією методикою на уроках мови?

На завершення хочеться сказати про сильний і дедалі зростаючий вплив літературної мови на її говори, нівеляцію місцевих говорів та зближення їх з нормами літературної мови. Ці норми оберігаються освітою, підтримуються загальним рівнем культури, писемно-літературною традицією. Але й вони зазнають історичних змін, і сама літературна мова також розвивається за об'єктивними законами, які не завжди збігаються із суспільно усвідомленими, визначеними межами мовних змін у той чи інший період її історії [3, 75].

Отже, сучасна літературна мова взаємодіє з діалектами через посередництво усного літературного мовлення, яке відображає особливості загальномовної культури.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980.
2. Вихованець І. Р. Кличний відмінок // [Українська мова](#) : енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія, 2000.

3. В.Іванишин та Я.Радевич -Винницький: *Мова і нація*. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980
5. Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – 2017

Інтернет-ресурси

1. http://novamova.com.ua/htm/radchuk/tum/lang_conf_27.htm
2. <http://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv>
3. <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/index.htm> С
4. http://studopedia.com.ua/1_28309_leksika-suchasnoi-ukrainskoi-movi-z-ekspresivno-stilistichnogo-poglyadu.html
5. <http://www.ji.lviv.ua/n38texts/kondratyuk.htm>
6. https://pidruchniki.com/1040101747600/dokumentoznavstvo/kultura_movi_kultura_movlennya_komunikativni_oznaki_kulturi_movlennya
7. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
8. <https://uk.wikipedia.org/wiki>